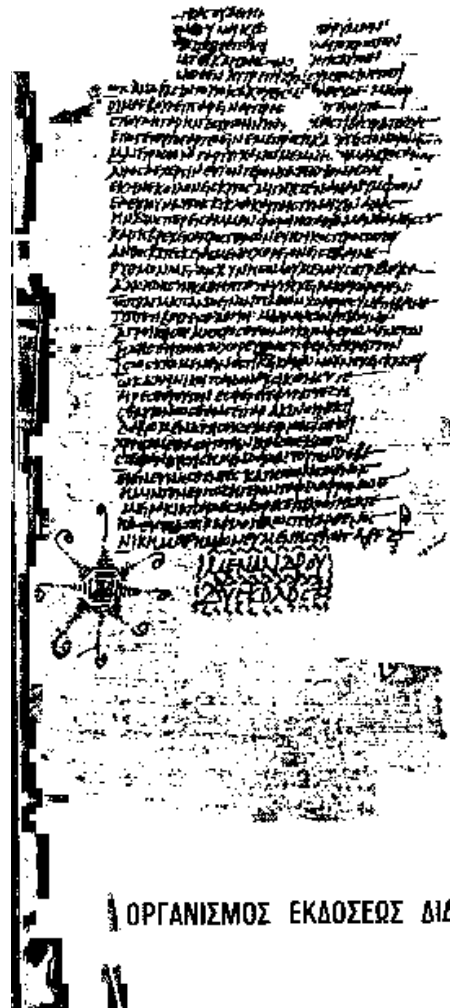

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ε. ΤΟΜΠΑΪΔΗ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Ε. ΤΟΜΠΑΪΔΗ

ΕΠΙΤΟΜΗ
ΤΗΣ
ΙΣΤΟΡΙΑΣ
ΤΗΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΓΛΩΣΣΑΣ
Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΕΠΙΤΟΜΗ
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ
Γ' ΓΥΜΝΑΣΙΟΥ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ ΑΘΗΝΑ 1980

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ - ΑΘΗΝΑ 1980

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Περίοδοι της γλωσσικής μας ιστορίας

1400 π.Χ. – 323 π.Χ.	• Αρχαία ελληνική
323 π.Χ. – 395 μ.Χ.	• Ελληνιστική ή Αλεξανδρινή κοινή
395 μ.Χ. – 1453 μ.Χ.	• Βυζαντινή
1453 μ.Χ. – 1821 μ.Χ.	• Εποχή τουρκοκρατίας
1821 μ.Χ. – σήμερα	• Νέα ελληνική

1. Λειτουργίες της γλώσσας

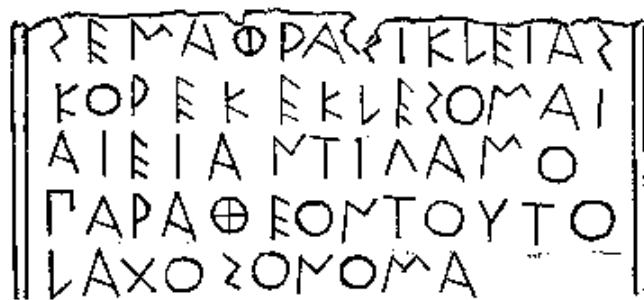
Λέμε συχνά ότι η γλώσσα είναι όργανο επικοινωνίας και μ' αυτό έννοούμε ότι χρησιμοποιείται από τους ανθρώπους μιας ομόγλωσσης κοινότητας για να ανταλλάσσουν πληροφορίες και για να κατανοεί ο ένας τον άλλο. Τα νέα ελληνικά π.χ. χρησιμοποιούνται από μας τους Νεοέλληνες για να επικοινωνούμε μεταξύ μας.

Εκτός όμως από τη λειτουργία της επικοινωνίας, που είναι βασική, η γλώσσα χρησιμεύει ως μέσο για να εκφραστεί ο άνθρωπος, δηλαδή για να δώσει μορφή και να αναλύσει αυτό που αισθάνεται, ευχάριστο ή δυσάρεστο, χωρίς να ενδιαφέρεται τη στιγμή εκείνη για την ύπαρξη ή για τις αντιδράσεις των ακροατών και, τελικά, χωρίς να έχει την επιθυμία να ανακοινώσει κάτι. Κατανοούμε έτσι πόσο στενά συνδέεται η γλώσσα με την ανθρώπινη σκέψη, αφού αυτή είναι φορέας κάθε διανοητικής δραστηριότητας του ανθρώπου.

Δεν είναι χωρίς σημασία και η λεγόμενη προστακτική λειτουργία, όταν η γλώσσα χρησιμοποιείται ως μέσο για την καθοδήγηση των άλλων να υιοθετήσουν ορισμένη συμπεριφορά.

2. Εξέλιξη των γλωσσικών στοιχείων

Ακούμε συχνά ότι όλες οι ομιλούμενες γλώσσες διαρκώς εξελίσσονται. Αυτό είναι ευνόητο, εφόσον, όπως είδαμε, η γλώσσα παραμένει βασικό όργανο επικοινωνίας του ανθρώπου. Με την πάροδο του χρόνου οι ανθρώπινες σχέσεις μεταβάλλονται και νέες έννοιες έρχονται να πλουτίσουν την εμπειρία του ανθρώπου· η γλώσσα για να εκφράσει αυτές τις σχέσεις και για να δηλώσει τις νέες έννοιες, πρέπει να αποκτήσει νέα εκφραστικά μέσα. Έτσι π.χ. βλέπουμε στην ελληνική να αναπτύσσεται ιδιαίτερος ρηματικός τύπος για να δηλώσει την παθητική φωνή, ενώ η ινδοευρωπαϊκή μητέρα γλώσσα διέθετε μόνο ενεργητικά και μέσα ρήματα. Επίσης έχουμε τό παράδειγμα σύγχρονων γλωσσών που γνώριζαν στην αρχή μονάχα κύριες προτάσεις και, όταν οι λαοί που τις μιλούσαν αναπτύχθηκαν και δημιούργησαν ποικίλες ανάγκες, τότε η γλώσσα τους απέκτησε δευτερεύουσες προτάσεις.

Εικ. 1. Ἀττική ἐπιγραφή (μεσο τοῦ 6. αἰ. π.Χ.)

ΣΕΜΑ ΦΡΑΣΙΚΛΕΙΑΣ
ΚΟΡΕ ΚΕΚΛΕΣΟΜΑΙ
ΑΙΕΙ ΑΝΤΙ ΓΑΜΟ
ΠΑΡΑ ΘΕΟΝ ΤΟΥΤΟ
ΛΑΧΟΣ ΟΝΟΜΑ

Σῆμα Φρασικλείας·
κόρη κεκλήσομαι
αἰεὶ, ἀντί γάμου
παρὰ θεῶν τοῦτο
λαχοῦσ' ὄνομα

Μετάφραση:

Τάφος τῆς Φρασίκλειας·
θὰ ὀνομάζομαι πάντοτε
κόρη, ἀφοῦ ἀντί γάμου *
μοῦ ἔλαχε ἀπὸ τοὺς θεοὺς
αὐτῆ ἡ ὀνομασία.

Ἡ ἐξυπηρέτηση τῶν ἀναγκῶν τῆς γλωσσικῆς ἐπικοινωνίας διέπεται ἀπὸ τὴ λεγόμενη ἀρχὴ τῆς οἰκονομίας, δηλαδή τὴ δῆλωση ἀπεριόριστου ἀριθμοῦ σημασιῶν μὲ τὴ χρησιμοποίηση περιορισμένου ἀριθμοῦ φωνημάτων (συνδυασμοὶ φωνημάτων δημιουργοῦν τίς λέξεις). Ἔτσι π.χ. ἐνῶ τὰ ὄργανα ἄρθρωσης τοῦ ἀνθρώπου μποροῦν νὰ παράγουν μεγάλο πλῆθος φθόγγων, χρησιμοποιοῦμε γὰρ τίς ἀνάγκες τῆς ἐπικοινωνίας μας κατ' οἰκονομίαν ἕνα μικρὸ ἀριθμὸ φωνηέντων καὶ συμφῶνων.

Τὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα ποὺ ἀλλάζουν μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου εἶναι διαφόρων εἰδῶν:

α) φωνητικά: οἱ λέξεις ἀποκτοῦν νέα φωνητικὴ μορφή, π.χ.

ἀρχ. *κάδων*, μεταγεν. *καδώνιον*, νεοελλ. *κουδούνι*

ἀρχ. *φονεύς*, νεοελλ. *φονιάς*

ἀρχ. *πίπτω*, νεοελλ. *πέφτω* κτλ.

β) μορφολογικά: οἱ λέξεις ἐξελίσσονται πρὸς νέες κλιτικές μορφές, π.χ.

ἀρχ. *παῖς*-γεν. *παιδός*, μεταγεν. *παιδίον*-γεν. *παιδίου*, νεοελλ. *παιδί*-γεν. *παιδιοῦ*.

γ) συντακτικά: δημιουργοῦνται νέες συντακτικὲς δομές, ἐνῶ ἀχρηστεύονται οἱ παλαιότερες, π.χ. ἀρχ. *ἀκούω τοῦ Σωκράτους ἠμιλοῦντος*-νεοελλ. *ἀκούω τὸ Σωκράτη νὰ μιλάει*.

δ) λεξιλογικά: ἐμφανίζονται νέες λέξεις γιὰ τὴν ὀνομασία νέων ἐννοιῶν, π.χ. *ἀεροπλάνο*, ἢ ἀλλάζει ἡ σημασία παλαιότερων λέξεων, π.χ. *τράπεζα*, *χάμα* (= ἀνάχωμα στὰ ἀρχ.).

Δέν πρέπει βέβαια νὰ φανταστοῦμε ὅτι οἱ ἀλλαγές αὐτές συμβαίνουν σὲ μικρὰ χρονικά διαστήματα. Συνήθως μὲ ἑκατονταετίες (κάποτε καὶ μὲ χιλιαετίες) μετρίεται ὁ ἀπαιτούμενος χρόνος γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς ἐξέλιξης ἑνὸς γλωσσικοῦ στοιχείου. Π.χ. ἡ προφορὰ τοῦ *υ* [= *ου* στὰ ἀρχαῖα], περνώντας ἀπὸ ἐνδιάμεσο στάδιο *υ=υ* (ἕνα φθόγγο μεταξὺ *ι* καὶ *υ*), ἔγινε *ι* στὴ νέα ἑλληνικὴ, καὶ ἡ ἐξέλιξη αὐτὴ χρειάστηκε πάνω ἀπὸ 1000 χρόνια γιὰ νὰ ὀλοκληρωθεῖ.

3. Γραφή καὶ ἀλφάβητο

Ὅμως ἐνῶ ἡ γλῶσσα ἐξελίσσεται συνεχῶς, ἡ γραφὴ ἔχει τὴν τάση νὰ μὴ μεταβάλλεται ἢ νὰ μὴν παρακολουθεῖ τὴ γλῶσσα σὲ ρυθμὸ ἐξελίξεώς της. Παράδειγμα τὸ σημερινὸ ἀλφάβητό μας. Τὸ παλαιὸ μυκηναϊκὸ ἀλφάβητο ποῦ, ὅπως θὰ δοῦμε, ἦταν συλλαβικὸ καὶ δύσχρηστο ἀντικαταστάθηκε κατὰ τὸ 10. αἰ. π.Χ. ἀπὸ ἕνα ἀλφάβητο ποῦ τὸ δανεῖζονται οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἀπὸ τοὺς Φοῖνικες («φοινικῆα γράμματα» τὰ ὀνόμασε ὁ Ἡρόδοτος). Τὸ φοινικικὸ ἀλφάβητο, προορισμένο νὰ ὑπηρετήσῃ μιά σημαντικὴ γλῶσσα, οἱ Ἕλληνες τὸ προσάρμοσαν στὴ γλῶσσα τους: χρησιμοποίησαν γράμματα ἀχρηστά στὴν ἑλληνικὴ γιὰ νὰ παραστήσουν τὰ φωνήεντα, τὰ ὁποῖα δὲν παριστάνονταν στὸ φοινικικὸ ἀλφάβητο, ἢ πρόσθεσαν νέα γράμματα. Ἔτσι ἡ γραφὴ ἔγινε φωνητικὴ, δηλαδή κάθε φθόγγος παριστανόταν μὲ ἕνα ἰδιαίτερο γράμμα, καὶ αὐτὸ ὑπῆρξε μιά ἐπαναστατικὴ καινοτομία στὴν ἱστορία τῆς γραφῆς.

Οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἔγραφαν στὴν ἀρχὴ ἀπὸ τὰ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερά, ὅπως καὶ οἱ Φοῖνικες. Ὑστερα ἔγραφαν «βουστροφθόδον» (ἀπὸ τὰ δεξιὰ πρὸς τὰ ἀριστερά καὶ ξανά πρὸς τὰ δεξιὰ κ.ο.κ. **S**) καὶ τέλος χρησιμοποίησαν τὸ σημερινὸ τύπο γραφῆς, δηλαδή ἀπὸ τὰ ἀριστερά πρὸς τὰ δεξιὰ.

Τὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ ἀλφάβητο τὸ δανεῖζονται οἱ Ρωμαῖοι ἀπὸ τοὺς Χαλκι-

δεξιά όποικους – γι' αυτό διαφέρουν μερικά γράμματα, π.χ. R, L – κι έτσι περνάει στις νεότερες γλώσσες. Από την άρχή τής βυζαντινής περιόδου και ώς τόν 9. αί. τό έλληνικό αλφάβητο διαδίδεται στους Γότθους, Αρμενίους, Σλάβους και άλλους λαούς.

Η γραφή τών αρχαίων Έλλήνων είναι κεφαλαιογράμματη, και δείγματα τής έχουμε στις έπιγραφές (εικ. 1) και στους παπύρους (εικ. 2). Έξέλιξη τής κεφαλαιογράμματης αποτελεί ή σημερινή μικρογράμματη γραφή, πού συντελείται τόν(9. αί. μ.Χ.) και δείγματά τής έχουμε στά βυζαντινά χειρόγραφα (εικ. 3).

Όσοτόσο μέ τό πέρασμα του χρόνου και μέ τήν εξέλιξη τής γλώσσας ή γραφή μας έπαψε νά είναι φωνητική, δηλαδή σήμερα κάθε φθόγγος δέν παριστάνεται μέ ένα ιδιαίτερο γράμμα. Π.χ. ό φθόγγος [i] παριστάνεται στή γραφή μας σήμερα μέ τά γράμματα ι, η, υ, ει, οι, υι, π.χ. *κυνήνη, άπαικίζει, πλοθεσία*. ό φθόγγος [o] μέ τά γράμματα ο και ω, π.χ. *ώμος, νόμων*. ό φθόγγος [θ] μέ τά γράμματα ε και αι, π.χ. *κεραία*. ό φθόγγος [u] μέ τά γράμματα ου, π.χ. *οὐρά*. ό φθόγγος [s] μέ τά γράμματα σ ής και σσ, π.χ. *συσσώρευσης*, κτλ. Αυτό συμβαίνει γιατί ένώ, όπως θά δοῦμε παρακολουθώντας τήν ιστορία τής γλώσσας μας, οι διάφοροι φθόγγοι άλλαξαν προφορά, τά γράμματα πού τούς παριστάνουν έχουν παραμείνει τά ίδια από τήν αρχαιότητα, είναι δηλαδή ή γραφή μας ιστορική ώς ένα σημείο.

I. ΟΙ ΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗΣ ΜΑΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

1. Η Έλληνική, γλώσσα ίνδοευρωπαϊκή

Η ελληνική γλώσσα άνήκει, όπως και οι περισσότερες ευρωπαϊκές γλώσσες, σέ μία μεγάλη οικογένεια γλωσσών, τήν ίνδοευρωπαϊκή*. Οι προερχόμενες από τήν ίνδοευρωπαϊκή γλώσσες πού μιλιούνται σήμερα αποτελούν ομάδες, σύμφωνα μέ τά συγγενικά χαρακτηριστικά τους, όπως είναι οι τευτονικές (ή γερμανικές) γλώσσες (γερμανική, άγγλική, όλλανδική και σκανδιναβικές: δανική, σουηδική, νορβηγική και ίσλανδική), οι βαλτοσλαβικές (βαλτικές: λιθουανική, λεττονική κ.ά., σλαβικές: ρωσική, πολωνική, τσεχική, σερβοκροατική κ.ά.), οι ίταλοκελτικές (λατινική και οι νεότερες ευρωπαϊκές γλώσσες πού προήλθαν άπ' αυτήν, δηλαδή οι ρομανικές: ίταλική, γαλλική, ίσπανική, πορτογαλική, ρουμανική κ.ά., και οι κελτικές: ίρλανδική, σκωτική, ούαλική, βρετονική τής Γαλλίας κ.ά.), ή ίνδοίρανική (ίρανική – περσική – και ίνδική, πού άρχαία μορφή τής είναι ή σανσκριτική)· υπάρχουν επίσης μεμονωμένες γλώσσες, όπως ή ελληνική, ή άλβανική και ή άρμενική. Ίνδοευρωπαϊκές γλώσσες πού δέ μιλιούνται πιά σήμερα είναι ή χεττιτική και ή τοχαρική.

Μέ τή συγκριτική εξέταση τών κοινών στοιχείων τών ίνδοευρωπαϊκών γλωσσών οι γλωσσολόγοι μπόρεσαν νά άποκτήσουν άρκετά σαφή γνώση τής μορφής τής ίνδοευρωπαϊκής γλώσσας. Ήπειδή όμως άπουσιάζουν αρχαιολογικά ή άνθρωπολογικά τεκμήρια, δέν ξέρουμε γιά τήν ίνδοευρωπαϊκή γλώσσα ούτε από ποτόν ούτε σέ ποίο μέρος μιλήθηκε πριν διασπαροῦν οι Ίνδοευρωπαίοι στήν άπέραντη περιοχή πού έκτείνεται από τήν κοιλάδα του Ίνδου και του Γάγγη ποταμού ώς τήν Ίσλανδία και άργότερα σέ άλλες ήπειρους. Οι προσπάθειες γιά τόν έντοπισμό τής αρχικής κοιτίδας τών ίνδοευρωπαϊκών λαών ή γιά τόν προσδιορισμό του χρόνου πού οι Ίνδοευρωπαίοι ήταν άκόμη συγκεντρωμένοι αποτελούν θεωρίες άμφισβητούμενες. Μπορούμε πάντως νά προσδιορίσουμε ποιές από τις ίνδοευρωπαϊκές γλώσσες άποσπάρτηκαν από τήν ίνδοευρωπαϊκή μητέρα γλώσσα ένωρίτερα. Οι γλώσσες αυτές, πού διασώζουν άρχαιότερα στοιχεία τής ίνδοευρωπαϊκής, βρίσκονται στις άκρες του χώρου πού κατέλαβαν οι ίνδοευρωπαϊκές γλώσσες, γιατί οι λαοί πού έρχονταν άργότερα άπωθοῦσαν αδιάκοπα τούς προηγούμενους. Ήτσι ή ίνδοίρανική ομάδα στήν άνατολή και ή ίταλοκελτική στή δύση θεωροῦνται ώς ιδιαίτερα

* Άλλες γλωσσικές οικογένειες είναι ή χοντοσμητική (βραϊκή, άραβική, αθιοπική κ.ά.), ή ούραλοαλταϊκή (ούγγρικη, φινλανδική, λaponική, τουρκική, μονγολικές κ.ά.), ή σινοθιβετιανή (κινεζική, θιβετιανή, ταϊλανδική κ.ά.), ή νεοσφρακικανική και μπαντού (σομαλικά, ζουλού κ.ά.), ίνδονησιακή και πολυνησιακή κ.ά.

ἮΝ ΤΟΙΣ ΝΥΝ ΟΡΧΕΣΤΟΝ ΠΑΝΤΟΝ ΑΤΑΛΟΤΑΤΑ ΠΑΙΖΕΙ ΤΟΤΟ ΔΕΚΑΝ ΜΙΝ

ΗΟΣ ΝΥΝ ΟΡΧΕΣΤΟΝ ΠΑΝΤΟΝ ΑΤΑΛΟΤΑΤΑ ΠΑΙΖΕΙ ΤΟΤΟ ΔΕΚΑΝ ΜΙΝ
 Εικ. 4. Πριν από την ανάνηψη της Γραμμικής Β ήταν η αρχαιότερη ελληνική επιγραφή (γύρω στο 720 π.Χ.). Είναι γραμμένη σε παλιό άπτικό αλφάβητο κυκλικό από τα δεξιά προς τα αριστερά. Όπως βλέπουμε, το γράμμα Ε παριστάνει και το Η, ενώ το Ο παριστάνει και το Ω και το ΟΥ. Η επιγραφή λέει, σύμφωνα με μία ανάλυση: « Όποιος από τους χορευτές χορεύει πιο χαριτωμένα από όλους, ο αυτόν να απονεμηθεί το άγγείο».

αρχαϊκές, αντίθετα με τις κεντρικές ομάδες, την τρυτονική και τη βαλτοσλαβική, που ήρθαν αργότερα και δε διατήρησαν παλαιότερους θεσμούς.

2. Προέλληνες

Οι πληροφορίες μας για την προϊστορική περίοδο της ελληνικής, δηλαδή την περίοδο ανάμεσα στην Ινδοευρωπαϊκή εποχή ως το πρώτο γραπτό μνημείο της ελληνικής, είναι φυσικά έλλιπες. Πάντως γενικά πιστεύουμε ότι οι Έλληνες άρχισαν γύρω στον 20. αί. π.Χ. να κατεβαίνουν στη χώρα αυτή, που από αυτούς ονομάστηκε Ελλάδα, σε τρία κύματα: πρώτοι οι Ίωνες γύρω στον 20. αί. π.Χ., έπειτα οι Αιολοαχαιοί γύρω στο 17. αί. π.Χ. και τελευταίοι οι Δωριείς γύρω στο 12. αί. π.Χ. Οι λαοί που κατοικούσαν την περιοχή αυτή όταν κατέβηκαν οι αρχαίοι Έλληνες αντιπροσωπεύονται αρχαιολογικά στα μνημεία του κρητομινωικού ή αιγαίου πολιτισμού και ονομάζονται σήμερα συμβατικά Αιγαίοι ή Προέλληνες. Είναι φυσικό ότι από τη γλώσσα τους οι Έλληνες πήραν άρκε-

τές λέξεις, πολλές από τις οποίες διατηρούνται ως τις ημέρες μας. Τέτοιες λέξεις είναι: τοπωνύμια όπως Ζάκυνθος, Κόρινθος, Παρνασσός, Λυκαβηττός, Κάλυμνος, Θάσος, Όλυμπος κ.ά., ονόματα φυτών όπως βάκινθος, άνηθον, δάφνη, έλαδα, κάππαρις, κριθή, κυπάρισσος, σέλινον, φακή κ.ά., ονόματα ζώων όπως κωβίος νεοελλ. κωβίος, σαργός, σπάρος κ.ά., άλλες λέξεις όπως θάλασσα, βασιλεύς, θάλαμος, θίασος, κιθάρα, κίνδυνος, τήραννος, χαλκός κ.ά.

3. Μυκηναϊκή γλώσσα

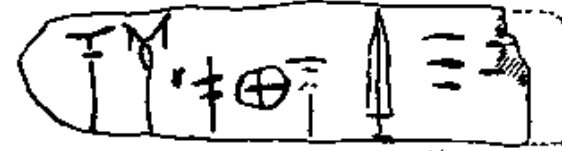
Η ιστορική περίοδος της ελληνικής γλώσσας, όπως και κάθε γλώσσας, άρχίζει από τότε που εμφανίζονται γραπτά μνημεία. Ός πριν από λίγα χρόνια πιστεύαμε ότι τα πιο παλιά κείμενα της ελληνικής γλώσσας ήταν τα όμηρικά έπη, που είχαν πάρει την τελική τους μορφή στον 8. αί. π.Χ., και η επιγραφή του Διπύλου των Αθηνών της ίδιας εποχής (εικ. 4). Όμως το 1952 ο Άγγλος αρχιτέκτονας Βέντρις, με τη συνεργασία του συμπατριώτη του ελληνιστή Τσάντγουϊκ, κατόρθωσε να διαβάσει ελληνικές επιγραφές πολύ πιο παλιές από τα γνωστά γραπτά μνημεία. Οι επιγραφές αυτές ήταν γραμμένες με αϊχμηρό όργανο πάνω σε πήλινες πινακίδες, ξεραμένες στον ήλιο. Κατά την πυρκαϊά που κατέστρεψε τα ανάκτορα ό πηλός των πινακίδων ψήθηκε κι έτσι διατηρήθηκε ως σήμερα. Οι πινακίδες αυτές βρέθηκαν στην Κνωσό της Κρήτης, στην Πύλο, όστις Μυκήνες κ.ά. και χρονολογούνται άλλες γύρω στα 1400 (Κρήτη) και άλλες γύρω στα 1200 (Πύλος) π.Χ. Οι επιγραφές ήταν γραμμένες σε γραφή άγνωστη ως τότε, η όποια ονομάζεται Γραμμική Β (για διάκριση από την παλαιότερη Γραμμική Α, που δεν έχει διαβαστεί ακόμη) και είναι συλλαβική, δηλαδή διαθέτει σημεϊα για την παράσταση όχι των φθόγγων (όπως συμβαίνει με τη φωνητική γραφή) αλλά των συλλαβών, π.χ. ti-ti-ro=τρίπορς, ku-tu-so=χρυσός, a-ko-ro=άγρός, a-ko-so-ne=όξονες. Έτσι το γραφικό σύστημα είναι πολύπλοκο, με 88 σημεϊα (εικ. 5, 6), μερικά από τα όποια δεν έχουν ακόμη αναγνωριστεί, και αποδίδει την ελληνική γλώσσα κατά τρόπο άτελή.

Έκτός από τα συλλαβογράμματα η μυκηναϊκή γραφή περιλαμβάνει και 160 περίπου ιδεόγράμματα, σύμβολα δηλαδή που παριστάνουν αντικείμενα ή έννοιες, τα όποια διευκόλυναν την άνάγνωση της γραφής.

Η άνάγνωση της Γραμμικής Β δεν έχει ιδιαίτερη σημιασία για την ελληνική λογοτεχνία, γιατί τα κείμενα των πινακίδων είναι λογαριασμοί και καταστάσεις προσώπων και πραγμάτων. Όμως για τη γνώση της οικονομικής και πολιτικής κατάστασης του μυκηναϊκού κόσμου και για την ιστορία της γλώσσας μας η αξία των πινακίδων είναι άνυπολόγιστη. Γιατί δεν υπάρχει όμφιβολία ότι η γλώσσα των επιγραφών αυτών είναι ελληνική, που πολλά στοιχεία της τα συναντούμε αργότερα στην όμηρική γλώσσα ή στις ελληνικές διαλέκτους, ιδιαίτερα στην

A 08	KA 25	KE 43	AU 55	DA 01	DE 45	DI 09	DO 14	DU 51	DAU 71	DAUO 90	E 38	I 28	JA 57	JE 46
JO 36	KA 37	KE 44	KI 67	KO 70	KU 71	MA 80	ME 73	MI 33	MO 15	NU 23	NA 06	NE 24	NI 30	NO 52
NU 55	NU 48	O 61	PA 03	PE 72	PI 39	PO 11	PTE 62	PU 50	PU ₂ 29	RA 16	RE 78	RI 21	RO 32	RA 60
RA ₂ 76	RA ₃ 33	RE 27	RI 53	RO 02	RU 62	RU 26	SA 31	SE 09	SI 41	SO 12	SU 58	TA 59	TA ₂ 66	TE 09
TI 37	TO 05	TU 69	TWE 37	TWO 91	U 10	WA 54	WE 75	WI 40	WO 42	ZA 17	ZE 74	ZO 20	ZO 20	ZE 09
*22	*34	*35	*47	*49	*56	*62	*64	*65	*79	*82	*83	*86	*95	*99

Εικ. 5. Γραμμική Β
Πίνακας τών συλλαβογραμμάτων

Εικ.6. Εικόνα πινακίδας της Κνωσσού
Ἀνάγνωση της με βάση τήν ἀποκρυπτογράφηση τοῦ Βέντρινς:
to-sa re-ka-na
Μεταγραφή στό ἑλληνικά:
τό(σ)α φάσινα (ξίφος) 50

Σχόλια
-τό(σ)α ἡ κοινή καί σήμερα ἀντωνυμία εἶναι συνηθισμένη στό μικηναικά κείμενα.
-φάσινα ὄν. ἑν. τῶ φάσινον, συνηθισμένη στό ἄμνηρα ἑπη λέξη γιά τὸ ξίφος, τὴ συναντοῦμε καί στήν ἀρχαία κυπριακή διάλεκτο. -Τὸ ἰδεόγραμμα γιά τήν παράσταση τοῦ ξίφους εἶναι εὐγλωττο. -Οἱ πέντε ὀριζόντιες γραμμές δηλώνουν στό σύστημα τῆς μικηναικῆς ἀριθμῆσης τὸν ἀριθμὸ 50 (κάθε ὀριζόντια γραμμὴ ἀντιστοιχεῖ με 10 μονάδες)

(Ι.Κ. Προμπονά, Σύντ. εἰς. εἰς τὴν μικηναικὴν φιλολογίαν, σελ. 103)

ἀρκαδοκυπριακή. Αὐτὸ βέβαια δὲ σημαίνει ὅτι ἡ μικηναικὴ γλῶσσα εἶναι ὁ ἄμεσος πρόγονος ὀρισμένης ἑλληνικῆς διαλέκτου. (Δὲν πρέπει νὰ παραβλέπουμε τὸ γεγονός ὅτι ἀνάμεσα στήν ἐποχὴ τῆς γλώσσας αὐτῆς καί στίς πρώτες μαρτυρίες γιά τίς ἑλληνικὲς διαλέκτους μεσολαβεῖ ἓνα χρονικὸ διάστημα 5-6 αἰώνων.) Ἐὰν θέλαμε νὰ ἀναζητήσουμε κάποια στενότερη σχέση, ἴσως λέγαμε ὅτι ἡ γλῶσσα τῶν πινακίδων συγγενεῖται περισσότερο μετὰ τὴ γλῶσσα τῶν ἄμνηρων ἐπῶν.

4. Ἡ γλῶσσα τῶν ἄμνηρων ἐπῶν

Οἱ παλιές μαρτυρίες ὅτι ὁ Πεισίστρατος φρόντισε γιά τὴν ἀποκατάσταση ἑνὸς ἐπίσημου κειμένου τῶν ἄμνηρων ἐπῶν ὡδήγησαν τούς φιλόλογους νὰ πιστέψουν ὅτι τὰ ἑπη γράφηκαν γιά πρώτη φορά στό χρόνια τοῦ Πεισιστράτου (τὸν 6. αἰ. π.Χ.), ἐνῶ ἄς τότε παραδίδονταν μόνο προφορικά. Ὅμως νεότερες ἐρευνες πᾶνω στήν προφορικὴ καί αὐτοσχέδια ἐπική ποίηση σὲ ἄλλους λαούς καί ἰδίως τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ πολὺ παλαιότερα ὑπῆρχε γραφὴ στήν Ἑλλάδα ἀποδεικνύουν ὅτι τὰ ἄμνηρα ἔργα εἶχαν καταγραφῆ ἔξαρχῆς ἀπὸ τὸν ποιητὴ στό δεῦτερο μισὸ τοῦ 8. αἰ. π.Χ. καί οἱ ὁδοὶ καί οἱ ραψωδοὶ τὰ ἀποστήθιζαν καί τὰ ἀπάγγελλαν. Στὴν ἐποχὴ τοῦ Πεισιστράτου, κατὰ τὴν ἀνασύνταξη καί ἀποκατάσταση τοῦ κειμένου ἀπὸ τὰ παλαιότερα χειρόγραφα, δὲν εἶναι ἀπίθανο νὰ μῆκαν στό κείμενο μερικοὶ ἄττικοί τύποι.

Όμως η γλώσσα των όμηρικών επών δε συμπίπτει με μία όρισμένη διάλεκτο, αλλά χαρακτηρίζεται από διαλεκτική ποικιλία. Οι παλαιότεροι φιλόλογοι, παρασυρμένοι από την ποικιλία αυτή, πίστεψαν πως μπορούσαν να άποκαταστήσουν μία Ίλιάδα άρχαιότερη, που είχε συντεθεί στα αϊολικά, από την όποια προήλθε ή μεταγενέστερη ίωνική Ίλιάδα. Οι προσπάθειες αυτές δέν καρποφόρησαν, γιατί άποδείχτηκε όπι ή όμηρική γλώσσα δέν άνήκει καθαρά σε καμιά δϊάλεκτο παρουσιάζοντας στοιχεία κυρίως ίωνικά και αϊολικά. (Ή άποκλεισμός της δωρικής δικαιολογείται ιστορικά, γιατί στα όμηρικά έπη έξυμνούνται οι δόξες μιας άυτοκρατορίας την όποια κατέστρεψε ή δωρική εισβολή.) Δηλαδή ή γλώσσα των όμηρικών επών είναι τεχνητή από διαλεκτική άποψη, γλώσσα που δέ μιλήθηκε ποτέ και πουθενά, είναι μια γλώσσα καθαρά λογοτεχνική. Στα άρχαία έλληνικά οι περισσότερες λογοτεχνικές (γραμματειακές) γλώσσες είχαν χαρακτήρα συμβατικό αλλά προσπό στον καθένα που μιλούσε έλληνικά, έστω κι άν ή κατανόησή τους άπαιτούσε προσπάθεια έξαιτίας κάποιας ιδιαίτερης σύνταξης ή ενός ιδιαίτερου λεξιλογίου.

Μερικοί γραμματικοί τύποι στα όμηρικά έπη δείχνουν όπι ή γλώσσα τους έχει άρκετή συγγένεια με τη γλώσσα που άπεικονίζουν οι πνακίδες της Πύλου, τη μυκηναϊκή, ή όποια συγγενεύει περισσότερο, όπως είπαμε, με την άρκαδοκυπριακή διάλεκτο. Ή σχέση της άρκαδοκυπριακής με την αϊολική επιβεβαιώνεται από τη μυθολογία για τις σχέσεις των πολιτιστικών κέντρων των Μυκηνών της Πελοποννήσου με τη Θήβα και τον Όρχομενό της Βοιωτίας.

II. ΑΡΧΑΙΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ. Η ΑΤΤΙΚΗ ΔΙΑΛΕΚΤΟΣ

1. Διάρθρωση μιας γλώσσας σε διαλέκτους

Ή κατάτμηση μιας γλώσσας σε διαλέκτους όφείλεται σε πολλές και διαφορετικές αίτιες, που ποικίλλουν άνάλογα με την περίπτωση. Όμως ένας βασικός λόγος είναι ή χαλάρωση των έπαφών άνάμεσα στα μέλη μιας όμόγλωσσης κοινότητας. Ή χαλάρωση αυτή μπορεί να προκύψει από λόγους ιστορικούς ή φυσικούς. Ήστορικοί λόγοι είναι π.χ. μια μετακίνηση του πληθυσμού από ένα μέρος σε άλλο (μετανάστευση, άποικισμός, εισβολή κτλ.) ή ή δημιουργία νέων διοικητικών κέντρων με τα όποια έπικοινωνούν οι πληθυσμοί, όπως π.χ. ή Κωνσταντινούπολη κατά τη βυζαντινή έποχή, ενώ φυσικοί λόγοι είναι π.χ. ή γεωγραφική διαμόρφωση του εδάφους (μια χώρα με πολλά βουνά έμποδίζει την έπικοινωνία των ανθρώπων και έπομένως ευνουεί τη διαλεκτική διαφοροποίηση).

Είναι βέβαιο όπι αυτοί οι λόγοι έπέδρασαν και στην περίπτωση της διάρθρωσης της άρχαίας έλληνικής σε διαλέκτους. Ή φυσική γεωγραφία της Ελλάδας, με τα όρη που περιβάλλουν τις πεδιάδες και δέ δεικνύουν τους πληθυσμούς να έρχονται σε έπαφή μεταξύ τους, αλλά και ή αντίληψη των άρχαίων Έλλήνων για την πόλη-κράτος, που έδινε σε κάθε πόλη πολιτική άυτοτέλεια, ευνόησαν τη διαφοροποίηση σε διαλέκτους.

2. Οι άρχαίες έλληνικές διαλέκτοι

Οι άρχαίες έλληνικές διαλέκτοι διαιρούνται γεωγραφικά σε δυτικές και άνατολικές. Οι δυτικές περιλαμβάνουν τη βορειοδυτική (φωκική, λοκρική κ.ά.) και τη δωρική (λακωνική, αργολική, δωδεκανησιακή κ.ά.). Οι άνατολικές την ιωνοαττική, την αϊολική και την άρκαδοκυπριακή. Οι άρχαίες διαλέκτοι είχαν άρκετές διαφορές μεταξύ τους στη φωνητική και μορφολογία (λιγότερες στη σύνταξη) αλλά όχι τόσο μεγάλες, ώστε να μην καταλαβαίνουν τίποτε από αυτές εκείνοι που δέν τις μιλούσαν. Μιλούσαν σε ξεχωριστές περιοχές (εικ. 7): Ή άρκαδοκυπριακή στην Άρκαδία και στο μεγαλύτερο μέρος της Κύπρου, ή ιωνοαττική στην Άττική, Εύβοια, Κυκλάδες, στη μικρασιατική άκτι του Αιγαίου από τη Σμύρνη ως τη Φώκεια και τη Μίλητο με τις πολυάριθμες άποικίες τους, και στα παράκτια νησιά της Μικρασίας άνάμεσα στα όποια ήταν ή Χίος και ή Σάμος· ή αϊολική, σε τρεις κύριες ομάδες, μιλούσαν στη Βοιωτία, στη Θεσσαλία και στη Λέσβο με την άπέναντι μικρασιατική άκτι· τέλος ή δωρική καταλάμβανε το 1/3 της Πελοποννήσου, μερικά νησιά των Σποράδων,

Εικ.7. Διαλεκτολογικός χάρτης τοῦ Αἰγαίου καὶ τῶν παραλίων τῆς Μ. Ἀσίας μετὰ τὸν πρῶτο ἑλληνικό ἀποικισμό

ὅπως ἡ Μήλος καὶ ἡ Θήρα, ὅλη σχεδὸν τὴν Κρήτη, τὴ Ρόδο καὶ τὰ Δωδεκάνησα· ὅλα αὐτὰ μὲ τὶς πολυάριθμες ἀποικίες τους (π.χ. Κέρκυρα, Συρακοῦσες, Τάραντα, Κρότωνα κ.ά.).

Μερικά ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν διαλέκτων.

Τῆς ἀρκαδοκυπριακῆς:

- Ἡ ὀνομαστικὴ πληθυντικὸς τῶν ὀνομάτων τοῦ τύπου ὁ βασιλεὺς κάνει οἱ βασιλεῖς.
- Διατηρεῖ, ὅπως καὶ μερικές ἄλλες διαλέκτοι, τὸ φθόγγο W πού γράφεται μὲ F (δῆγμα), π.χ. *Fέργον*=ἔργον.
- Τὴν ἀρχαία πρόθεσιν *ἐν* (ἐν μέρει) τὴ διατηρεῖ μὲ τὴ μορφή *ίν*, π.χ. *ίν τῆ μάχη* (= στή μάχη), καὶ τὴν πρόθεσιν *πρός* μὲ τὴ μορφή *πός*.

Τῆς αἰολικῆς:

- Κοινὰ στὰ ὑγρά καὶ ἔρρινα σύμφωνα παρουσιάζει συχνὰ *σ* ἀντὶ *α*, π.χ. *στρατός* (= στρατός), *ἐνόσος* (= ἐνάτος).
- Τρέπει τὸ *σ* σέ *ν*, π.χ. *ἄλις*, ἀπὸ *ἐνυρα*.
- Ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ εἶχε ἐκτός ἀπὸ ρήματα σέ-*ω* καὶ ρήματα σέ-*μι*. Αὐτὰ τὰ ρήματα εἶναι συχνότερα στὴν αἰολικὴ, π.χ. *κάλλιμι* (= καλῶ), *φάλλιμι* (= φιλῶ), *ἀδίσσιμι* (= ἀδικῶ).
- Στὴν αἰολικὴ τῆς Λέσβου (ἡ ὁποία γνώρισε σύντομη ἀλλὰ ζωηρὴ λογοτεχνικὴ ἀκμὴ στὸν 7. αἰ. π.Χ.) ὁ τόνος ἀνεβαίνει πρὸς τὴν ἀρχὴ τῆς λέξης, π.χ. *βῶμος*, *βασίλειος*, *πίεσιμος*.
- Στὴν αἰολικὴ τῆς Θεσσαλίας τὸ *ω* γίνεται *ου*, π.χ. *τοὺν ἑλλῶν* 'Ἑλλάνων (= τῶν ἄλλων Ἑλλήνων).

Τῆς δωρικῆς:

- Τὸ ἰνδοευρωπαϊκὸ *α* δὲν τὸ τρέπει σέ *η* ὅπως ἡ ἰωνοαττικὴ ἀλλὰ τὸ διατηρεῖ, π.χ. *φάμη* (= φήμη), *παγά* (= πηγὴ), *μέτηρ* (= μήτηρ).
- Τὸ *τ* πρὶν ἀπὸ τὸ *ι* δὲν τὸ τρέπει σέ *σ* ἀλλὰ τὸ διατηρεῖ, π.χ. *πέρισι* (= πέρισι).
- Διατηρεῖ τὴν παλαιὰ κατάληξη τοῦ πρῶτου πληθυντικοῦ προσώπου τῶν ρημάτων *-μας*, π.χ. *ἔχομας*, *λέγομας*, *φέρομας* (= ἔχομεν, λέγομεν, φέρομεν).
- Διατηρεῖ τὴν παλαιὰ μορφή τοῦ ὀρθρου-δεκτικῆς ἀντιωνυμίας στὸν πληθυντικὸ τῶν γιὰ τὸ ἀρρενικό καὶ *ταί* γιὰ τὸ θηλυκὸ, π.χ. *ταί ἄνδρας*, *ταί γυναῖκας*.

Τῆς ἰωνοαττικῆς:

- Τρέπει, μόνη αὐτὴ ἀπὸ ὅλες τὶς διαλέκτους, τὸ μακρόχρονο *α* σέ *η*, π.χ. *φήμη*, *πηγή*, *μήτηρ*, *ἱστορίη* (ἡ αἰτικὴ τὸ διατηρεῖ σέ ὀρισμένες περιπτώσεις: *ἱστορία*).
- Ἀποφεύγει, μόνη αὐτὴ, τὴν ἀποκοπὴ τῶν προθέσεων, π.χ. *καταβαίνει* (καὶ ὄχι *κατ-βαίνει*).
- Σχηματίζει, μαζί μὲ τὴν ἀρκαδοκυπριακὴ, σέ-*ναι* τὸ ἀπαρέμφοτο τῶν ρημάτων σέ-*μι*, π.χ. *τιθῆμι* (= θέτω) *τιθῆναι* (ἐνῶ ἡ δωρικὴ τὸ σχηματίζει σέ-*μην*: *τιθῆμην*).
- Τὸ μόριο πού χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν ἐκφραση τοῦ δυνατοῦ εἶναι στὴν ἰωνοαττικὴ καὶ τὴν ἀρκαδικὴ *ἄν*, ἐνῶ στὴ δωρικὴ εἶναι *κα* καὶ στὴν αἰολικὴ *κα*.

Εἰδικά ἡ αἰτικὴ διάλεκτος διαφέρει ἀπὸ τὴν καθαρὰ ἰωνικὴ καὶ στὰ ἐξῆς σημεῖα:

- Ἔχει *ετ* ἀντὶ *σσ*, π.χ. *θάλασσα* -ἄττ. *θάλαττα*, *μέλισσα* -ἄττ. *μέλιττα*.
- Τρέπει τὸ συμφωνικό σύμπλεγμα *σσ* σέ *ρρ*, π.χ. *χερσόνησος* -ἄττ. *χερρόνησος*, *θάρσος* -ἄττ. *θάρρος*, *ἄρσεν* -ἄττ. *ἄρρεν*.

- Κάνει περισσότερες συναιρέσεις φωνηέντων, π.χ. *ἰων. ἔθνη* -ἀπτ. *ἔθνη, ἔθνης-ἔθους*.
- Δέν ἀποσωπῆ τῆ δασεία (τὸ δασύ πνεῦμα = h) ὅπως κάνει ἀρκετά ἐνωρίς ἡ ἀνατολική ἰωνική, π.χ. *ἰων. κατ' ἡσυχίαν* -ἀπτ. *καθ' ἡσυχίαν*, *ἰων. ἀπένης* -ἀπτ. *ἀφέντος* (μετοχή), *ἰων. οὐκ ἤκιστα* -ἀπτ. *οὐχ ἤκιστα* (τὰ σύμφωνα θ, φ, χ εἶναι δασέα, δηλαδὴ διαφέρουν ἀπὸ τὰ ψιλὰ τ, π, κ ὡς πρὸς τὴ δασυτητα, π.χ. τὸ τ προφερόταν l, ἐνῶ τὸ θ εἶχε τὴν προφορά th).

3. Λογοτεχνικές γλώσσες

Γιὰ τὴ γλῶσσα στὴν ὁποία γράφουν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ παράδειγμα τοῦ Πινδάρου, πού ἂν καὶ κατάγεται ἀπὸ τὴ Βοιωτία καὶ ἔχει μητρικὴ γλῶσσα τὴν αἰολικὴ διάλεκτο ἐντούτοις γράφει στὴ δωρικὴ τὰ ποιήματά του. Αὐτὸ συμβαίνει, γιατί οἱ ἀρχαῖοι γράφουν ὄχι στὴ γλῶσσα τοῦ τόπου τους ἀλλὰ στὴ γλῶσσα πού καλλιεργήθηκε τὸ εἶδος μὲ τὸ ὁποῖο ἀσχολοῦνται. Ἔτσι, ἐπεὶδὴ ἡ χορική ποίηση, δηλαδὴ ἡ λυρική ποίηση πού προορίζεται νὰ ψάλλεται ἀπὸ μιά ομάδα ἀνθρώπων καὶ ὄχι ἀπὸ ἓνα ἄτομο, καλλιεργήθηκε ἀπὸ τοὺς Δωριεῖς, πού εἶχαν ἀναπτύξει ἰδιαίτερα τὸ ὁμαδικὸ πνεῦμα, γι' αὐτὸ οἱ ποιητὲς πού ἀσχολοῦνται μὲ τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς ποίησης γράφουν στὴ δωρικὴ διάλεκτο. Καί οἱ ἀρχαῖοι κώλας εἶχαν παρατηρήσει πὼς ὅλοι οἱ μεγάλοι χορικοί ποιητὲς (Πίνδαρος, Βακχυλίδης κ.ἄ.) εἶχαν μητρικὲς διαλέκτους διαφορετικὲς ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῆς χορικῆς ποίησης, τὴ δωρικὴ διάλεκτο. Ὅμως εἶναι σημαντικό γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἐννοίας τῆς λογοτεχνικῆς γλώσσας ὅτι ἡ γλῶσσα στὴν ὁποία γράφει ὁ Πίνδαρος εἶναι δωρικὴ μόνο ἐπιφανειακά: ἔχει ὀρισμένα συμβατικά στοιχεῖα τῆς δωρικῆς πού δίνουν στὴ γλῶσσα ἓνα ἐξωτερικὸ χρῶμα γιὰ νὰ θυμίζει τὴν ὁμιλούμενη δωρικὴ, στὴν πραγματικότητά ὅμως εἶναι ἡ γλῶσσα τῆς ὑψηλῆς ποίησης.

Λυρική ποίηση ἔχει γραφεῖ καὶ στὴν αἰολικὴ διάλεκτο (κυρίως ἀπὸ τὴ Σαπφώ καὶ τὸν Ἄλκαῖο, πού ἐζῆσαν καὶ οἱ δύο στὰ τέλη τοῦ 7. αἰ.) καὶ στὴν ἰωνική, στὴν ὁποία καλλιεργήθηκε ἰδιαίτερα ἡ ἐλεγεία γιὰ τὴν ἔκφραση ποικίλων προσωπικῶν συναισθημάτων (ἀπὸ Ἴωνες καὶ Ἄθηναίους κυρίως).

4. Ἴωνικός καὶ ἀττικός λόγος

Ἱστοριογραφία.

Τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα, ἡ πρώτη λογοτεχνικὴ γλῶσσα, ἐμφανίζονται στὸ δεῦτερο μιστὸ τοῦ 8. αἰ. π.Χ. καὶ ἡ λυρική ποίηση ἀκμάζει στὴ Λέσβο στὸ τέλος τοῦ 7. αἰ. Ἀρκετὰ ἀργότερα, τὸν 6. αἰ., παρουσιάζεται ὁ λογοτεχνικός πεζὸς λόγος, διηγηματικός καὶ ἐπιστημονικός, δημιούργημα τῶν Ἴωνων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἱ ὁποῖοι πλούτισαν ἀπὸ τὸ ἐμπόριο καὶ αἰσθάνθηκαν ἰσχυρὴ περιέργεια γιὰ τὴν ἱστορία καὶ τὴ φυσική. Ἔτσι μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι οἱ *Γενελογίαι* τοῦ Ἐκαταίου τοῦ Μιλησίου θεωροῦνται τὸ ἀρχαιότερο ἱστορικὸ ἔργο μὲ λογοτεχν-

κὸ χαρακτήρα. Ἄλλὰ ὁ ἰωνικός πεζὸς λόγος ἀντιπροσωπεύεται ἰκανοποιητικά μὲ τὶς Ἱστορίες τοῦ Ἡροδότου ἀπὸ τὴ δωρικὴ Ἀλικαρνασσὸ καί, κατὰ δεῦτερο λόγο, ἀπὸ τὰ ἱατρικὰ κείμενα τοῦ Ἱπποκράτη πού κι αὐτὸς καταγόταν ἀπὸ τὴ δωρικὴ Κἄ. Ἡ γλῶσσα τοῦ Ἡροδότου, ἀντίθετα μὲ τὸν παραδοσιακὸ καὶ τεχνητὸ χαρακτήρα τῆς γλώσσας τοῦ ἔπους, κυλᾶ ἄμεσα καὶ ἀποβλέπει στὴ μεγαλύτερη δυνατὴ σαφήνεια. Ἡ φράση στὸν Ἡρόδοτο ἔχει ἀπλή δομὴ καὶ προτιμᾷ τὴν παράταξη ἢ ὑπόταξη περιορίζεται σχεδὸν μονάχα στὶς χρονικές καὶ ὑποθετικές προτάσεις.

Περνώντας ἀπὸ τὸν Ἡρόδοτο στὸ Θουκυδίδη, πού γράφει στὴν ἀττικὴ διάλεκτο, βλέπουμε τὸν ἀττικὸ πεζὸ λόγο νὰ φτάνει σὲ ἀσύγκριτη ἀκριβολογία καὶ σὲ τέλεια κυριαρχία στὰ ἔκφρασμα μέσα, ἔτσι πού τὸ ἔργο του νὰ θεωρεῖται ἀπὸ καθαρά γλωσσικὴ ἀποψη ὡς ἡ ἀνώτερη μορφή τοῦ ἱστορικοῦ εἴδους στὴν Ἀθήνα.

Φιλοσοφία.

Ἡ ἀττικὴ διάλεκτος ὑπῆρξε ἡ γλῶσσα καὶ τῆς φιλοσοφίας στὴν Ἀθήνα. Ἡ γλῶσσα αὐτὴ ἔφτασε μὲ τὸν Πλάτωνα στὴν ὕψιστη ἀκμὴ τῆς γιὰ νὰ ἔκφρασει μὲ ὅλες τὶς δυνατότητές τῆς τὴν ἀφηρημένη φιλοσοφικὴ σκέψη μὲ τὴν ἀκρίβεια πού ταιριάζει σ' ἓνα μαθηματικὸ θεώρημα.

Ῥητορεία.

Ἡ ἀττικὴ διάλεκτος ἀκόμη ὑπῆρξε ἡ γλῶσσα τῆς Ῥητορείας, καὶ τῆς δικανικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς πανηγυρικῆς. Ἡ γλῶσσα τῆς Ῥητορείας μὲ τὸ Δημοσθένη φτάνει στὸ σημεῖο νὰ ἔκφρασει μὲ πληρότητα τὴν ποικιλία τῶν συναισθημάτων τοῦ ῤητορα.

Τραγωδία.

Ἡ γλῶσσα τῆς τραγωδίας ἦταν κατεξοχὴν λογοτεχνικὴ γλῶσσα πού βασίζεται στὴν ἀττικὴ διάλεκτο ὅπως μιλοῦσαν ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους μὲ ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ τῆς ἰωνικῆς, π.χ. *ἰων. πρόσσω, γλῶσσα* ἀντὶ ἀπτ. *πράττω, γλῶττα*. Γενικὰ ὁ τραγικός ποιητὴς δέν ἀποφεύγει νὰ χρησιμοποιεῖ στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας ἀττικῆς ἢ τῆς ἰωνικῆς, ὅταν εἶναι βέβαιος ὅτι θὰ κατανοηθοῦν ἀπὸ τὸ κοινὸ του, καὶ στὰ χορικά καὶ στὰ διαλογικὰ μέρη. Εἰδικὰ γιὰ τὰ χορικά μέρη ἐπιδιώκει νὰ δῶσει ἐντύπωση ὀριζουσας γλώσσας, π.χ. ἀποκαθιστᾷ συστηματικὰ τὸ μακρόχρονο ε, πού ἡ ἰωνοαττικὴ, ὅπως εἶδαμε, τὸ ἔτρεψε σὲ η: *ἀρετά, παγὰ* ἀντὶ *ἀρετῆ, πηγῆ* ἢ χρησιμοποιεῖ συχνὰ τὴν προσωπικὴ ἀντωνυμία *νιν* (= αὐτόν, αὐτὴν κτλ.), πού μαρτυρεῖται στὴ δωρικὴ.

Ἐπικράτηση καὶ διάδοση τῆς ἀττικῆς διαλέκτου.

Ἡ ἀνάπτυξη τῶν Ἀθηνῶν μετὰ τοὺς περσικοὺς πολέμους καὶ ἡ ἀνάδειξή τους σὲ πολιτικὸ καὶ πολιτιστικὸ κέντρο μὲ πανελλήνιο κύρος εἶχαν ἐπιπτώση

καί στή διάδοση τῆς γλώσσας τους. Ἡ ἀττική διάλεκτος, καλλιεργημένη ἀπό τὴν ἱστορία, τὴ φιλοσοφία, τὴ ρητορεία, τὸ θέατρο, ἄρχισε νὰ διαδίδεται σὲ ὅλες τὶς ἐλληνόφωνες περιοχές, ἰδίως ἀπὸ τότε ποῦ ἐπιβλήθηκε ἡ ἀθηναϊκὴ ἡγεμονία σὲ ἄλλους Ἕλληνες. Ἐνα γεγονός μὲ ἀποφασιστικὴ σημασίᾳ γιὰ τὴν ἐπικράτηση καί διάδοση τῆς ἀττικῆς διαλέκτου ὑπῆρξε ἡ ἐπισημοποίηση κατὰ τὸν 5. αἰ. π.Χ. τῆς ἀττικῆς διαλέκτου στὴ Μακεδονία, ὅπου μιλοῦσαν μιὰ τοπικὴ διάλεκτο συγγενικὴ μὲ τὴ δωρικὴ καί τὴ θεσσαλική. Μὲ τὶς κατακτήσεις τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἡ ἀττικὴ διάλεκτος διαδίδεται σὲ ὅλες τὶς χώρες τῆς αὐτοκρατορίας του.

ΚΕΙΜΕΝΑ

ΑΤΤΙΚΟΙ ΠΕΖΟΓΡΑΦΟΙ (ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΡΗΤΟΡΙΚΗ - ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ) ΚΑΙ ΠΟΙΗΤΕΣ

1. Ὁ ἔπαινος τῶν προγόνων

Ἄρξομαι δὲ ἀπὸ τῶν προγόνων πρῶτον· δίκαιον γὰρ αὐτοῖς καὶ πρέπειν δὲ ἅμα ἐν τῷ τοιῷδε τὴν τιμὴν ταύτην τῆς μνήμης δίδασθαι. Τὴν γὰρ χώραν οἱ αὐτοὶ οἰεῖ οἰκοῦντες διαδοχῇ τῶν ἐπιγιννομένων μέχρι τοῦδε ἔλευθέραν δι' ἄρετὴν παρέδωσαν. Καὶ ἐκεῖνοί τε ὄξει ἐπαινῶσι καὶ ἐτι μᾶλλον οἱ πατέρες ἡμῶν κτησάμενοι γὰρ πρὸς οἷς ἐδέξαντο ὅσῃν ἔχομεν ἀρχὴν οὐκ ἀπόνως ἡμῖν τοῖς νῦν προσκατέλιπον. Τὰ δὲ πλεῖω αὐτῆς αὐτοὶ ἡμεῖς οἶδε οἱ νῦν ἐπιδόντες μάλιστα ἐν τῇ καθεστηκυίᾳ ἡλικίᾳ ἐπημξήσαμεν, καὶ τὴν πόλιν τοῖς πᾶσι παρασκευάσαμεν καὶ ἐς πόλεμον καὶ ἐς εἰρήνην ἀυταρκεστάτην. (Θουκυδίδου Ἱστορίαι 2, 38, 1-3).

Μετάφραση

Θά ἀρχίσω πρῶτα ἀπὸ τούς προγόνους μας. Γιατί εἶναι δίκαιο καὶ συγχρόνως ταιριαστό σὲ μιὰ τέτοια περίσταση νὰ τούς δίνεται ἡ τιμὴ νὰ μνημονεύονται. Γιατί κατοικῶντας διαρκῶς οἱ ἴδιοι τὴν χώρα μας, ἢ μιὰ γενιά μετὰ τὴν ἄλλη, τὴν παρέδωσαν ἐλεύθερη μέχρι τώρα μὲ τὴν ἀνδρεία τους. Καὶ ἐκεῖνοι θέθαι εἶναι ὄξει τοῦ ἐπαινοῦ μας, καὶ ἀκόμη περισσότερο οἱ πατέρες μας. Γιατί αὐτοὶ κοντὰ σ' ἐκεῖνα ποῦ δέχτηκαν, ἀπάκτησαν ὅση ἐπικράτεια ἔχομε καὶ τὴν κληροδότησαν σ' ἐμᾶς τούς τωρινούς ὄχι χωρὶς κόπους. Τὰ ἐπιπλέον, ἐμεῖς ἐδώσοι εἴμασθε ἀκόμη σὲ ὠρμη περίπου ἡλικία τὰ αὐξήσαμε καὶ παρασκευάσαμε τὴν πόλιν σὲ ὅλα ὥστε νὰ εἶναι ἀπόλυτα αὐτάρκτης καὶ γιὰ τὸν πόλεμο καὶ γιὰ τὴν εἰρήνη.

2. Ἡ πολιτικὴ τοῦ Δημοσθένη

Οὐκοῦν σὺ μόνον τὸ Χερρόνησον καὶ Βυζάντιον σῶσαι, οὐδὲ τὸ κωλύσαι τὸν Ἑλλήσποντον ὑπὸ Φιλίππῳ γενέσθαι τότε, οὐδὲ τὸ τιμᾶσθαι τὴν πόλιν ἐκ τούτων ἢ προαίρεσις ἢ ἐμὴ καὶ ἡ πολιτεία διεπράξατο, ἀλλὰ καὶ πᾶσιν ἐδεξεν ἀνθρώποις τὴν τε τῆς πόλεως καλοκαγαθίαν καὶ τὴν Φιλίππου κακίαν. Ὁ μὲν γὰρ σύμμαχος ἂν τοῖς Βυζαντίοις πολιορκῶν αὐτοὺς ἐωρᾷ ὑπὸ πάντων. Οὐ τί γένοιτ' ἂν οἴσχιον ἢ μικρώτερον; Ὑμεῖς δ' οἱ καὶ μεμψόμενοι πολλὰ καὶ δίκαι' ἂν ἐκείνοις εἰκότως περὶ ὧν ἡγνωνομένηκεσαν εἰς ἡμᾶς ἐν τοῖς ἐμπροσθεν

χρόνοις, οὐ μόνον οὐ μνησκακοῦντες οὐδέ προίεμενοι τοὺς ἀδικουμένους, ἀλλὰ καὶ σφζοντες ἐφαίνεσθε, ἐξ ὧν δόξαν, εὐνοίαν παρά πάντων ἐκπάσθε. Καί μὴν ὅτι μὲν πολλοὺς ἐστεφανώκατ' ἤδη τῶν πολιτευομένων ἅπαντες ἴσασι δι' ὄντινα δ' ἄλλον ἢ πόλις ἐστεφάνωται, σύμβουλον λέγω καὶ ῥήτορα, πλὴν δι' ἐμ', οὐδ' ἂν εἰς εἰπεῖν ἔχοι. (Δημοσθένους Περί τοῦ στεφάνου 93-94)

Μετάφραση

Λοιπὸν τὸ σχέδιό μου καὶ ἡ πολιτικὴ μου κατόρθωσε ὄχι μόνον νὰ σώσει τὴν Χερσόνησο καὶ τὸ Βυζάντιο καὶ νὰ ἐμποδίσαι τὸν Ἑλλησποντο νὰ ὑποταχθεῖ τότε στοὺς Φίλιππο, καὶ νὰ ἐκτιμᾶται ἡ πόλις μας γι' αὐτά· ἀλλὰ ἀκόμη ἐδείξε σέ ὄλους τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὴν εὐγένεια τῆς πόλης καὶ τὴν ἀναξιοπιστία τοῦ Φιλίππου. Αὐτόν, πραγματικά, ἂν καὶ ἦταν σύμμαχος τῶν Βυζαντιῶν, ὄλοι τὸν ἐβλεπαν νὰ τοὺς πολιορκεῖ. Ἄπ' αὐτὸ τί μπορεῖ νὰ εἶναι πὸ αἰσχρὸ ἢ πὸ μαρὸ; Ἔσεῖς ποὺ εὐλογοῦσα θὰ μπορούσατε νὰ ἔχετε γιὰ κείνους πολλὰ καὶ δίκαια παράπονα γιὰ ὅσες ἀγνωμοσύνες ἐδείξαν σέ σὰς στὰ προηγούμενα χρόνια, φανήκατε ὄχι μόνον ὅτι δὲ μνησκακεῖτε οὐτε ἐγκαταλείπετε τοὺς ἀδικουμένους ἀλλὰ καὶ ὅτι τοὺς σώζετε. Ἀπὸ αὐτὰ ἀποκτοῦσατε ἀπ' ὄλους δόξα, εὐνοία. Καὶ βέβαια ὅτι ἔχετε στεφανώσει ἤδη πολλοὺς πολιτικούς ὄλοι τὸ ξέρουν. Ὅμως κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ πεῖ ἐξαίτιας τίνος ἄλλου ἔχει στεφάνωθεί ἡ πόλις, ἐννοῶ τοῦ συμβούλου καὶ ῥήτορα, ἐκτός ἀπὸ μένα.

3. Ἡ γένεση τῶν ἀντιθέτων πραγμάτων

- Μὴ ταῖνον κατ' ἀνθρώπων, ἢ δ' ἄς, σκόπει μόνον τοῦτο, εἰ βούλει βῆον μαθεῖν, ἀλλὰ καὶ κατὰ ζῶων πάντων καὶ φυτῶν, καὶ ξυλλήβδην ὅσαπερ ἔχει γένεσιν, περὶ πάντων ἰδῶμεν ἄρ' οὕτως γίγνεται πάντα, οὐκ ἄλλοθεν ἢ ἐκ τῶν ἐναντίων τὰ ἐναντία, ὅσοις τυγχάνει ὄν τοιοῦτόν τι· ὄσον τὰ καλὸν τῷ αἰσχροῦ ἐναντίον που καὶ δίκαιον ἀδικῷ, καὶ ἄλλα δὴ μυρία οὕτως ἔχει. Τοῦτο οὖν σκεψώμεθα· ἄρα ἀναγκαῖον ὅσοις ἔστι τι ἐναντίον, μηδαμόθεν ἄλλοθεν αὐτὸ γίγνεσθαι ἢ ἐκ τοῦ αὐτῷ ἐναντίου· ὄσον ὄταν μεῖζόν τι γίγνηται, ἀνάγκη που ἐξ ἐλάττωνος ὄντος πρότερον ἔπειτα μεῖζον γίγνεσθαι; - Ναι. - Οὐκοῦν κἂν ἔλαττον γίγνηται, ἐκ μεῖζονος ὄντος πρότερον ὑπερὸν ἔλαττον γενήσεται; - Ἔστιν οὕτω, ἔφη. - Καὶ μὴν ἐξ ἰσχυροτέρου γε τὸ ἀσθενέστερον καὶ ἐκ βραδυτέρου τὸ θάπτον; - Πάνυ γε. - Τί δέ; Ἄν τι χειρὸν γίγνηται, οὐκ ἐξ ἀμεινονος, καὶ ἂν δίκαιότερον, ἐξ ἀδικωτέρου; - Πῶς γάρ οὐ; - Ἰκανῶς οὖν, ἔφη, ἔχομεν τοῦτο, ὅτι πάντα οὕτω γίγνεται, ἐξ ἐναντίων τὰ ἐναντία πράγματα. - Πάνυ γε. (Πλάτωνος Φαίδων 70d-71a)

Μετάφραση

- Μὴν τὸ ἐξετάζεις λοιπὸν, εἶπε αὐτός, μονάχα σέ σχέση με τοὺς ἀνθρώπους, ἂν θέλεις νὰ τὸ καταλάβεις εὐκολότερα, ἀλλὰ καὶ σέ σχέση με ὄλα τὰ ζῶα καὶ φυτὰ, καὶ γενικά με ὄλα ὅσα ἔχουν γένεση. Ἄς δοῦμε, ἄραγε σέ κάθε περίπτωση ἔτσι γίνονται ὄλα, ὄχι ἀπὸ ἄλλοῦ ἀλλὰ ἀπὸ τὰ ἀντίθετα γίνονται τὰ ἀντίθετα, σέ ὄσα πράγματα τυχαίνει νὰ ὑπάρχει κάτι τέτοιο, ὄπως π.χ. τὸ ὄραιο εἶναι ἀντίθετο στοὺς ἀσχημο, θαρρῷ, καὶ τὸ δίκαιο στοὺς ἀδικο καὶ, φυσικά, ἄλλα μύρια εἶναι ἔτσι. Τοῦτο λοιπὸν ἄς ἐξετάσουμε: ἄραγε ἀναγκαστικά, σέ ὄσα ὑπάρχει κάτι ἀντίθετο, αὐτὸ δὲ γίνεται ἀπὸ πουθενά ἄλλοῦ παρά ἀπὸ τὸ ἀντίθετό του. Π.χ. ὄταν κάτι γίνεται μεγαλύτερο, εἶναι ἀνάγκη, νομίζω, ἀπὸ μικρότερο ποῦ ἦταν προηγούμενος ἔπειτα νὰ γίνεται μεγαλύτερο; - Ναι. - Λοιπὸν καὶ ἂν γίνεται μικρότερο, ἀπὸ μεγαλύτερο ποῦ ἦταν προηγούμενος ὄστερα θὰ γίνει μικρότερο; - Ἔτσι εἶναι, εἶπε. - Καὶ βέβαια ἀπὸ ἓνα ἰσχυρότερο γεννιέται τὸ ἀσθενέστερο καὶ ἀπὸ ἓνα θραδύτερο τὸ ταχύτερο; - Βεβαιότατα. - Τί ἀκόμη; Ἄν κάτι γίνεται χειρότερο, δὲ γίνεται ἀπὸ καλύτερο ποῦ ἦταν, καὶ ἂν δίκαιότερο ἀπὸ πὸ ἀδικο; - Πῶς ὄχι, πραγματικά; - Ἰκανοποιητικά λοιπὸν, εἶπε, τὸ κατέχομε αὐτὸ, ὄχι δηλαδὴ ὄλα ἔτσι γίνονται, ἀπὸ τὰ ἀντίθετα τὰ ἀντίθετα πράγματα. - Βεβαιότατα.

4. Ὁ καλὸς κυβερνήτης ἀγαπᾷ πρῶτα ἀπ' ὄλα τὴν πατρίδα του

ΚΡΕΩΝ. ἀμήχανον δὲ παντός ἀνδρός ἐκμαθεῖν ψυχὴν τε καὶ φρόνημα καὶ γνώμην, πρὶν ἂν ἀρχαῖς τε καὶ νόμοισιν ἐντριβῆς φανῆ. ἐμοὶ γάρ ὄστις πᾶσαν εὐθύνων πόλιν μὴ τῶν ἀρίστων ἄπεται βουλευμάτων, ὄλλα· ἐκ φόβου του γλῶσσαν ἐγκλήσας ἔχει, κάκιστος εἶναι νῦν τε καὶ πάλα δοκεῖ. καὶ μεῖζον· ὄστις ἀντὶ τῆς αὐτοῦ πάτρας φίλον νομίζει, τοῦτον οὐδαμοῦ λέγω. ἐγὼ γάρ, ἴστω Ζεὺς ὁ πάνθ' ὄρων αἰεὶ, οὐτ' ἂν σιωπήσαιμ τὴν ἄπην ὄρων στείχουσαν ἀστοῖς ἀντὶ τῆς σωτηρίας, οὐτ' ἂν φίλον ποτ' ἀνδρα δυσμενῆ χθονός θειμην ἐμαυτῷ, τοῦτο γινώσκων ὄτι ἢδ' ἔστιν ἡ σφζουσα καὶ ταύτης ἐπιπλέοντες ὄρθης τοὺς φίλους ποιοῦμεθα. τοιοῖσδ' ἐγὼ νόμοισι τὴνδ' αὐξω πόλιν. (Σοφοκλέους Ἄντιγόνη στ. 175-191)

Μετάφραση

Είναι αδύνατο νά μάθεις τοῦ κάθε ἀνθρώπου
τὴν ψυχὴ καὶ τὰ αἰσθήματα καὶ τίς ἰδέες, προτοῦ
δοκιμαστῆι στὴ διοίκηση καὶ στὴ νομοθεσία.
Γιατὶ γιὰ μένα, ἂν ἐκεῖνος ποῦ κυβερνᾷ τὴν πόλιν
δέν παίρνει τίς ἀριστερὲς ἀποφάσεις
ἀλλὰ ἀπὸ κάποιο φόβο ἔχει κλειστό τὸ στόμα του,
φαίνεται καὶ τώρα καὶ στὸ παρελθόν ὅτι εἶναι ὁ χειρότερος ἀνθρώπος.
Καὶ ἐκεῖνον ποῦ θεωρεῖ κάποιον φίλο του
ἀνώτερο ἀπὸ τὴν πατρίδα του, δέν τὸν ὑπολογίζω καθόλου.
Γιατὶ ἐγώ - ἂς εἶναι μάρτυρας ὁ Ζεὺς ποῦ αἰώνια βλέπει τὰ πάντα -
οὔτε θά μπορούσα νά σιωπῶ βλέποντας τὴν καταστροφὴ
νά ἐρχεται στοὺς πολῖτες ἀντὶ τῆς σωτηρίας
οὔτε θά ἔκανα ποτέ φίλο μου ἕναν ἄνδρα ἔχθρο
τῆς πατρίδας, ἔχοντας ὑπόψη μου τοῦτο,
ὅτι αὐτὴ εἶναι ἐκείνη ποῦ μᾶς σώζει καὶ πλῆθοντας
πάνω σ' αὐτή, ὅταν εἶναι καλά, ἀποκτοῦμε τοὺς φίλους.
Μέ τέτοιες ἀρχές ἐγὼ αὐξάνω αὐτὴ τὴν πόλιν.

III. Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΗ

1. Ἐννοία τῆς κοινῆς

Εἶδαμε ὅτι ἡ ἄπτικὴ διάλεκτος υἱοθετήθηκε ἀπὸ τοὺς Μακεδόνες βασιλεῖς
ὡς ἐπίσημη γλῶσσα τῆς διοίκησης καὶ τῆς διπλωματίας. Ἐργότερα ὁ Μ. Ἄλε-
ξανδρος μὲ τίς κατακτήσεις του ἰδρύει μιά τεράστια αὐτοκρατορία ποῦ περ-
λάμβανε, ἐκτός ἀπὸ τὴ Μακεδονία καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα, ὅλη τὴν παλαιά
περσικὴ αὐτοκρατορία ὡς τὰ σύνορα τῆς Ἰνδίας καθὼς καὶ τὴν πολυάνθρωπη
Αἴγυπτο. Στὶς περιοχὲς αὐτὲς δημιουργοῦνται μεγάλα κέντρα, ὅπως ἡ Ἄλε-
ξανδρεία στὴν Αἴγυπτο, ἡ Ἀντιόχεια στὴ Συρία, ἡ Πέργαμος στὴ Μ. Ἀσία.
Ὅλοι αὐτοὶ οἱ πληθυσμοί, ποῦ ἀνήκαν σὲ πολὺ διαφορετικὲς φυλὲς καὶ γλώσ-
σες, χρησιμοποιοῦν στὸ ἔξῃ τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα («ἐλληνίζου») γιὰ ὅλες
τίς ἀνάγκες τους: ὡς διοικητικὴ γλῶσσα, ὡς λογοτεχνικὴ γλῶσσα, ὡς γλῶσσα
τῶν συναλλαγῶν καὶ τῆς καθημερινῆς ἐπικοινωνίας. Ἡ γλῶσσα αὐτὴ, ποῦ
ἦταν, ὅπως εἶπαμε, ἡ ἄπτικὴ διάλεκτος, ἐξελισσεται μὲ τὸν καιρὸ, ὅπως ὅλες
οἱ ὁμιλούμενες γλώσσες. Ἐπιπλέον, ἐπειδὴ χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ ἀνθρώπους
ποῦ δέν τὴ μιλοῦσαν ὡς μητρικὴ τους γλῶσσα, ἦταν φυσικὸ νά ἀλλοιωθεῖ, νά
ἀποκτήσει δηλαδὴ ὀρισμένα χαρακτηριστικὰ ποῦ δέν τὰ εἶχε ἡ ἄπτικὴ διάλε-
κτος. Ἡ ἀλλοιωμένη αὐτὴ ἄπτικὴ ὀνομάστηκε ἀπὸ τοὺς γραμματικούς «κοινὴ
διάλεκτος», δηλαδὴ κοινὴχρηστὴ ἐλληνικὴ γλῶσσα τῆς ἐποχῆς, καὶ ἀπὸ μᾶς σή-
μερα ὀνομάζεται ἄλεξανδρινὴ ἢ ἐλληνιστικὴ κοινὴ, καὶ ἐκτείνεται χρονικὰ
στὴν ἄλεξανδρινὴ (323 - 31 π.Χ.) καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐποχὴ (31 π.Χ. - 395
μ.Χ.). Ἡ γλῶσσα αὐτὴ, ἀφοῦ παραμέρισε σιγὰ σιγὰ ὅλες σχεδὸν τίς ἀρχαῖες
διαλέκτους, ἔγινε τὸ κοινὸ γλωσσικὸ ὄργανο τῆς πεζογραφίας, μὲ ἐλάχιστες
ἐξαιρέσεις.

2. Πηγές

Οἱ γνώσεις μας γιὰ τὴν ἐλληνιστικὴ κοινὴ προέρχονται ἀπὸ διάφορες πη-
γές: ἀπὸ τὰ γραμματικὰ κείμενα ποῦ γράφτηκαν σ' αὐτὴν, ὅπως π.χ. οἱ Ἱστο-
ρίαι τοῦ Πολυβίου· ἀπὸ τὴ μετάφραση στὰ ἐλληνικὰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης
ποῦ ἔγινε στὴν Ἄλεξανδρεία ἀπὸ τοὺς ἐξελληνισμένους Ἑβραίους τῆς
Αἴγυπτου τὸν 3. αἰ. π.Χ. (Μετάφραση τῶν Ο΄)· ἀπὸ τὴν Κοινὴ Διαθήκη ποῦ κα-
τοπτρίζει τὴν προφορικὴ κοινὴ τῆς ἄλεξανδρινῆς ἐποχῆς· ἀπὸ τὴ γλῶσσα τῶν
παπύρων οἱ ὁποῖοι βρέθηκαν στὴν Αἴγυπτο καὶ περιλαμβάνουν ἀναρίθμητες
ἐπιστολὲς καὶ ἐγγραφα ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 4. αἰ. π.Χ.· καὶ τέλος ἀπὸ τίς παρατη-
ρήσεις τῶν γραμματικῶν τῆς ἐποχῆς οἱ ὁποῖοι συμβουλεύουν τοὺς ἀναγνώστες
τους πῶς νά μιλοῦν σωστὰ, δηλαδὴ σύμφωνα μὲ τὴν παλαιὰ ἄπτικὴ διάλεκτο.

• Η σημαντικότερη πάντως πηγή μας παραμένουν οι πάπυροι, γιατί αποδίδουν με τρόπο φυσικό και απροσποίητο τη μορφή της γλώσσας κατά την περίοδο αυτή.

3. Χαρακτηριστικά

Γνωρίσματα που ξεχωρίζουν την ελληνιστική κοινή από την άττική διάλεκτο:

Στη φωνητική

• Ένα βασικό στοιχείο της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, ο προσωδιακός της χαρακτήρας, δηλαδή η διάκριση των φωνηέντων σε μακρόχρονα και βραχύχρονα, άρχισε από το τέλος του 3. αϊ. π.Χ. να αλλάζει και στο τέλος της αλεξανδρινής εποχής τά φωνήεντα πήραν τη σημερινή τους προσωδιακή πρόφορα, δηλαδή έγιναν όλα βραχύχρονα. Αυτό το διαπιστώνουμε από τά λάθη που βρίσκουμε στους παπύρους (π.χ. συγχέουν τό σ και τό ω) και από τους λεπτομερείς κανόνες των γραμματικών για τή μακρότητα των φωνηέντων. Όλα αυτά δείχνουν ότι ο κόσμος δέν ξεχώριζε στόν προφορικό λόγο μακρόχρονα και βραχύχρονα φωνήεντα, γι' αυτό βρίσκουμε λάθη καθώς *λέ αυτών* (έξ αυτών), *έγώ* (έγώ) κ.ά.

• Από τά όρθογραφικά λάθη που βρίσκουμε στούς παπύρους και από τις περιγραφές των γραμματικών παρατηρούμε – χωρίς νά είμαστε σε θέση νά χρονολογήμε μέ ακρίβεια κάθε φαινόμενο – ότι οι αρχαίες διφθογγοί (αι, οι, ει κτλ.), άλλες νωρίτερα και άλλες αργότερα, άρχισαν νά γίνονται μονόφθογοί, δηλαδή νά προφέρονται σάν ένας φθόγγος (αι=e, ει=i κτλ.), π.χ. βρίσκουμε γραμμένα *θέλι* (θέλει), *ήμαίραν* (ήμεραν), *πολλάκεις* (πολλάκις), που άν προφέρονταν ως διφθογγοί δέ θά παρέσυραν σε έσφαλμένη γραφή.

• Η προφορά των σγμιαίων μέσων και δασέων συμφώνων αλλάζει. Έτσι τά μέσα σύμφωνα β, γ, δ – που προφέρονταν στα αρχαία σάν τά σημερινά δίμφωφα μπ, γκ, ντ – γίνονται έξακολουθητικά και προφέρονται όπως σήμερα καθώς και τά δασέα θ, φ, χ – που στήν αρχαία ελληνική προφέρονταν, όπως είδαμε, μέ δασύτητα σάν τη, πη, κη.

Στη μορφολογία

• Η αρχαία ελληνική είχε κληρονομήσει από τήν Ινδοευρωπαϊκή και τό δικό αριθμό, που χρησιμοποιούνταν για δύο πράγματα σε αντίθεση μέ τό ένα (ένικός) ή μέ τά περισσότερα από δύο (πληθυντικός). Ο αριθμός αυτός, που είχε χαθεί ένωρίς από τήν ιωνική και τή λεσβιακή αϊολική διατηρούνταν

όμως στήν άττική διάλεκτο, χάνεται αλότελα τήν εποχή αυτή από τή γλώσσα μας.

• Γενικά οι ανώμαλοι γραμματικοί τύποι αντικαθίστανται από όμαλότερους.

Έτσι π.χ.

τό ανώμαλο ούσιαστικό	αντικαθίσταται από τό όμαλό
<i>οίς, οίός</i>	<i>πρόβατον</i>
<i>ής, υός</i>	<i>χοίρος</i>
<i>μής, μύός</i>	<i>ποντικός</i>
<i>ναός, νηός ή νεός</i>	<i>πλοῖον</i>
<i>ῥόον, ῥόοντος</i>	<i>νηρόν (νευρόν, νερό)</i>
<i>κλειός, κλειός</i>	<i>κλειδόν</i>
<i>οός, οίός</i>	<i>οτίον (αὔτι)</i>

▼ Επίσης οι έπιθετικοί τύποι έγιναν απλούστεροι, όπως *ό ύγιής τόν ύγιή* (άντι *ύγιᾶ*), *ταχύς - ταχύτερος* (άντι *θάττων*) - *ταχύτατος* (άντι *τάχιστος*). Στα ρήματα οι ανώμαλοι τύποι έξομαλύνονται σε πολλές περιπτώσεις, όπως *δεικνύω* (άντι *δείκνυμι*), *οίδα* (= ξέρω) *οίδασ οίδε σίδαμεν οίδατε οίδασι* (άντι *οίδα οίσα οίδε σίμεν σίτε σίασι*), *ήμην* (= ήμουν) *ήσο ήσο* (άντι *ήν ήσα ήν*) κ.ά.

▼ Η έξομάλυνση στήν κλίση των ονομάτων έπεκτείνεται αναλογικά στις περιπτώσεις που κάποια πτώση σχηματιζόταν διαφορετικά. Έτσι έχουμε

ή δόξα - τής δόξας (άντι *ή δόξα - τής δόξης*).

ό ταμίας - του ταμία (άντι *ό ταμίας - του ταμίου*).

τόν πατέρα, τήν νύκταν και *αργότερα ό πατέρας, ή νύκτα* (άντι *ό πατήρ, ή νύξ*).

οί ταμίες, οί Πέρσες (άντι *οί ταμίαι, οί Πέρσαι*).

τούς μήνες, τούς Πέρσες (άντι *τούς μήνας, τούς Πέρσας*) κ.ά.

• Σχετικά μέ τό ρήμα παρατηρούμε μία αναδιάρθρωση που τά κύρια γνωρίσματα της είναι τά ακόλουθα:

▼ Οί τρεις φωνές της αρχαίας ελληνικής (ένεργητική, μέση, παθητική) στήν κλίση του ρήματος έγιναν δύο (ένεργητική και παθητική), δηλαδή ή μέση φωνή έξαφανίζεται.

▼ Ο παρακειμένος και ό άόριστος συγχέονται και συγχωνεύονται, π.χ. *εποιήκατε* (= έκάματε, από τόν αρχαίο παρακειμένο *πεποιήκατε* και τόν αρχαίο άόριστο *εποιήσατε*), *διεθήκασι* (= διέθεσαν, από τόν αρχαίο παρακειμένο *διατεθήκασι* και τόν αρχαίο άόριστο *διέθεσαν*). Αυτό είναι τό πρώτο βήμα για τήν έξαφάνιση των τύπων του αρχαίου παρακειμένου και τή δημιουργία των νέων περιφραστικών τύπων.

▼ Η αρχαία ελληνική είχε κληρονομήσει από τήν Ινδοευρωπαϊκή μία ιδιαίτερη έγκλιση, τήν εύκτική, για τήν έκφραση εύχης ή δυνατότητας. Η εύκτική χάνεται ως ιδιαίτερη γραμματική κατηγορία, εκτός από μερικά λεξιλογικά

ἀπολιθώματα, και τις λειτουργίες της τις ανέλαβε ή υποτακτική και οι περιφραστικές εκφράσεις.

- ▲ Μετά τη σύμπτωση της προφοράς ορισμένων φωνηέντων ο ένεστώτας της υποτακτικής ταυτίζεται τυπολογικά με τον ένεστώτα της οριστικής (λύης και λύεις, λύη και λύει, λύομεν και λύομεν κτλ.) και ο άοριστος της υποτακτικής ταυτίζεται συχνά με τό μέλλοντα της οριστικής (λύσης και λύσεις, λύσομεν και λύσομεν κτλ.), χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι η υποτακτική εξαφανίζεται, γιατί οι δύο αυτές έγκλίσεις, οριστική και υποτακτική, εξακολουθούν ως σήμερα να λειτουργούν ξεχωριστά στη γλώσσα.
- Η άρχαία ελληνική είχε κληρονομήσει από την ινδοευρωπαϊκή ένα σύστημα 5 πτώσεων. Άπ' αυτές παραμερίζεται σιγά σιγά ή δοτική σε όλες τις λειτουργίες της, άρχιζοντας από τις πιο συγκεκριμένες (τοπική, όργανική), και ή εξαφάνισή της από τον προφορικό λόγο ολοκληρώνεται στο 10. αί. Στη χρήση της άρχαίας δοτικής παρατηρούμε κάποιο διαφορισμό στα Εύαγγέλια ανάμεσα στο Μάρκο, που στέκει πιο κοντά στην άμλούμενη γλώσσα, το Ματθαίο, που είναι πιο μορφωμένος από τό Μάρκο, και τό Λουκά, που είναι πιο καλλιεργημένος από τούς άλλους:

Μάρκος	Ματθαίος	Λουκάς
<i>ό εις τον άγρον ων</i>	<i>ό εν τῷ άγρῷ</i>	<i>ό εν τῷ άγρῷ ὁμοιωκ</i>
<i>μη επιστρεψάτω εις</i>	<i>μη επιστρεψάτω</i>	<i>μη επιστρεψάτω εις</i>
<i>τά ὀπίσω (13, 16)</i>	<i>ὀπίσω (24, 18)</i>	<i>τά ὀπίσω (13, 71).</i>

Στη θέση δοτικής έμμεσου άντικειμένου ή προσωπικής βρίσκουμε άλλες πτώσεις, αιτιατική και γενική, από τον 1. αί. π.Χ. σε φράσεις καθώς: *γράφομαί σε* (= σου γράφω), *ἀποστελῶ σε* (= θά σου στείλω), *σε δίδαο*, *εἶπες με*, *δώσω σου*, *ἐπεμνά σου* κ.ά.

Στη σύνταξη

- Η υποτακτική σύνδεση τῶν προτάσεων, που ήταν βασικό χαρακτηριστικό της άρχαίας ελληνικής, αντικαθίσταται σιγά σιγά από την παρατακτική σύνδεση κύριων προτάσεων. Έτσι ο κατεξοχήν παρατακτικός σύνδεσμος και άποκτά πολλές σημασίες εκτός από τη συμπλεκτική, όπως και στα νέα ελληνικά, π.χ. *αὐτω ποιησον και συμφέρει* (και=γιατί), *ἐάν τολμήσωσι και καταβῶσι* (και=νά), *ό θεός ἐβοήθησε και ού γέγονε σφάλμα* (και=ώστε), *τί μοι παρέχεις και παρήχῳ σοι τίποτε...* (= τί μου δίνεις για να σου δώσω κάτι και=για να) κ.ά.

Στό λεξιλόγιο

- Στην περίοδο αυτή τό λεξιλόγιο πλουτίζεται με ποικίλους τρόπους. Έτσι

έχουμε παραγωγή νέων λέξεων, όπως *δερμάτινος*, *προινός*, *καθημερινός*, *φυλακίζω*, *μεγαλωσόνη*, *ταπεινοφροσύνη* κ.ά., καθώς και άφθονα υποκοριστικά σε -ιον: *σανίδιον*, *ὄψάριον*, *ζυράριον*, *καράκιον*, *ρυάκιον* κ.ά.

Άλλες άρχαίες ελληνικές λέξεις άποκτούν, μετά την έμφάνιση του χριστιανισμού, στενότερη σημασία: *πίστις*, *πιστεύω*, *ἐκκλησία*, *άγγελος*, *διάβολος*, *διάκονος*, *ἀπόστολος*, *βάπτισμα*, *ἐπίσκοπος* κ.ά.

- Επίσης εισάγονται στην ελληνική ξένες λέξεις, έβραϊκές με την Άγία Γραφή και λατινικές με τη ρωμαϊκή διοίκηση. Έβραϊκές λέξεις της έποχής αυτής είναι: *άμήν*, *άλληλούια*, *Γολγοθάς*, *Μεσσίας*, *Πάσχα*, *Σάββατον*, *σατανάς* και όνόματα όπως *Ίωάννης*, *Μαρία*, *Μιχαήλ* κ.ά. Οι λατινικές λέξεις είναι στρατιωτικοί και διοικητικοί όροι, έμπορικοί κ.ά. και μπήκαν στη γλώσσα κυρίως από τον προφορικό λόγο (ή φιλολογική γλώσσα της έποχής γενικά τις άποφεύγει). Είναι κυρίως ουσιαστικά και επίθετα, ενώ τό ρήματα είναι έλάχιστα, π.χ. *κεντριῶν*, *κουστωδίω*, *θηνάριον*, *λεγεών*, *πραιτώριον*, *ὄσπίτιον*, *φάμιλια* κ.ά.
- Κατά την περίοδο αυτή ορισμένες άρχαίες λέξεις αντικαταστάθηκαν για διάφορους λόγους από άλλες, που λέγονται και σήμερα. Έτσι π.χ.

η άρχαία λέξη	άντικαταστάθηκε από τη λέξη
<i>σκίμπους</i>	<i>κράββατος</i>
<i>έρυθρός</i>	<i>κόκκινος</i>
<i>χλωρός</i>	<i>πράσινος</i>
<i>λευκός</i>	<i>άσπρος</i>
<i>μέλας</i>	<i>μαύρος</i>
<i>βω</i>	<i>βρέχω</i>
<i>έσθίω</i>	<i>τρώγω</i>

- Τέλος δίνονται νέες σημασίες σε παλιές λέξεις, π.χ.

η άρχαία λέξη	πού σήμαινε	πήρε τη σημασία
<i>κηδεία</i>	συγγένεια από γάμο	κηδεία, πένθος
<i>μνημειον</i>	ανάμνηση	τάφος
<i>παιδεύω</i>	εκπαιδεύω	τιμωρώ
<i>ὄψάριον</i>	προσάγχι	ψάρι
<i>στόμαχος</i>	λαϊμός, όισοράγος	στομάχι

1. Ο ναύτης Ἐπίων γράφει στον πατέρα του Ἐπίμαχο

Ὁ Ἐπίων, ένας νέος από τή Φιλαδέλφεια τοῦ σημερινοῦ Φαγιούμ τῆς Αἰγύπτου, κατατάχτηκε τὸ 2. αἰ. μ.Χ. στο ρωμαϊκό στόλο. Καθώς ταξιδεύει γιὰ τὴν Ἰταλία, ἀπὸ τοὺς Μισσηνοὺς, ένα ρωμαϊκό ναύσταθμο κοντὰ στὴ Νεάπολη, γράφει στὸν πατέρα του γιὰ τὴν τρικυμία στο ταξίδι, ἀπὸ τὴν ὁποία τὸν ἔσωσε ὁ θεὸς Σεράτης, γιὰ τὰ ὀδοιπορικά ἔξοδα ποὺ ἔλαβαν, γιὰ τὸ λατινικό ὄνομα ποὺ πήρε, ὅπως ὅλοι οἱ ξένοι ποὺ ἔμπαιναν στο ρωμαϊκό ναυτικό.

Ἐπίων Ἐπίμαχῳ τῷ πατρί καὶ κυρίῳ πλεῖστα χαίρειν. Πρό μὲν πάντων εὐχομαί σε υἱαίνειν καὶ διὰ παντός ἐρωμένον εὐτυχεῖν μετὰ τῆς ἀδελφῆς μου καὶ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς καὶ τοῦ ἀδελφοῦ μου. Εὐχαριστῶ τῷ κυρίῳ Σεράτιδι, ὅτι μου κινδυνεύσαντος εἰς θάλασσαν ἔσωσε εὐθέως. Ὅτε εἰσῆλθον εἰς Μισσηνοὺς, ἔλαβα βιαστικόν παρὰ Καίσαρος χρυσοῦς τρεῖς, καὶ καλῶς μοι ἔστιν. Ἐρωτῶ σε οὖν, κύριέ μου πατήρ, γράψον μοι ἐπιστόλιον, πρῶτον μὲν περὶ τῆς σωτηρίας σου, δεῦτερον περὶ τῆς τῶν ἀδελφῶν μου, τρίτον ἵνα σου προσκυνήσω τὴν χέραν, ὅτι μὲ ἐπαίδευσας καλῶς καὶ ἐκ τούτου ἐλπίζω ταχὺ προκόψαι τῶν θεῶν θελώντων. Ἄσπασαι Καπίωνα πολλὰ καὶ τοὺς ἀδελφοὺς μου καὶ Σερηνίλλαν καὶ τοὺς φίλους μου. Ἐπεμψά σοι εἰκόνην μου διὰ Εὐκτῆμονος. Ἔστι δὲ μου ὄνομα Ἄντωνις Μάξιμος. Ἐρρώσθαί σε εὐχομαι.

Μετάφραση

Ὁ Ἐπίων στὸν Ἐπίμαχο τὸν πατέρα του καὶ κύριο πολλοὺς χαιρετισμούς.
Πρὶν ἀπ' ὅλα σοῦ εὐχομαι νὰ ἔχεις υἱεῖα καὶ νὰ εἶσαι δυνατός κι εὐτυχεμένος, μαζί μὲ τὴν ἀδελφή μου καὶ τὴν κόρη της καὶ μὲ τὸν ἀδελφό μου. Εὐχαριστῶ τὸν κύριο τὸ θεὸ μου Σεράτη ποὺ μὲ ἔσωσε ἀμέσως, ὅταν κινδύνεψα στὴ θάλασσα. Ὅταν μπῆκα σταὺς Μισσηνοὺς, ἔλαβα ὀδοιπορικά ἀπὸ τὸν Καίσαρα τρία χρυσὰ νομίσματα, καὶ εἶναι καλὰ γιὰ μένα. Σέ παρακαλῶ λοιπόν, κύριε πατέρα μου, γράψε μου ἕνα γραμματάκι, πρῶτα γιὰ τὴν υἱεῖα σου, δεῦτερον γιὰ τὴν υἱεῖα τῶν ἀδελφῶν μου, τρίτον γιὰ νὰ προσκυνήσω τὸ χέρι σου, γιατί μὲ ἀνάθρεψες καλὰ κι ἐτσι ἐλπίζω νὰ προκόψω γρήγορα, ἀν θέλουν οἱ θεοί. Πολλοὺς ἀσπασμούς στὸν Καπίωνα καὶ τ' ἀδελφια μου καὶ τὴ Σερηνίλλα καὶ τοὺς φίλους μου. Σοῦ ἔστειλα μὴ μικρὴ εἰκόνα μου μὲ τὸν Εὐκτῆμονα. Τ' ὄνομά μου εἶναι Ἄντωνις Μάξιμος. Σοῦ εὐχομαι νὰ εἶσαι καλὰ.

Λεξιλόγιο

Ἐκατῶ παρακαλῶ σωτηρία υἱεῖα καὶ ὡς ὅπως σήμερα (ἀρχ. ἐβ) εὐχμηστω ὅπως σήμερα (ἀρχ. οἶδα χέριν)

Φωνητική

Ἡ ὑπογεγραμμένη συνήθως παραλείπεται: Ἐπίμαχο, κυρίῳ - ἐρωμένον μὲ ἕνα ρ χέρι· μὲ ε στο θέμα (ἀρχ. χεῖρα) εἰκόνην, Ἄντωνις ὅπως καὶ στὰ βυζαντινὰ καὶ τὰ νεότερα χρόνια, ὄχι εἰκόνην, Ἄντωνις.

Μορφολογία

τὴν χέραν ἀντὶ τὴν χεῖρα πατήρ κλητ. ἀντὶ πάτερ ἔλαβα ὅπως καὶ σήμερα ἀντὶ ἔλαβον.

Σύνταξη

εἰς θάλασσαν ἡ ἐννοια τῆς στάσης δηλώνεται ἀπὸ ἀρχαῖα μὲ τὸ ἐν θαλάσση - ἔλαβα... καὶ καλῶς μοι ἔστιν παρατακτικὴ σύνταξη ἐλπίζω προκόψω ἀντὶ ἐλπίζω προκόψωμιν.

2. Δύο λίθινες πλάκες

Ἐν ἐκεῖνῳ τῷ καιρῷ εἶπε Κύριος πρὸς με: λάξουσον σεαυτῷ δύο πλάκας λιθίνας, ὡπερ τὰς πρώτας, καὶ ἀνάβηθι πρὸς με εἰς τὸ ὄρος: καὶ ποιήσεις σεαυτῷ κιβωτὸν ξυλινὴν καὶ γράψεις ἐπὶ τὰς πλάκας τὰ ρήματα, ἃ ἦν ἐν ταῖς πλαξὶ ταῖς πρώταις, ὡς συνέτριψας, καὶ ἐμβαλεῖς αὐτὰς εἰς τὴν κιβωτὸν. Καὶ ἐποίησα κιβωτὸν ἐκ ξύλων ἀσηπτῶν καὶ ἐλάξευσα τὰς πλάκας λιθίνας, ὡς αἱ πρώται: καὶ ἀνέβην εἰς τὸ ὄρος καὶ αἱ δύο πλάκες ἐπὶ ταῖς χερσὶ μου. Καὶ ἐγράψην ἐπὶ τὰς πλάκας κατὰ τὴν γραφὴν τὴν πρώτην τοὺς δέκα λόγους, οὓς ἐλάλησε Κύριος πρὸς ὑμᾶς ἐν τῷ ὄρει ἐκ μέσου τοῦ πυρός, καὶ ἔδωκεν αὐτὰς Κύριος ἐμοί. Καὶ ἐπιστρέψας κατέβην ἐκ τοῦ ὄρους καὶ ἐνέβαλον τὰς πλάκας εἰς τὴν κιβωτὸν, ἣν ἐποίησα, καὶ ἦσαν ἐκεῖ, καθὰ ἐνετείλατό μοι Κύριος. /.../ Κάγῳ εἰσῆλθεν ἐν τῷ ὄρει τεσσαράκοντα ἡμέρας καὶ τεσσαράκοντα νύκτας, καὶ εἰσῆκουσε Κύριος ἐμοῦ καὶ ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, καὶ οὐκ ἠθέλησε Κύριος ἐξολοθρεῦσαι ὑμᾶς. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς με: βᾶδιζε, ἄπαρον ἐναντίον τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ εἰσπορευέσθωσαν καὶ κληρονομήτωσαν τὴν γῆν, ἣν ὤμοσα τοῖς πατράσιν αὐτῶν δοῦναι αὐτοῖς. (Παλαιὰ Διαθήκη, Δευτερονόμιον ι' 1-11)

Μετάφραση

Ἐκεῖνο τὸν καιρὸ μου εἶπε ὁ Κύριος: Πελέκησε ἐσὺ ὁ ἴδιος δύο λίθινες πλάκες, ὅπως τὶς πρώτες, καὶ ἀνάβα στο ὄρος πρὸς ἐμένα. Ἐπίσης νὰ φτιάξεις ἐσὺ ὁ ἴδιος ἕνα ξύλινο κιβώτιο. Θὰ γράψεις στὶς πλάκες τὶς ἐντολές, ποὺ ἦταν

στις πρώτες πλάκες, πού τις συνέτριψες, και θά τις βάλεις μέσα στο κιβώτιο. Και κατασκεύασα ένα κιβώτιο από ξύλα πού δε σαπίζουν και πελέκησα τις λίθινες πλάκες, όπως ήταν οι πρώτες. Και ανέθηκα στο όρος κρατώντας στα χέρια μου τις δύο πλάκες. Ὁ Κύριος ἔγραψε πάνω στις πλάκες, σύμφωνα μέ τήν προηγουμένη γραφή, τις δέκα ἐντολές, τις ὁποῖες εἶπε ὁ Κύριος πρός ἐσάς στό ὄρος μέσα ἀπό τό πύρ, και μοῦ τις ἔδωσε ὁ Κύριος. Τότε ἐπέστρεψα, κατέβηκα ἀπό τό ὄρος και ἔβαλα τις πλάκες μέσα στήν κιβωτό πού κατασκεύασα, και ἦταν ἐκεῖ, καθώς μέ διέταξε ὁ Κύριος. /.../ Ἐγώ ἔμεινα στό ὄρος σαράντα ἡμέρες και σαράντα νύχτες. Καί ὁ Κύριος ἀκούσε τήν προσευχή μου τόν καιρό ἐκεῖνο και δέ θέλησε νά σᾶς ἐξολοθρεύσει. Ἄλλά μοῦ εἶπε ὁ Κύριος: Πήγαινε, ξεκίνα ἐπκεφαλῆς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, και ὡς πορευθοῦν μέσα στή χώρα και ὡς κληρονομήσουν τή γῆ πού ὀρκίστηκα στους πατέρες τους δι τῆ δώσω σ' αὐτούς.

3. Παραγγελίες στους μαθητές του

Τούτους τούς δώδεκα ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς παραγγείλας αὐτοῖς λέγων εἰς ὁδόν ἐθνῶν μή ἀπέλθῃτε και εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μή εἰσέλθῃτε· πορεύεσθε δέ μᾶλλον πρός τά πρόβατα τά ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ. Πορευόμενοι δέ κηρύσσετε λέγοντες ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Ἄσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπρούς καθαρίζετε, νεκρούς ἐγείρετε, δαιμόνια ἐκβάλλετε· δωρεάν ἐλάβετε, δωρεάν δότε. Μή κτήσησθε χρυσόν μηδέ ἀργυρον μηδέ χαλκόν εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν, μή πήραν εἰς ὁδόν μηδέ δύο χιτῶνας μηδέ ὑποδήματα μηδέ ῥάβδον· ἄξιος γάρ ἐστιν ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ. Εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν ἢ κώμην εἰσέλθῃτε, ἐξετάσατε τις ἐν αὐτῇ ἄξιός ἐστι, κάκει μείνατε ἕως ἂν ἐξέλθῃτε. Εἰσερχόμενοι δέ εἰς τήν οἰκίαν ἀσπάσασθε αὐτήν λέγοντες· εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ. Καί ἐάν μὲν ἦ ἡ οἰκία ἄξια, ἐλθέτω ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπ' αὐτήν· ἐάν δέ μή ἦ ἄξια, ἡ εἰρήνη ὑμῶν πρός ὑμᾶς ἐπιστραφήτω. Καί ὡς ἐάν μή δέξηται ὑμᾶς μηδέ ἀκούσῃ τούς λόγους ὑμῶν, ἐξερχόμενοι ἐξω τῆς οἰκίας ἢ τῆς πόλεως ἐκείνης ἐκτινάξατε τόν κονιορτόν τῶν ποδῶν ὑμῶν. Ἄμην λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἐσται γῆ Σοδομῶν και Γομόρρας ἐν ἡμέρῃ κρίσεως ἢ τῆ πόλεως ἐκείνης. Ἰσοῦ ἐγώ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων· γίνεσθε οὖν φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις και ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστέραι. Προσέχετε δέ ἀπό τῶν ἀνθρώπων· παραδώσουσι γάρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια και ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν μαστιγώσουσιν ὑμᾶς· και ἐπί ἡγεμόνας δέ και βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ εἰς μαρτύριον αὐτοῖς και τοῖς ἔθνεσιν. Ὅταν δέ παραδώσουσιν ὑμᾶς, μή μεριμνήσατε πῶς ἢ τί λαλήσετε· δοθήσεται γάρ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ᾠρᾷ τί λαλήσετε. Οὐ γάρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλά τό Πνεῦμα τοῦ πατέρα σας.

πατρός ὑμῶν τό λαλοῦν ἐν ὑμῖν. (Καينὴ Διαθήκη, Εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον ἱ' 5-20)

Μετάφραση

Αὐτούς τούς δώδεκα ἔστειλε ὁ Ἰησοῦς σέ περιοδεῖα και τούς παραγγείλας: «Ὅπου εἶναι εἰδωλολάτρες μήν πηγαίνετε και σέ πόλη Σαμαρειτῶν νά μήν μπεῖτε. Πηγαίνετε μᾶλλον στό χαμένα πρόβατα τοῦ λαοῦ τοῦ Ἰσραήλ. Καί πηγαίνοντας, νά κηρύττετε και νά λέτε δι ἔφτασε ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Ἀρρώστους νά θεραπεύετε, λεπρούς νά καθαρίζετε, νεκρούς νά ἀνασταίνετε, δαιμόνια νά θγάζετε. Δωρεάν πήρατε, δωρεάν νά δίνετε. Νά μήν εἰχετε οὔτε χρυσάφι οὔτε ἀσήμι οὔτε χάλκινα νομίσματα στή ζώνη σας οὔτε διακά για τροφή στή ὁδόν οὔτε δύο ποικίματα οὔτε ραβδί. Γιατί ὁ ἐργάτης ἔχει δικαίωμα νά τρέφεται. Στήν πόλη ἢ τό χωριό πού θά μπεῖτε, νά ἐξετάσατε ποιός σ' αὐτήν εἶναι ἄξιος και μείνετε ἐκεῖ μέχρι νά φύγετε. Μπαίνοντας στό σπίτι χαιρετίστε λέγοντας: «Εἰρήνη στό σπίτι αὐτό». Καί ἂν τό σπίτι εἶναι ἄξιο, ὡς ἐρθῆ ἡ εἰρήνη σ' αὐτό. Ἄν ὁμως δέν εἶναι ἄξιο, ἡ εἰρήνη ὡς ἐπιστρέψει σ' ἐσάς. Ἄν κάποιος δέ σᾶς δεχτεῖ μήτε ἀκούσῃ τά λόγια σας, τότε θγαίνοντας ἀπό τό σπίτι ἢ ἀπό τήν πόλη ἐκείνη τινάζτε τῆ σκόνῃ ἀπό τά πόδια σας. Σᾶς θεβαίνω, τά Σόδομα και τά Γόμορρα θά κριθοῦν τήν ἡμέρα τῆς κρίσεως μέ μεγαλύτερη ἐπιείκεια παρά ἡ πόλη ἐκείνη. Σᾶς στέλνω σάν πρόβατα μέσα σέ λύκους. Νά εἶστε λοιπόν φρόνιμοι σάν τά φίδια και ἀκακοί σάν τά περιστέρια. Φυλάγεστε ἀπό τούς ἀνθρώπους. Γιατί θά σᾶς παραδώσουν στό δικαστήρια και θά σᾶς μαστιγώσουν στίς συναγωγές τους. Θά ὀδηγηθεῖτε ἀκόμη μπροστά σέ ἡγεμόνες και βασιλιάδες για χάρη μου, για νά δώσετε μαρτυρία σ' αὐτούς και στό ἔθνη. Ὅταν σᾶς παραδώσουν, μή σκεφτεῖτε πῶς θά μιλήσετε ἢ τί θά πεῖτε. Γιατί ἐκείνη τήν ᾠρα θά σᾶς δοθεῖ αὐτό πού θά πεῖτε. Γιατί δέ θά εἶστε ἐσείς αὐτοῖ πού θά μιλοῦν ἀλλά τό Πνεῦμα τοῦ πατέρα σας πού μιλά μέσα σας».

IV. Η ΔΗΜΩΔΗΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΓΛΩΣΣΑ

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ - ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΗ

A. Η δημώδης βυζαντινή γλώσσα

Ρωμαϊκή επίδραση

Κατά την προηγούμενη εποχή, όπως είδαμε, άρχισε η ρωμαϊκή επίδραση που δέχτηκε στη γλώσσα ο βυζαντινός κόσμος. Η επίδραση αυτή υπήρξε αρκετά σημαντική, γιατί το βυζαντινό κράτος είναι στην άρχή του το ανατολικό τμήμα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και έχει επίσημη γλώσσα τη λατινική ως τον 6. αιώνα. Άρα η ελληνική γλώσσα αρχίζει να την αντικαθιστά. Η επίδραση της λατινικής εκδηλώνεται και στη δημόσια και στην ιδιωτική ζωή και φτάνει ως τις ημέρες μας με πλήθος λατινικές λέξεις και παραγωγικές καταλήξεις:

● Όροι της δημόσιας ζωής: βίβλια, κάστρο, πρίγκιψ, κόμης, παλάτιον, καγκελάριος, λάβαρον, βούλα, μοναχίον, σακελάριος κ.ά. Τα ονόματα των μηνών: Ιανουάριος, Φεβρουάριος, Μάρτιος κτλ.

● Λέξεις της καθημερινής ζωής: άσπρος, βάρκα, φερίκοκον, καλαμάριον, κάρβουνιν, κουβούκλιον, μάγουλον, μανίκιον, μαροθίον, μουλάριον, πόρτα, σκάλα, σκαμίνιον, σιάβλος, ταβέρνι, τσεκούρι, φούρνος κ.ά.

● Λατινικές παραγωγικές καταλήξεις

-άτος: πιπεράτος, αμυγδαλίτος, καρυδίτος,

-άριος: βιβλιοθηκάριος, σακελάριος, πρωτοσημαθάριος, σχολάριος,

-ίστιος: καπρίστιος, βονίστιος,

-πουλος: αρχοντάπουλος.

Πηγές

Οι πληροφορίες μας για την όμιλούμενη γλώσσα κατά την πρώτη περίοδο (395-1100) προέρχονται σχεδόν αποκλειστικά από λογοτεχνικά κείμενα. Αυτά είναι κείμενα συγγραφέων οι οποίοι, είτε γιατί δεν μπορούσαν να γράψουν στην παλιά άπτική γλώσσα είτε γιατί θέλουν να τους καταλαβαίνουν και οι άπαιδευτοι, γράφουν σε λαϊκή ή λαϊκότερη γλώσσα. Τέτοιοι συγγραφείς είναι οι χρονογράφοι Μαλάλας, Θεοφάνης κ.ά., οι συγγραφείς βίων των αγίων και άλλων θρησκευτικών κειμένων Ιωάννης Μόσχας, ο επίσκοπος Λεόντιος, και άλλοι όπως ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ζ΄ Παρφυρογέννητος.

Στη δεύτερη περίοδο (1100-1453) οι πληροφορίες μας για την όμιλούμενη γλώσσα είναι αφθονότερες. Έχουμε τώρα, ανάμεσα στα άλλα, με παραλλαγή του έπικού ποιήματος «Διγενής Ακρίτας» (10. ή 11. αιώνα) – βασισμένη κι αυτή, όπως και οι λόγιες παραλλαγές, στα παλαιότερα ακριτικά τραγούδια,

τά πρώτα δείγματα της νεοελληνικής λαϊκής μούσας –, τα ποιήματα του Μιχαήλ Γλυκά και του Θεοδώρου Προδρόμου (μέσα του 12. αιώνα), το «Χρονικόν του Μορέως» (γύρω στα 1300), τα διάφορα έμμετρα ιπποτικά μυθιστορήματα (13. και 14. αιώνα): Λίβιτρος και Ροδάμη, Καλλίμαχος και Χρυσορρόη, Βέλθανδρος και Χρυσάντζα κ.ά.

Στη δεύτερη αυτή περίοδο παρατηρούμε μία συστηματικότερη κολλιέργεια της ζωντανής γλώσσας, που γράφεται με συνέπεια και δίχως προσποίηση, άπολλαγμένη γενικά από την επίδραση της λόγιας γλώσσας, έτσι που να βρίσκουμε σε μερικά κείμενα (π.χ. στα Προδρομικά ποιήματα) τη νεοελληνική γλώσσα σχεδόν με τη σημερινή της μορφή (γι' αυτό είναι έντελώς συμβατικό όριο το έτος 1453).

Οι λόγοι για την εμφάνιση και κολλιέργεια της βυζαντινής κοινής γλώσσας στην περίοδο αυτή συνδέονται με τα ιστορικά γεγονότα της εποχής: Ξεπέφτει το κύρος της λόγιας γλώσσας με τον κλονισμό του κρατικού μηχανισμού κατά την άλωση της Πόλης από τους Φράγκους το 1204: το εκπαιδευτικό σύστημα, που διατηρούσε και διέδιδε τη λόγια γλώσσα, εξαρθρώνεται στους τελευταίους αιώνες: η κεντρική διακυβέρνηση του κράτους εξαφανίζεται: οι ξένοι συμμετέχουν στην κολλιέργεια της γλώσσας κτλ.

Τα κύρια γνωρίσματα της βυζαντινής κοινής γλώσσας

Στη φωνητική

● Μετά τη σύμπτωση των διαφόρων *i, η, ει, υι, οι* και *υ* στην προφορά του *i* (τά δύο τελευταία, το *οι* και το *υ*, από το 10. αιώνα), το *υ* και ο στην προφορά του *ο*, το *ε* και *αι* στην προφορά του *e* το φωνηεντικό σύστημα παίρνει τη σημερινή μορφή του:

i u
e o
a

● Στα σύμφωνα παρατηρούμε άπλοποίηση των δύο όμοιων συμφώνων, δηλαδή παύουν να προφέρονται και τα δύο, όπως συμβαίνει και σήμερα στην κοινή νεοελληνική: *άλλος* (προφ. *άλος*), *θάλασσα*, *κόκκινος*. Επίσης διάφορα συμφωνικά συμπλέγματα άφαισιώνονται και άπλοποιούνται. Έτσι

τό αρχαίο γίνεται και νεοελληνικό

<i>πενθερός</i>	<i>πεθερός</i>	<i>πεθερός</i>
<i>ψήμα</i>	<i>ψέμμα</i>	<i>ψήμα</i>
<i>νύμφη</i>	<i>νύμφη</i>	<i>νύφη</i>
<i>πράγμα</i>	<i>πράμμα</i>	<i>πράμα</i>
<i>όφθαλός</i>	<i>όφθαλός</i>	<i>άφαλός</i>
κτλ.		

- Τά άτονα άρκτικά φωνήεντα κλονίζονται και άποβάλλονται, π.χ. *ερωτῶ-ρω-τῶ, δόλος-λόλος, ύψηλός-ψηλός, οδδέν-δέν, ώσάν-σάν*. Τό φαινόμενο αυτό είχε τίς άκόλουθες συνέπειες:
 - ▲ τή δημιουργία τών αδύνατων τύπων τής προσωπικής άντωνυμίας τοῦ γ' προσώπου *τον, την, το, του, της* κτλ. από τίς άντωνυμίες *αὐτόν, αὐτήν* κτλ.
 - ▲ τήν άποβολή τής άτονης συλλαβικής αύξησης στά ρήματα: *φέραμε, δώσαμε* (άλλά *φερα, δωσα*).
 - ▲ τή δημιουργία τών τύπων *σόν, στήν* κτλ. από τούς παλαιούς *εις τόν, εις τήν* κτλ.
 - ▲ τή δημιουργία νέων μορίων *ξο-, ζανα-*, π.χ. *ἐξέκοψα → ζέκοψα → ζεκόβω*. Έτσι και τό σύνθετο μόριο *ἐξανα-* → *ζανα-*: *ἐξανά-στησα → ζανάστησα, ἐξανάστρεψα → ζανάστρεψα*.

Στή μορφολογία

- Ἡ κλίση τών ονομάτων έξομαλύνεται:

<i>ὁ πατέρας</i>	<i>ἡ μητέρα</i>
<i>τοῦ πατέρα</i>	<i>τῆς μητέρας</i>
<i>τόν</i>	<i>τήν</i>

- Ἡ παλιά δοτική πτώση σβήνει από τό 10. αι. ἔκτός από στερεότυπες ἑκφράσεις, π.χ. *δόξα τῷ Θεῷ*.
- Οἱ νέοι τύποι τών άντωνυμιῶν *εἶστί, εἶσθε, σας, ἐμεῖς, ἐμᾶς, μας* ἔμφανίζονται άρκετά νωρίς (τήν *ἀγίαν βασιλείαν σας* στόν Πατριμογέννητο) καθώς και οἱ τύποι *ἐμὲν, ἐσὲν, ἐμῶν, ἐσῶν*.
- Πρός τό τέλος τής περιόδου παρουσιάζεται και ἡ νεοελληνική μετοχή σέ *-οντα(ς)*, π.χ. *ἀκούοντα ὁ Βέλθανδρος οὐδέν ἀπολογῆθη* – βλέποντας τούς ἀγούρους (= τούς άνδρες).
- Στά ρήματα χάνεται ἡ χρονική αύξηση από νωρίς (π.χ. *ἐξευγένισα, ἐρήμισαν*) και ἔμφανίζονται οἱ περιφραστικοί τύποι γιά τό μέλλοντα, τόν παρακειμένο και τόν υπερσυντέλικο: *θέλω γράψω, θέλει εἰθεῖν*, πού θά δώσουν στά νέα ἑλληνικά τό μέλλοντα: *θα γράψω, θα ἔρθει, εἶχεν πεθάνει, εἶχεν πιάσει*, από όπου θά προέλθουν οἱ νεοελληνικοί υπερσυντέλικοι *εἶχε πεθάνει, εἶχε πιάσει, ἔχει κατακλιθῆν*, από όπου ὁ νεοελληνικός παρακειμένος *ἔχει κατακλιθεῖ*.
- Ἡ προστακτική σχηματίζει τό γ' πρόσωπο, όπως και στά νέα ἑλληνικά, μέ τό *ας*: *ας μέ λιθάσει* (= λιθοβολήσει) ὁ λαός, *ας μ' άποκεφαλίσῃ*.
- Τό άρχαίο ρήμα είχε τέσσερα χρονικά θέματα, τοῦ ενεστώτα, παρακειμένου, μέλλοντα, άορίστου. Ἐπί αυτά άπομένουν μόνο τά δύο, τό ενεστω-

τικό και τό άοριστικό, όπως και στά νέα ἑλληνικά: ενεστ. *λύν-ω*, άοριστ. *ἔλυσα* και *λύθηκα*.

- Πρωτοεμφανίζονται οἱ τύποι *εἶμαι, εἶσαι* και *ἐνι* γιά τό γ' ἐνικό (πού θά δώσει τό νεοελλ. *εἶναι*), ἤμουν παρατατικός (*ἐν ἡμουν παραζυμωτής* στόν Πρόδρομο).
- Ἀρχίζουν νά ἔμφανίζονται καταλήξεις τοῦ ρήματος όπως *-έσαι, -έται* (π.χ. *ἀγωνέσαι, πουλειέται*), *-ούσα* και *-αγα* στόν παρατατικό (*ἐτιμοῦσα, ἀγαποῦσα* και *ἀγάπαγα*), *-ώνω* άρκετά νωρίς (*φορτώνει*) κ.ά.

Στή σύνταξη

- Ἡ σύνταξη γίνεται πιά παρατακτική και ἡ γλώσσα πιά άναλυτική, δηλαδή τώρα ἑκφράζει μέ περισσότερες λέξεις, αλλά και μέ μεγαλύτερη ἴσως άκρίβεια, ὅ,τι πρίν τό *ἐξέφερα* μέ ἰσκιτερους γραμματικοσυντακτικούς τύπους, π.χ. *Ἐφάρισιν και ἔπισιν* (= ἦσαν) *εἰς τήν χαράν ἐκείνην, ἤφρασαν και δικάσιμον ἀπάνω εἰς τό τραπέζιν* (όπου ἔχουμε τρία ρήματα πού συνδέονται παρατακτικά αντί *φαγόντες και πίνοντες*, μετ., *ἤνεγκον*).
- Οἱ προθέσεις περιορίζονται και συντάσσονται κανονικά μέ αιτιατική: *ἀπό τόν ὄρθρον, ἐκ τόν φόβον*.

Στό λεξιλόγιο

- Ἐκτός από τίς λατινικές λέξεις και καταλήξεις, τίς ὁποῖες κληροδότησε στή βυζαντινή γλώσσα ἡ ρωμαϊκή κατάκτηση, ἡ δημιουργία νέων λέξεων από τήν ἑλληνική μέ τήν παραγωγή και τή σύνθεση πλουτίζει λεξιλογικά και μορφολογικά τή γλώσσα μας. Ἐτσι πρωτοεμφανίζεται ἡ κατάληξη τών ρηματικών οὐσιαστικών *-σιμο* (*βράσιμο, πλάσιμο, ψήσιμο*), ἡ κατάληξη *-ίσι* (*νυφίσι, καρφίσι*) κ.ά. και διαδίδονται οἱ ἑλληνιστικές καταλήξεις *-άς* (*ὀπναρίς, ἀλευράς*) και *-ίσι* (*αὐτοκρατόρισσι, ἐκκλησιάρχισσι*) κ.ά. Νέες σύνθετες λέξεις κάθε εἴδους ἐνισχύουν τήν ἑκφραστική δύναμη τής γλώσσας μας:
 - οὐσιαστικά *ἀνδράδελφος, καλοκαίριον, σκανόριβδον, ἀκροκτίπημα*
 - ἐπίθετα *καλοκτένιστος, ἀλογέματος*
 - ρήματα *νοχοκρατῶ, λογομαχῶ, ροχαλογῶ* κ.ά.

Ἡ κατοχή και διακυβέρνηση ἑλληνόφωνων περιοχῶν από δυτικούς και ἡ χρησιμοποίηση τής γαλλικής και ἰταλικῆς γλώσσας στή διοίκηση ἔδωκαν ὡς άποτέλεσμα νά γίνουν από τίς δύο αυτές γλώσσες περιορισμένοι δανεισμοί (μέ ἔξαιρηση τῆ ναυτική ὀρολογία όπου ἑπικράτησε ἡ ἰταλική).

Ἐπιδράσεις τής ἑλληνικῆς σέ άλλες γλώσσες

Ἐπί τά χρόνια αυτά και ὡς τῆ νεότερη ἑποχή ἡ ἑλληνική γλώσσα άσκησε μεγάλη ἑπίδραση στίς γλώσσες λαῶν μέ τούς ὁποῖους ὁ ἑλληνισμός ἤρθε

σέ επαφή. Κατά τη βυζαντινή εποχή, με τη διάδοση του χριστιανισμού από την ελληνοβυζαντινή εκκλησία, πέρασαν στις γλώσσες των Ἀρμενίων, Βουλγάρων, Ρώσων, Σέρβων κ.ά. πολλές ελληνικές λέξεις καθώς και γραμματικοί τύποι και εκφράσεις. Στά νεότερα χρόνια η ελληνική γλώσσα χρησιμοποιήθηκε εύρυστα από τις βυρκαευρωπαϊκές γλώσσες (γαλλική, αγγλική κ.ά.), ιδίως στον τομέα της ορολογίας.

Β. Νεοελληνικές διάλεκτοι

1. Ὅρισμός

Οἱ ὄροι *διάλεκτος* καὶ *ιδίωμα* χρησιμοποιοῦνται γιὰ νὰ δηλώσουν μιά τοπική γλωσσική μορφή. Συχνά, καὶ πιά πολύ στό παρελθόν, ἔκαναν διάκριση ἀνάμεσα στοὺς δύο αὐτοὺς ὄρους. Σύμφωνα μ' αὐτή, ὀνόμαζαν διάλεκτο τὴ γλωσσική μορφή πού μιλιέται σὲ μιά περιοχή καὶ διαφέρει σημαντικά ἀπὸ τὴν κοινὴ γλώσσα, ἐνῶ ἰδίωμα ἦταν ἡ γλωσσική μορφή ἐνὸς τόπου πού δὲν παραλλάζει πολὺ ἀπὸ τὴν κοινὴ. Σήμερα διάλεκτο ὀνομάζουν συνήθως ἓνα ἰδίωμα μὲ μεγάλη ἔκταση, π.χ. ποντιακὴ, κυπριακὴ κ.ά.

2. Χρονολόγηση

Τὰ νεοελληνικά ἰδιώματα γεννιοῦνται κατὰ τὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ, ὅταν ἀποσπῶνται ἀπὸ τὸ κράτος ἐλληνοφώνους ἐπαρχίες (Νότιας Ἰταλίας, Καππαδοκίας, Εὐξεινου Πόντου, Κύπρου κ.ά.), ἰδίως μετὰ τὴν Δ' σταυροφορία (13. αἰ.). Ἡ ἀπόσπαση τῶν ἐπαρχιῶν τὴς ὀδηγεῖ σὲ γλωσσικὴ διαφοροποίηση καὶ σὲ χωριστὴ γλωσσικὴ εξέλιξη. Στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας τὰ ἰδιώματα διαφοροποιοῦνται πιά πολὺ, ἀπὸ ἔλλειψη ἐπικοινωνίας καὶ ἐντόνης οἰκονομικῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴν ἀπουσία τῆς παιδείας κ.ά. Στὴν ἀρχὴ τοῦ περασμένου αἰῶνα τὰ νεοελληνικά ἰδιώματα εἶχαν πάρει τὴ σημερινὴ περίπου μορφή τους. Ἀπὸ τότε, μὲ τὴ διάδοση τῆς νεοελληνικῆς κοινῆς, τὰ ἰδιώματα ἀρχισαν νὰ ὑποχωροῦν μπροστὰ στὴν κοινὴ καὶ μὲ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν στὰ 1922 οἱ λεγόμενες περιφερειακὲς διάλεκτοι (ποντιακὰ, καππαδοκικά, θρακικά) συγκεντρῶνται στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα καὶ δέχονται καὶ αὐτὰ τὴν ἐπίδραση τῆς κοινῆς.

3. Σχέση τῶν νεοελληνικῶν μὲ τὴς ἀρχαῖες διάλεκτους

Ἐπὶ ἄραγε ἀντιστοιχία, ἢ ἔστω σχέση, τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων μὲ τὴς ἀρχαῖες; Ἐπὶ πολὺ καιρὸ εἶχε ἐπικρατήσει ἡ ἀποψη σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὅλες οἱ ἀρχαῖες διάλεκτοι δὲν μπόρεσαν νὰ ἀντισταθοῦν στὴν ἰσοπε-

δωτικὴ δύναμη τῆς ἐλληνιστικῆς κοινῆς, συγχωνεύθηκαν καὶ ἔδωσαν, μὲ βάση τὴν ἀπτική διάλεκτο, τὸν κοινὸ γλωσσικὸ τύπο πού ἐμφανίζεται πρῶτα στὴν ἐλληνιστικὴ καὶ ὕστερα στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ. Κατὰ τὴν ἀποψη αὐτὴ ὅλες οἱ νεοελληνικὲς διάλεκτοι – ἐκτός ἀπὸ τὴν τσακωνικὴ, πού προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀρχαία λακωνικὴ δωρικὴ – κατὰγονται ἀπὸ τὴν ἐλληνιστικὴ κοινὴ διαμέσου τῆς βυζαντινῆς.

Ὡστόσο ἡ προσεκτικότερη ἐρευνα τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων ἐνισχύει τὴν πεποίθησή μας ὅτι ἡ ἐλληνιστικὴ κοινὴ δὲν ἐξαφάνισε κάθε ἴχνος ἀπὸ τὴς ἀρχαῖες διάλεκτους, ἀρκετὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴς ὁποῖες κατόρθωσαν νὰ ἐπιβιώσουν στὴς σημερινὲς γλωσσικὲς μορφές, π.χ. τὸ δωρικὸ *διχάλι* (= ἐργαλεῖο μὲ δύο χηλές, δόντια) στὴν κοινὴ, ἡ ἰωνικὴ προφορά τοῦ *η* σάν *ε* στὴν ποντιακὴ (π.χ. *ἡ νύφη, ὁ κλέφτης*) κ.ά.

4. Κατάταξη

Ἡ μελέτη τῶν νεοελληνικῶν διαλέκτων δὲν ἔχει ὀλοκληρωθεῖ καὶ γι' αὐτὸ δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀκόμη ὀριστικὴ κατάταξή τους. Ἐχουν ἐπιχειρηθεῖ βέβαια κατὰ καιροὺς διάφορες ταξινομήσεις, πού κατατάσσουν τὴς διάλεκτους σὲ ὁμάδες μὲ βάση εἴτε ὀρισμένα κοινὰ φωνητικὰ χαρακτηριστικά τους, ὅπως εἶναι ἡ ἀποβολὴ ἢ τὸ κλεισιμὸ φωνηέντων (κῶφωση, π.χ. *μισ' μέρ'* = μεσημέρι, *πιδέουμι* = παιδεύομαι), εἴτε ἄλλα κοινὰ χαρακτηριστικά, ὅπως εἶναι ἡ διατήρηση ἢ ἀποβολὴ τοῦ τελικοῦ *ν* (π.χ. *παιδίν-παιδί*) ἢ ἄλλα (π.χ. *σε δίνω - σοὺ δίνω - δίνω σε*).

Μὲ βάση τὴ διατήρηση τοῦ τελικοῦ *ν* οἱ νεοελληνικὲς διάλεκτοι μποροῦν νὰ καταταχθοῦν σὲ δύο κυρίως ὁμάδες, πού χωρίζονται ἀναμεταξύ τους μὲ κάθετη περίπου γραμμὴ (τὸν 24ο μεσημβρινό), σὲ δυτικὲς, πού ἀποβάλλουν τὸ τελικὸ *ν* τῶν ὀνομάτων (*παιδί*), καὶ σὲ ἀνατολικὲς, πού τὸ διατηροῦν (*παιδί*) ἢ τὸ προσθέτουν (*χῶμαν, στόμαν*). Ἔτσι ἔχουμε

● Δυτικὴ ὁμάδα

Ἐδῶ ἀνήκουν τὰ πελοποννησιακὰ, τὰ στερεοελλαδίτικα, τὸ ἠπειρωτικὰ, τὰ ἑφτανησιώτικα, τὰ θεσσαλικά, τὰ μακεδονικά, τὰ θρακικά, τὰ κυκλαδοκρητικὰ, τὰ κατωιταλικά κ.ά. Ἡ κατωιταλικὴ διάλεκτος μιλιέται στὴ νότια Καλαβρία καὶ στὴν περιοχή τοῦ Ὀτράντο τῆς Ἰταλίας, καὶ εἶναι τὸ τελευταῖο ἀπομεινάρει τῆς γλώσσας τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων ἀποίκων τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος.

● Ἀνατολικὴ ὁμάδα

Ἐδῶ ἀνήκουν τὰ δωδεκανησιακὰ καὶ ἄλλα (Χίου, Ἰκαρίας), τὰ κυπριακὰ καὶ τὰ μικρασιατικὰ, δηλαδή τὰ καππαδοκικά καὶ τὰ ποντιακὰ. Οἱ δύο τελευταῖες διάλεκτοι μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν (τὸ 1922) μιλοῦνται σὲ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδος ὅπου ἔχουν ἐγκατασταθεῖ Πόντιοι καὶ Καππαδόκες.

Στη Μικρά Ἀσία ἡ ποικιλία τῆς διάλεκτος μιλιόταν σέ ὄχτακόσια περίπου χωριά τῶν νότιων παραλίων τοῦ Εὐξείνου Πόντου, ἐνῶ ἡ καππαδοκική μιλιόταν ἀπό ἐλληνοφώνους χριστιανικούς πληθυσμούς σέ εἴκοσι χωριά στήν περιοχή τῆς Ναζιανζοῦ.

● Τσακωνική διάλεκτος

Δέ συγγενεῖται μέ τίς ἄλλες νεοελληνικές διαλέκτους. Μιλιέται σέ ἐννέα χωριά τῆς Κυνουρίας τῆς Πελοποννήσου ἀνατολικά ἀπό τόν Πάρωνα.

Γ. Νεοελληνική κοινή

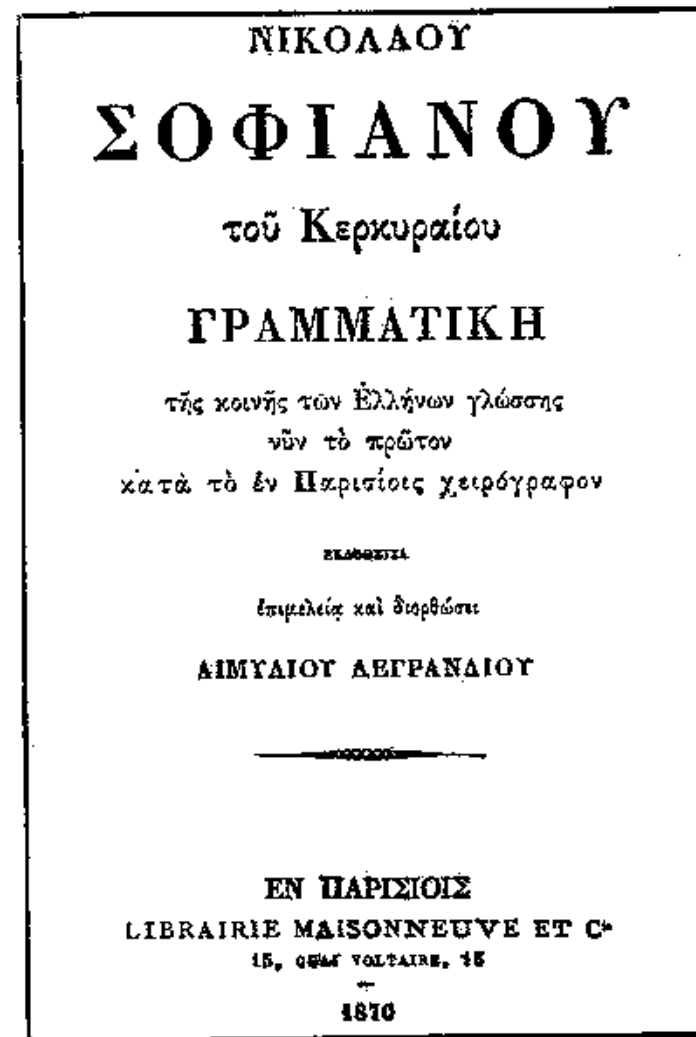
1. Διαμόρφωση μιᾶς κοινῆς γλώσσας

Εἶπαμε ὅτι ἡ χαλάρωση τῶν ἐπαφῶν ὁδηγεῖ μιᾶ γλώσσα σέ διαλεκτική διαφοροποίηση, ὅπως συνέβη π.χ. μέ τήν ἀρχαία ἐλληνική. Στήν ἱστορία τῶν γλωσσῶν ὁμοῦ παρουσιάζεται καί ἡ ἀντίθετη τάση: ἀπό μιᾶ κατάσταση διαλεκτικῆς διαφοροποίησης διαμορφώνεται καί ἐπιβάλλεται, πάλι στίς τοπικές γλωσσικές ποικιλίες, μιᾶ κοινή γλώσσα. Ἡ γλώσσα αὐτή βασίζεται συνήθως σέ μιᾶ γλώσσα πού μιλήθηκε ἢ μιλιέται σέ ἓνα μέρος, εἶναι δηλαδή ἓνα τοπικό ἰδιῶμα, ὅπως π.χ. ἡ ἀττική διάλεκτος γιά τήν ἐλληνιστική κοινή. Τό ἰδιῶμα τότε ἀποκτᾶ γιά διάφορους λόγους (πολιτιστικούς, οἰκονομικούς κτλ.) μεγάλο γόητρο καί ἡ χρήση του ἐπεκτείνεται καί γενικεύεται. Μέ τήν ἐξάπλωση αὐτή χάνει τήν ἀρχική του καθαρότητα καί μπορεῖ νά προσλάβει στοιχεῖα ἀπό ἄλλα ἰδιώματα. Ὁ ρόλος τῆς λογοτεχνίας στήν περίπτωση τῆς κοινῆς γλώσσας εἶναι πάντοτε σημαντικός: ἡ διαμορφώνει τό γλωσσικό τύπο τῆς κοινῆς ἢ τόν ἐπικυρώνει.

2. Ἡ νεοελληνική κοινή

Στά χρόνια τῆς τουρκοκρατίας ἀρχίζει, ἀρκετά νωρίς, νά διαμορφώνεται μιᾶ κοινή νεοελληνική γλώσσα. Ἀπό τοῦς πρώτους πού προσπαθοῦν νά τήν περιγράψουν εἶναι ὁ Κερκυραῖος Νικόλαος Σοφιανός πού στά 1540 περίπου γράφει τή «Γραμματική τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσας» (εἰκ. 8). Τήν ἐποχή αὐτή παρουσιάζεται καί ἡ πρώτη νεοελληνική λογοτεχνική γραπτή γλώσσα στήν Κρήτη σέ ἀξιόλογα λογοτεχνικά ἔργα (Θυσία τοῦ Ἀβραάμ, Ἐρωφίλη, Ἐρωτόκριτος κ.ά.), ἀλλά ἡ ἀνθιση τῆς κρητικῆς λογοτεχνίας σταματᾶ ἀπότομα μέ τήν τουρκική κατάκτηση τῆς Κρήτης τό 1669.

Ἡ νεοελληνική κοινή διαμορφώνεται ὀριστικά τόν 20. αἰ. ἀπό τή λογοτεχνία καί τή χρήση τῆς γλώσσας στά ἀστικά κέντρα. Σηριζέται στό γραμματικό τύπο τῶν πελοποννησιακῶν ἰδιωμάτων, τά ὁποῖα στάθηκαν ἀρκετά συντηρητικά, διατήρησαν δηλαδή στήν ἀκραιότερη μορφή καί τόν ἀρχαῖο φωνηεντισμό

Εἰκ. 8.

και τον αρχαιο συμφωνισμο, σε αντιθεση με άλλα νεοελληνικά ιδιώματα που αλλοίωσαν σοβαρά είτε τα φωνήεντα (βόρεια) είτε τα σύμφωνα (νοτιοανατολικά).

Ἡ νεοελληνική κοινή, όπως περιγράφεται στη Γραμματική και τό Συντακτικό, δεν έχει πῆν ἀπόλυτη ὁμοιογένεια τῆς λαϊκῆς δημοτικῆς τοῦ Ψυχάρη, ὁ ὁποῖος προσάρμοσε στή φωνητική καί στή μορφολογία τῆς δημοτικῆς ὅλους τοὺς λόγιους τύπους, π.χ. *περίπτωση, πληροφορῶ, βνομισύνη, τό μέλλο-τοῦ μέλλου, οἱ καθηγητάδες*. Ἡ σημερινή κοινή ἀποδέχεται τίς λόγιες λέξεις μέ τή φωνητική μορφή που ἔχουν, π.χ. *παισμα, πραγματεία, παλινδρομικός, συγχορδία, διθιράμβος, ἀπόφθεγμα, εὐθόνη*. Ἡ μόνη προσαρμογή στίς λόγιες λέξεις εἶναι ἡ μορφολογική, δηλαδή κανονίζεται ἡ κλίση τους σύμφωνα μέ τό νεοελληνικό κλιτικό σύστημα, π.χ. *ἡ κοτυληθῶνα - τῆς κοτυληθῶνας ὅπως ἡ ἡμέρα - τῆς ἡμέρας (ἀρχ. ἡ κοτυληθῶν - τῆς κοτυληθῶνας), ὁ τελαμώνας - τοῦ τελαμώνου ὅπως ὁ ἀρώνας - τοῦ ἀρώνα (ἀρχ. ὁ τελαμών - τοῦ τελαμώνος)*.

Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἀποδοχή τῶν λόγιων λέξεων ἔδωσε στή νεοελληνική κοινή κάποια διφωτία (διμορφία) στή φωνητική (π.χ. *φερό* ἀλλά *περίπτερο, νόφη-νύμφη, συχαρῖα-συχαρητήρια*) καθώς και μερικούς διπλούς γραμμικούς τύπους (π.χ. *κάθετοι* καί *κάθετες, μωσαβητές* καί *πραματευτάδες, ὁ μήνας οἱ μήνες* καί ὁ *συγγραφέας οἱ συγγραφεῖς*). Οἱ διπλοτυπίες ἀφείλονται κάποτε καί σέ διαλεκτική ποικιλία (π.χ. *ἀγαποῦσα-ἀγάπαγα, ἔχομε-ἔχοιμε, ἀκοῦν-ἀκοῦνε, ἀγαποῦσιν-ἀγαπούσινε*).

ΚΕΙΜΕΝΑ ΔΗΜΩΔΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΚΕΙΜΕΝΑ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

1. Ἡ ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης

Ἡ μόνον δε ρήξ ἐγένετο ὁ αὐτός Θεωδερῖχος, προσήλθεν αὐτῷ μία χήρα, συγκλητική Ῥώμη, ὀνόματι Ἰουβενάλια, διδάσκουσα αὐτόν ὅτι τριάκοντα ἔτη ἔχω δικαζομένη μετὰ τοῦ πατρικίου Φίρμου· ἀλλά εὐλύτωσόν με. Καί ἐνεγκῶν τοὺς δικολόγους τῶν ἀμφοτέρων μερῶν εἶπεν αὐτοῖς, Εἰ μή διὰ τῆς αὔριον καί τῆς μετ' αὐτῆς θῶσατε αὐταῖς τόν ὄρον καί ἀπαλλάξετε αὐτοὺς, ἀποκεφαλίζω ὑμᾶς. Καί καθίσαντες διὰ τῶν δύο ἡμερῶν εἶπαν τὰ δοκοῦντα τοῖς νόμοις, δεδωκότες αὐτοῖς ὄρον καί ἀπαλλάξαντες αὐτούς. Καί ἄψαα κηρούς Ἰουβενάλια προσήλθεν αὐτῷ, εὐχαριστοῦσα ὅτι εὐλυτώθη τῆς δίκης· καί ἡγανάκτησεν ὁ αὐτός Θεωδερῖχος κατὰ τῶν δικολόγων, καί ἀγαγῶν αὐτοὺς εἶπεν αὐτοῖς, Διὰ τί, ὃ ἐποιήσατε εἰς δύο ἡμέρας καί ἀπηλλάξατε αὐτούς, εἰς τριάκοντα ἔτη οὐκ ἐποιήσατε; Καί πέμψας ἀπεκεφάλισε τοὺς δικολόγους τῶν ἀμφοτέρων μερῶν, καί ἐγένετο φόβος πολὺς. (I. Μαλάλα, Χρονόγραφία 95d-e)

Μετάφραση

Μόλις ἔγινε βασιλιάς αὐτός ὁ Θεωδερῖχος, τόν πλησίασε μία χήρα, πατρικια Ῥωμαία, ὀνομαζόμενη Ἰουβενάλια λέγοντάς του ὅτι «ἔχω δικαστήρια τριάντα τώρα χρόνια μέ τόν πατρικιο Φίρμο· ἐσύ γλίτωσέ με». Καί ἀφοῦ ἔφερε τοὺς δικηγόρους καί τῶν δύο μερῶν τοὺς εἶπε: «Ἄν μέσα στήν αὐριανή μέρα καί τῆ μεθουριανῆ δέν τοὺς δώσατε τήν ἀπόφαση καί δέν τοὺς ἀπαλλάξετε, σᾶς ἀποκεφαλίζω». Καί κάθισαν στίς δύο ἡμέρες καί εἶπαν τὰ σχετικά μέ τοὺς νόμους, καί τοὺς ἔδωσαν ἀπόφαση καί τοὺς ἀπάλλαξαν. Τότε ἡ Ἰουβενάλια ἀναψε κερία καί ἦρθε σ' αὐτόν καί τόν εὐχαρίστησε γιατί ἀπαλλάχθηκε ἀπό τῆ δίκη. Ὁ Θεωδερῖχος ὁμως αὐτός ἀγανάκτησε ἐναντίον τῶν δικηγόρων, τοὺς ἔφερε μπροστά του καί τοὺς εἶπε: «Γιατί αὐτό που κάματε σέ δύο ἡμέρες καί τοὺς ἀπαλλάξατε, δέν τό κάματε σέ τριάντα χρόνια;» Ἐτσι ἔστειλε καί ἀποκεφάλισε τοὺς δικηγόρους καί τῶν δύο μερῶν ἀπ' αὐτό φοβήθηκαν πολὺ οἱ ὑπόλοιποι.

2. Τά βάσανα τοῦ νέου καλόγερου

Ὅταν ἐξέλθω γάρ μικρόν ἀπό τῆς ἐκκλησίας, ἀν ραθυμῶω πῶποτε καί λείψω ἀπό τόν ὄρθρον οὐ φέρειν ὅλως δύναμαι τὰς προσταγὰς ἐκείνων· τό «ποῦ ἦτον εἰς τό θυμιατόν; ἄς βάλῃ μετανοίας»·

τό «πού ἦτον εἰς τό κάθισμα; ψωμῖν μηδέν τόν δώσουν·
 πού ἦτον εἰς τόν ἐξάψαλμον; κρασίν μηδέν τόν δώσουν·
 πού ἦτον εἰς τόν ἐσπερινόν; ἀς τόν ἐκβάλουν ἐξω·
 τό στήκε, ψάλλε ἀπό ψυχῆς καί φώναζε μεγάλως·
 τί μουρμουρίζεις; πρόσεχε, μηδέν ξηροχασμάσαι,
 μή τρίβεσαι, μή κνήθεσαι, μή περιοσοψωρίζης,
 ἐξάφες τά συχνά λουτρά, καλόγερος τυγχάνεις,
 βαθεά καλίγια ἀγόρασε καί φόρει τα εἰς τήν μέσην,
 καί μή φορῆς τά χαμηλά μετά μακρέας τās μύτας·
 μή ζώνου χαμηλούτοικα καί μή συχνοκτενίζου,
 ἀπέσω τά μανίκια σου, ἀπέσω ἡ τραχηλιά σου,
 ἐξάφες τό νά κάθεσαι ποσῶς εἰς τόν πιλῶνα,
 ἐξάφες τά προγεύματα καί τά διπλά σφουγγάτα [...]
 Μή βλέπης τό τρανώτερον τό μερτικόν ἐκεῖνου,
 μή συντυχαίνης πρόσεχε κἀν ὅλως τόν ἀδείνα·
 ἐκεῖνος ἐν· πρωτοπαπᾶς, σὺ δέ παρεκκλησιάρχης,
 ἐκεῖνος ἐν· δομέστικος, τεχνίτης χειρονόμος,
 σὺ δέ τυγχάνεις πάρηχος καί ψάλλειν οὐκ ἰσχύεις,
 ἐκεῖνος ἐν· λογαριαστής κ' ἐσὺ εἶσαι θερμοδότης,
 ἐκεῖνος δοχεῖάριος, σὺ δέ κρομμυδοφύλαξ·
 ἐκεῖνος ἐν· γραμματικός, τεχνίτης ἀναγνώστης,
 σὺ δέ οὐδέ τήν ἀλφάβητον ἐξεύρεις συλλαβίαι·
 ἐκεῖνος ἔχει εἰς τήν μονήν κἀν δεκαπέντε χρόνους,
 κ' ἐσὺ ἀκμήν οὐκ ἐπλήρωσες ἐξάμηνον ὅτι ἤλθεις».
 (Προδρομικά ποιήματα στ. 32-67)

Λεξιλόγιο

γάρ γιατί *μικρόν* λίγο *ἀν* ἀν *ραθυμῆναι* κάποτε *ἐν* ἀμελήσω *κάποτε* σέ *φέρειν* ὀλιγὸς *δύναμαι* *δέν* μπορῶ *καθόλου* νά ὑποφέρω *θυματόν...* *κάθισμα...* *ἐξάψαλμον...* *ἐσπερινόν* διάφορα *μέρη* τῶν θρησκευτικῶν ἀκολουθιῶν *μηδέν τόν δώσουν* νά μή τοῦ δώσουν *στήκε*, *ψάλλε* ἀπό *ψυχῆς* στάσου, *ψάλλε* μέ τήν *ψυχή* σου *ξηροχασμάσαι* χασμουριέσαι *κνήθεσαι* ξύνεσαι *ἐξάφες* ἀφῆσε *καλόγερος* τυγχάνεις *τυχαίνει* νά εἶσαι *καλόγερος* *καλίγια* ποπούτοια, ὑποδήματα *ποσῶς* καθόλου *εἰς* τόν *πιλῶνα* στή μεγάλη ἐξωτερική πύλη *σφουγγάτα* ἀμελῆτες *συντυχαίνης* συνομιλεῖς *κἀν ὅλως* σέ *καμιά* περίπτωση *τόν ἀδείνα* τόν ἀποιοδήποτε (συχνή πρόθεση τοῦ ο, καθώς *ἐκάτι, ἐκάποι*) *πρωτοπαπᾶς* πρωτοπρεσβύτερος *παρεκκλησιάρχης* ἐκκλησιαστικό ἀξίωμα *δομέστικος* ἀνώτερο ἀξίωμα στή βυζαντινὴ αὐλή καί στό βυζ. στρατό· *ἐδῶ* τίτλος ἐκκλησιαστικοῦ ἀξιωματοῦ *τεχνίτης χειρονόμος* πού κινεῖ τὰ χέρια του μέ μασοτρία πάρηχος *παράφρωνος* οὐκ ἰσχύεις *δέν* μπορεῖς *θερμοδότης* αὐτός πού κουβαλοῦσε ζεστό νερό στά λουτρά *δοχεῖάριος*, στά μοναστήρια, ὁ ἐπιμελητής τοῦ *δοχείου*, τοῦ ξενώνα, ὁ σκευοφύλακος *ἀκμήν* ἀκόμη *ἐπλήρωσες* συμπλήρωσες.

3. Ἡ κατάληψη τῆς Πάτρας

Τόν Μάρπον μῆναν ἤλθασιν κι ἀπέρασαν ἀπέκει
 κ' εἰς τόν Μορέαν ἐφτάσαν εἰς τοῦ Μάρου τήν πρώτην·
 ἐκεῖσε ἀποσκόλωσαν στήν Ἀχαΐαν τό λέγουν,
 ὅπου ἐνι ἐδῶθεν τῆς Πατροῦ κἀν δεκαπέντε μιλια·
 εὐθέως καστέλλιν ἐχτισαν ὅλον μέ τά πλιθάρια.
 Ἐτότε γάρ ὅπου λαλῶ κ' εἰς τόν καιρόν ἐκεῖνον
 ὁ τόπος ὅλος τοῦ Μορέως, ὅσος καί περιέχει
 τό λέγουν Πελοπόννησον, οὕτως τόν ὀνομάζουν,
 οὐδέν εἶχεν καταπαντοῦ, μόνον δώδεκα κάστρη.

Λοπόν ἀφότου ἐπέζεψαν ἐκεῖ εἰς τήν Ἀχαΐαν,
 ἐξέβησαν τά ἄλογα ἀπ' ἐσω ἐκ τά καράβια,
 κἀν δύο ἡμέρες ἐνέμειναν ἕως οὐ νά τά ἀναπάμουν.
 Κ' ἐνταῦθα ἐκαβαλλίκεψαν, ἀπῆλθαν εἰς τήν Πάτραν·
 τό κάστρον ἐτριγύρισαν, ὠσαύτως καί τήν χώραν,
 τά τριπουτσέτα ἐσθήρασαν γύρω καταπαντόθεν,
 τοὺς τζαγρατόρους ἐβαλαν, τόν πόλεμον ἀρχίσαν·
 κι ἀπό τοῦ πλήθους τοῦ λαοῦ καί τοῦ θαρσέου παλέμου,
 ἀπό τοῦ πρώτου ἐσέβησαν στήν χώραν τήν ἀπ' ἐξῶ.
 Κι ἀφῶν τήν χώραν ἀπήρασαν, ἐκεῖνοι γάρ τοῦ κάστρου
 καί εὐθέως ἐσυμβιβάστησαν, τό κάστρον ἐπαρεδώκαν
 μετά συνθήκας κι ἀφορμῆν νά ἔχουσιν τά ἐδικά τους,
 ὁ κατὰ εἰς τό ὄπισθι του ὁμοίως καί τό ἐδικόν του.
 Κι ἀφῶν τήν Πάτραν ἀπήρασι, τές φύλαξες ἐβάλαν,
 τό κάστρον ἐσωτάρχισαν, εἰθ' οὕτως καί τήν χώραν
 ἀπό λαόν καί ἄρματα, ὡς ἔπρεπεν κι ἄρμόζει
 κι ἀπαύτου ὀπίσω ἐσπράφησαν ἐκεῖ εἰς τήν Ἀχαΐαν.
 (Τό χρονικόν τοῦ Μορέως στ. 1398-1423)

Λεξιλόγιο

ἀποσκόλωσαν ἐπασαν σκόλα, ἄραξαν *τό λέγουν* αὐτό πού λένε *εὐθέως* ἀμέσως *καστέλλιν* μικρό κάστρο *ἐπέζεψαν* ἐπασαν *ξηρά* *ἐτριγύρισαν* ἐζῶσαν, *πολιόρκησαν* *χώραν* πόλη *τριπουτσέτα* ὄπλα ἢ μηχανές γιά πολιορκία *τζαγρατόροι* ὀπλισμένοι μέ *τζήγγιρα*, εἶδος βάρους *τόξου* ἀπό τοῦ πρώτου εὐθείς ἐξαρχῆς *μετά συνθήκας* κι *ἀφορμῆν* μέ συμφωνίες καί ὅρους *ὁ κατὰ εἰς* ὁ καθεῖς, *καθέννας* *φύλαξες* φρουρές *ἐσωτάρχισαν* ἐφεραν μέσο *τροφέας* καί *ἐφόδια* *εἰθ'* οὕτως *ἐπαιπα* ἀπαύτου *ἀπ'* αὐτοῦ.

4. Οἱ ὑπερήφανοι ἐχθρεύονται παρά Θεοῦ

Ἐνόησον ὅτι οἱ ὑπερήφανοι οὐ μόνον παρά Θεοῦ ἐχθρεύονται καί ἔχουσι καί τὰς ἄλλας ζημίας, ὅπου ἐγράψαμεν, ἀλλά καί εἰς τὴν ζωὴν ταύτην τοὺς μισοῦσιν αἱ ἄνθρωποι. Ὅτι ἄλλον δὲν συγγέρονται τόσο, ὅσον τὸν ὑπερήφανον, ὅστις μὴ ἔχων ἐδῶ φίλους καρδιακοὺς, ἔχει θλίψεις πολλὰς εἰς τὰς ἐργασίας. Παίρνεται διὰ μέγας, καὶ ἐάν δὲν τὸν τιμήσουν, ταρασσεται καὶ θλιβεται ἔσωθεν. Οἱ ὑπερήφανοι εὐρίσκονται εἰς φόβους καὶ κινδύνους πολλοὺς, εἰς φιλονικίας καὶ μάχας, διατὶ συνερίζονται μὲ τοὺς ὁμοίους αὐτῶν καὶ συζητῶναι ἕνα τοῦ ἄλλου τῶν. Ὅθεν εἰς τὰς Ἱστορίας τῶν Ῥωμαίων φαίνεται ὅτι ἐδῶσαν ἕνα βασιλέως ἕνα στέφανον πολυτίμητον, ὃ δὲ λαβὼν αὐτὸν εἰς τὰς χεῖράς του, εἶπε ταῦτα: Ὡ διαδῆμα εὐγενικὸν μάλλον ἢ καλότυχον, ὅτι ὅστις γνωρίζει πόσους περισπασμούς, φροντίδας τε καὶ κινδύνους εἶσαι γεμάτων, ἐάν σέ εὕρισκεν εἰς τὴν γῆν χαμαί, σέ ἐκαταφρόνει. Τοῦτο, ὅπου εἶπεν ὁ σοφὸς βασιλεὺς διὰ τὸ διαδῆμα, εἶπε καὶ διὰ τὴν ἀξίαν καὶ τὰ πολύτιμα πράγματα, ὅπου ποθοῦσιν ἐδῶ εἰς τὸν κόσμον οἱ ὑπερήφανοι, τὰ ὅποια ὅσον εἶναι ἐκλεκτὰ καὶ χρήσιμα, τόσο ἔχουσι κινδύνους καὶ περισπασμούς περισσότερον, ὅτι ἡ ὑπερηφανία εἶναι ἕνα δένδρον πεφυτευμένον καὶ ἀναχυμένον ὑπὸ τοῦ Δαίμονος. Οἱ κλώνοι του εἶναι πολλὰ ὑψηλοὶ καὶ δεῖχνουσι εὐμορφοί, ἀμὴ εἶναι ἀδύνατοι, καὶ ὅσον ἀνέβης ὑψηλότερα, τοσοῦτον πιπτει ἐλεεινότερα. (Ἁγαπίου, Ἁμαρτωλῶν σωτηρία, α' ἐκδ. Βενετία 1664)

Λεξιλόγιο

ἐχθρεύονται εἶναι μισοῦσιν *συγγέρονται* συγγενεῖς *παίρνεται* θεωρεῖ τὸν ἑαυτοῦ τοῦ συζητῶναι *ζηλεύει* ἐβγνικὸν *μάλλον ἢ καλότυχον* δείγμα εὐγένειας περισσότερο παρά καλοτυχίας *ὅστις* ὅποιος *σέ ἐκαταφρόνει* σέ περιφρονοῦσε. *δὲ αὐτὸ* δινε σημασία *περισπασμοὺς στενοχώριες χαμαί* κάτω πεφυτευμένον καὶ ἀναχυμένον φυτευμένο καὶ μεγαλωμένο *πολλὰ ὑψηλοὶ* πολὺ ψηλοὶ *ἀμὴ* ἀλλά *ἐλεεινότερα* ἀθλιότερα.

5. «Δίδε ἐκεῖ ὅπου πρέπει»

Πρῶτον, δίδε ἐκεῖ ὅπου πρέπει ἕνας φιλόσοφος, Κράτης ὁ Θηβαῖος, θέλωντας νὰ δοθεῖ ὄλος εἰς τὴν φιλοσοφίαν, διὰ νὰ μὴ ἔχει καμίαν φροντίδα, ἔρριψεν ὅλα του τὰ ὑπάρχοντα εἰς τὴν θάλασσαν· τί μωρός σοφός! δὲν ἦτον καλύτερα νὰ τὰ μοιράσει εἰς τοὺς συγγενεῖς ἢ εἰς τοὺς φίλους! Μωρότερος ἐστάθη Ξέρξης ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν· αὐτός ἠγάπησε μίαν πλάτανον, ἐπότιζε τὴν ρίζαν τῆς μὲ εὐοσμία νερά, ἐστόλιζε τοὺς κλώνους τῆς μὲ μαργαρίτας καὶ λιθάρια πολύτιμα· δὲν ἦτον καλύτερα νὰ κάνει τέτοιας εὐεργεσίας εἰς τοὺς στρατιώτας του ἢ εἰς τοὺς συμβούλους του; ἢ εἰς ἄλλα ἄξια ὑποκείμενα τῆς αὐτῆς του; Ἡ αὐτὴ μωρία εἶναι νὰ χαρίζεις τὸ τίποτέ σου εἰς ἕνα

μεγάλον ἄρχοντα, ἀπὸ δὲν ἔχει χρεῖαν· ἐοὺ τὸ ἔρριψες εἰς τὴν θάλασσαν. Πάλιν νὰ ἀγαθοποιεῖς ἕνα ἀχάριστον καὶ ἀχρεῖον, εἶναι τὸ αὐτό, ὡσάν νὰ ἀγαθοποιεῖς ἕνα ξύλον ἀναίσθητον· ἐοὺ δίδεις ἐκεῖ, ὅπου δὲν πρέπει. (Ἱλ. Μηνιάτη, Διδαχαὶ καὶ λόγοι, α' ἐκδ. Βενετία 1727)

Λεξιλόγιο

ἦτον ἦταν *εὐοσμία* ἀρωματισμένα *ὑποκείμενα* ἄτομα *τὸ τίποτέ σου* τὸ ὑπερήμα σου *χρεῖα* ἀνάγκη.

V. Η ΚΑΘΑΡΕΥΟΥΣΑ

1. Ἀπτικισμός

Πρός τὸ τέλος τοῦ 1. αἰ. μ.Χ. ἐμφανίζονται μερικοὶ συγγραφεῖς, γραμματικοὶ καὶ ρητοροδιδάσκαλοι, ποὺ δὲ γράφουν τὴν ἑλληνιστικὴ κοινὴ, τὴ γλῶσσα τῆς ἐποχῆς τους, ἀλλὰ τὴ γλῶσσα τῶν ἀπτικῶν συγγραφέων τῆς κλασικῆς ἐποχῆς. Στὴν ἐνέργειά τους αὐτὴ παρακινοῦνται ἀπὸ τὴν πίστη τους στὴν ἀνυπέβλητη ἀνωτερότητα τῆς ἀπτικῆς διαλέκτου καὶ ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ὅτι ἡ γλῶσσα τῆς ἐποχῆς τους, κοινὴ καὶ σχεδὸν παγκόσμια, εἶναι προϊόν ἀγνοίας καὶ ξεπεσμοῦ, καὶ γι' αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ γράφεται. Τὸ κίνημα αὐτὸ ὀνομάστηκε **ἀπτικισμός**, καὶ οἱ συγγραφεῖς ποὺ ἔχουν ὡς ἰδανικὸ πρότυπό τους τὴν ἀπτικὴ διάλεκτο **ἀπτικιστές**. Ὁ πολὺς λαὸς φυσικὰ δὲν παρακολούθησε τὰ διδάγματα τῶν ἀπτικιστῶν καὶ ἐξακολούθησε νὰ μιλάει καὶ νὰ γράφει τὴ γλῶσσα τῆς ἐποχῆς του. Οἱ περισσότεροὶ ὁμῶς συγγραφεῖς στοὺς πρώτους μεταχριστιανικοὺς αἰῶνες ἀπτικίζουν, δηλαδὴ μιμοῦνται συνειδητὰ τὸ γραμματικὸ τύπο καὶ τὴ συντακτικὴ δομὴ τῆς ἀπτικῆς διαλέκτου, κι ἔτσι ὁ ἀπτικισμὸς ἐπικρατεῖ στὸ γραπτὸ λόγο. Οἱ ἀπτικιστὲς συγγραφεῖς δίνουν συχνὰ συμβουλὲς στοὺς συγχρόνους τους: «Νὰ λέτε τοῦτο», «Νὰ μὴ λέτε ἐκεῖνο» ἢ «Νὰ λέτε τοῦτο ἔτσι». Λέξεις καὶ καταλήξεις ἀπαρχαιωμένες ἢ σημασίες λέξεων λησμονημένες ἀνασύρονται ἀπὸ τὸ παρελθόν καὶ προβάλλονται ὡς δείγματα πολιτισμένης γλώσσας. Ἔτσι ὡς κριτήρια ὀρθῆς χρήσης θεωρεῖται τὸ ἂν μιά λέξη ἢ ἕνας τύπος βρῖσκεται στὰ κείμενα τῶν ἀπτικῶν συγγραφέων τοῦ 5. αἰ. καὶ 4. αἰ. π.Χ., καὶ ὄχι τὸ ἂν χρησιμοποιεῖται στὴ γλῶσσα τῆς ἐποχῆς τους.

Τὰ συγγράμματα τῶν ἀπτικιστῶν εἶναι πολὺ ἐνδιαφέροντα γιὰ μᾶς σήμερα, ὄχι μόνον γιατί παρατηροῦμε ὅτι οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ δὲν πετυχαίνουν πάντα νὰ γράφουν σωστὰ τὴν ἀπτικὴ διάλεκτο καὶ συχνὰ χρησιμοποιοῦν τύπους ποὺ δὲν ὑπῆρξαν ποτέ σ' αὐτὴν, ἀλλὰ καὶ γιατί μᾶς δίνουν ἀφθονες πληροφορίες γιὰ τὴν ἑλληνιστικὴ κοινὴ, τὴν ὀμιλούμενη γλῶσσα τῆς ἐποχῆς τους. Αὐτὸ συμβαίνει ὅταν καταδικάζουν κάποια λέξη καὶ συμβουλεύουν τοὺς συγχρόνους τους νὰ μὴ χρησιμοποιοῦν αὐτὴν ἀλλὰ τὴν ἀντίστοιχη ἀπτικὴ. Ἔτσι μπορούμε νὰ βροῦμε στὴν Καινὴ Διαθήκη πολλὰ παραδείγματα λέξεων ἢ τύπων ποὺ καταδίκασαν οἱ ἀπτικιστὲς, ὅπως π.χ. *κράββατος*, *σίναιπι*, *κλίβανος*, *σαρῶ* (= σαρόνω, σκουπίζω), *ἀχαριστῶ* κ.ά.

2. Βυζαντινὴ γραπτὴ γλῶσσα

Ὅταν ὁ χριστιανισμὸς προσεῖλκε τις λαϊκὲς τάξεις καὶ ἄρχισε νὰ κατακτᾷ τοὺς μορφωμένους ἑλληνόφωνους, ἐγκατέλειπε τὴ λαϊκὴ γλῶσσα τῆς

ἐποχῆς καὶ χρησιμοποίησε ἀρχαῖζουσα φιλολογικὴ γλῶσσα. Αὐτὸ ἔκαναν οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας, καὶ μάλιστα οἱ μεγάλοι πατέρες τοῦ 4. αἰ. ὅπως ὁ Μ. Βασίλειος, ὁ Γ. Χρυσόστομος, ὁ Γρηγόρ. ὁ Θεολόγος, καὶ ἡ ἀπτικίζουσα γλῶσσα τους ὑπῆρξε γιὰ χίλια χρόνια τὸ πρότυπο ὅλης σχεδὸν τῆς ἐπόμενης γραμματείας.

Ἡ διγλώσσα ποὺ ἐγκαινιάζεται μὲ τὸν ἀπτικισμὸ θὰ συνεχιστεῖ σὲ ὅλη τὴ βυζαντινὴ περίοδο ὅπου ἡ γραπτὴ γλῶσσα, ἐκτός ἀπὸ τίς λίγες ἐξαιρέσεις ποὺ ἔχουμε δεῖ, εἶναι ἀπτικίζουσα ὅσο ἐπιτρέπει ἡ γλωσσικὴ κατάρτιση καὶ ἑλληνομάθεια τοῦ κάθε συγγραφέα. Βυζαντινοὶ συγγραφεῖς ποὺ ἀρχαίζουν εἶναι ὁ Προκόπιος, ὁ Θεοφύλακτος Σιμοκάπτης, ὁ Μιχαὴλ Ψελλός, ἡ Ἄννα ἢ Κομνηνὴ κ.ά., καὶ τὸ παράδειγμά τους θὰ τὸ ἀκολούθησουν κατὰ τὴν τουρκοκρατία οἱ περισσότεροὶ συγγραφεῖς τοῦ ἔθνους.

3. Ἡ καθαρεύουσα

α. Ἱστορικὴ ἐρμηνεία

Ἡ καθαρεύουσα εἶναι ἡ γλῶσσα ποὺ πρωτοεμφανίζεται στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας σὴν συμβιβαστικὴ μορφή ἀνάμεσα στὸ βυζαντινὸ ἀρχαῖσμὸ καὶ στὴν ὀμιλούμενη γλῶσσα. Ἔτσι ἡ γλῶσσα αὐτὴ νεωτερίζει στὴ σύνταξη, ἀρχαίζει ὁμῶς στὴ φωνητικὴ, στὴ μορφολογία καὶ στὸ λεξιλόγιο.

Λίγες δεκαετίες πρὶν ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση τοῦ 1821, ὅταν δυναμώνει ἡ συνείδηση τῆς ἐθνικῆς ἐνότητας, ἡ σημασία τῆς γραπτῆς γλώσσας γίνεται μεγάλη καὶ οἱ πνευματικοὶ ὀδηγοὶ τοῦ ἔθνους μας ἀναζητοῦν μιά γλῶσσα κατὰλληλὴ νὰ ὑπηρετήσῃ τὸ ἔθνος στὴν ἐξοδὸ του ἀπὸ τὸ πνευματικὸ σκοτάδι. Καὶ μολονότι ὑπῆρξαν καὶ συγγραφεῖς ποὺ χρησιμοποίησαν ἄρκετὰ ἀπλὴ γλῶσσα (μὲ κάποιους ἰδιωματισμοὺς καὶ ἀρχαϊσμοὺς), ὅπως ἦταν ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς, ὁ Ἄθανάσιος Ψαλλίδας, ὁ Ἄθανάσιος Χριστόπουλος, ὁ Ἰωάννης Βηλαράς, ὁ Διονύσιος Σολωμὸς κ.ά., γενικὰ ὁμῶς ἐπικράτησαν οἱ ἀρχαῖστὲς κι ἔτσι ἐμπόδιον τὸ ἔθνος νὰ ἐκφραστεῖ μὲ τὴ γλῶσσα του καὶ νὰ ἐγκαινιάσει μιά νέα περίοδο πολιτισμοῦ.

Οἱ ἀρχαῖστὲς ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ὅτι ἡ ὀμιλούμενη γλῶσσα τῆς ἐποχῆς τους εἶναι χυδαία καὶ βάρβαρη, ἰδιωματικὴ καὶ γραμματικὰ ἀνόμοιογενής, δηλαδὴ γλῶσσα ποὺ δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἐκφράσῃ τὴν τέχνη καὶ τὴν ἐπιστῆμη. Καὶ ὅτι τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος μὲ τίς διάφορες ἱστορικές περιπέτειες ἔξηπσε ἀπὸ τὸ ἀρχαῖο μεγαλεῖο καὶ ἔχασε τὴ γλῶσσα του ἀπὸ ἀμάθεια. Γιὰ νὰ ἀναγεννηθεῖ λοιπὸν ὁ ἀμόρφωτος λαὸς καὶ γιὰ νὰ ἀποκτήσῃ ξανά τὴν προγονικὴ δόξα καὶ τὸν ἀρχαῖο πολιτισμὸ καὶ γιὰ νὰ δημιουργήσῃ λογοτεχνία ἰσάξια μὲ τὴν παλιὰ, πρέπει νὰ μάθει νὰ μιλάει τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ γλῶσσα. Αὐτὸ τὸ σκοπὸ τὸν ἐπιδίδωκει τὸ ἐλεύθερο κράτος μὲ ὀλόκληρο τὸν ὄργανισμὸ του:

διοίκηση και δικαιοσύνη, εκκλησία και στρατός, τύπος και εκπαίδευση, όλα βοηθούν στην καλλιέργεια και διάδοση της νέας γραπτής γλώσσας.

β. Μορφή

Έτσι η καθαρεύουσα παρουσιάζεται να απομακρύνεται σε διαφορετικό βαθμό από την όμιλούμενη γλώσσα. Άλλοτε πλησιάζει πιο κοντά στην αρχαία ελληνική, και τότε ονομάζεται *ἀρχαίζουσα* ή *ἀκρατος* ή *αὐστηρή καθαρεύουσα*: άλλοτε χρησιμοποιεί και στοιχεία της όμιλούμενης γλώσσας, και τότε ονομάζεται *ἀπλασποιημένη* ή *ἀπλή καθαρεύουσα*.

γ. Χαρακτηριστικά

Είναι δύσκολο να όριστούν τα χαρακτηριστικά της καθαρεύουσας, γιατί υπήρξε γλώσσα γραπτή, όχι όμιλούμενη, δηλαδή δε χρησιμοποιήθηκε σε λόγο φυσικό και άβιαστο. Από τους διάφορους συγγραφείς χρησιμοποιείται η καθαρεύουσα σε μεγάλη ποικιλία. Γενικά μπορεί κανείς να παρατηρήσει ότι το ιδανικό της τείνει προς την αρχαία ελληνική. Έτσι εισάγονται από τα αρχαία ελληνικά, ή πλάθονται κατά τα αρχαία πρότυπα, λέξεις για να αντικαταστήσουν πολύ κοινές ξένες λέξεις, όπως *πίλος* για το *ital. capello*, *τόλη* για το *λατ. μαξιλάρι*, *περιθωράκιον* για το *τουρκ. γελέκο*, *έωλος* για το *τουρκ. μπαγιάτικος* κ.ά., αλλά και κοινότερες ελληνικές, όπως *άρτος* για το *ρωμί. μειδιώ* για το *χαμογελω*, *θύεις* για το *εσείς*, *άλιεύς* για το *ψαράς*, *ίχθυς* για το *ψάρι*, *οφθαλμός* για το *μάτι* κ.ά.

Πάντως όφειλουμε σήμερα να παραδεχτούμε ότι η προσπάθεια για τον έξελληνισμό του λεξιλογίου πέτυχε σε μεγάλο βαθμό κι έτσι αρκετές ξένες λέξεις αντικαταστάθηκαν από ελληνικές. Π.χ.

ή λόγια λέξη αντικατάσταση	τήν ξένη λέξη	
<i>έφημερίδα</i>	<i>γαζέτα</i>	(Ιταλ.)
<i>φαρμακοποιός</i>	<i>σκετσάρης</i>	(Ιταλ.)
<i>φαρμακείο</i>	<i>σπεταρία</i>	(Ιταλ.)
<i>συνταγή</i>	<i>ρετσέτα</i>	(Ιταλ.)
<i>κοιρέας</i>	<i>μπαρμπέρης</i>	(Ιταλ.)
<i>ένέχυρο</i>	<i>άμανάτι</i>	(τουρκ.)
<i>άγορά</i>	<i>μείντάνι</i>	(τουρκ.)
<i>λατομείο</i>	<i>νταμάρι</i>	(τουρκ.)
<i>παλαιστής</i>	<i>πεχλιβάνης</i>	(τουρκ.)
<i>κιμωλά</i>	<i>τεμπεσίρι</i>	(τουρκ.)
<i>ζωέμπορος</i>	<i>τσαμπάζης</i>	(τουρκ.)
<i>όπουργός -είο</i>	<i>μνίστρος, -έριο</i>	(λατ.)
κ.ά.		

Δε συνέβη το ίδιο όμως με την προσπάθεια έξαρχαιισμού της φωνητικής και της μορφολογίας, όπου δεν μπόρεσαν να επικρατήσουν μορφές όπως *νύκτα*, *νυκτέρι*, *ξενυκτέζω*, *γαμβρός*, *θαμβώνω*, *κανδήλι*, *χανόακι*, *κλέπτης*, *πιτακι* κτλ. ή γραμματικοί τύποι καθώς *τοῦ σπουργίτου*, *τῆς μελίσεως*, *τάς τρέλας*, *εσώπων* (= σιωποῦσα), *παρετήρουν*, *περίμενον*, *νά χαθώμεν*, *θά έπάγωμεν* κτλ.

δ. Άξιολόγηση

Άξιολογώντας την προσφορά της καθαρεύουσας μπορούμε να θεωρήσουμε ως θετικό στοιχείο το μερικό έξελληνισμό του λεξιλογίου, ιδίως από τουρκικές λέξεις που κληροδότησε στη γλώσσα μας ή τουρκοκρατία, και το γεγονός ότι χρησιμοποιήθηκε ως γλωσσικό όργανο από το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, όταν η δημοτική βρέθηκε άκαλλιέργητη. Από την άλλη μεριά όμως η καθαρεύουσα, με τη διαφορά που είχε σε όλες τις μορφές της από την όμιλούμενη γλώσσα, υπήρξε η αίτια της ελληνικής διγλωσσίας, που ήταν τεχνητή. Γιατί ρυθμίστηκε τεχνητά η νέα γραπτή γλώσσα μας σύμφωνα με τους κανόνες της αρχαίας γραμματικής και ανεξάρτητα από την όμιλούμενη γλώσσα, κι έτσι ο ελληνικός λαός υποχρεωνόταν ως πριν από λίγα χρόνια να έχει ως επίσημη γλώσσα του, γλώσσα της εκπαίδευσης, της επιστήμης, της διοίκησης, της νομοθεσίας κτλ. μία γλώσσα (ή μία μορφή γλώσσας) διαφορετική από τη δική του, μία γλώσσα με γραμματικό και συντακτικό σύστημα διαφορετικό από εκείνο που χρησιμοποιούσε καθημερινά. Η γλωσσική αυτή κατάσταση, που παρόμοια της δεν υπάρχει σήμερα σε καμία εύρωπαϊκή χώρα, είχε δυσμενείς επιδράσεις στην εκπαίδευση και τη γενικότερη μόρφωση του Νεοέλληνα, ο οποίος δεν αποκτούσε τελικά γλωσσική κατάρτιση. (Βλ. και στο "Επίμετρο «Τό γλωσσικό ζήτημα» και το Συγκριτικό πίνακα καθαρεύουσας και δημοτικής).

ΚΕΙΜΕΝΑ ΑΡΧΑΪΖΟΥΣΑΣ ΚΑΙ ΑΠΛΗΣ ΚΑΘΑΡΕΥΟΥΣΑΣ

1. Πρός τούς Έλληνας τῆς Μακεδονίας

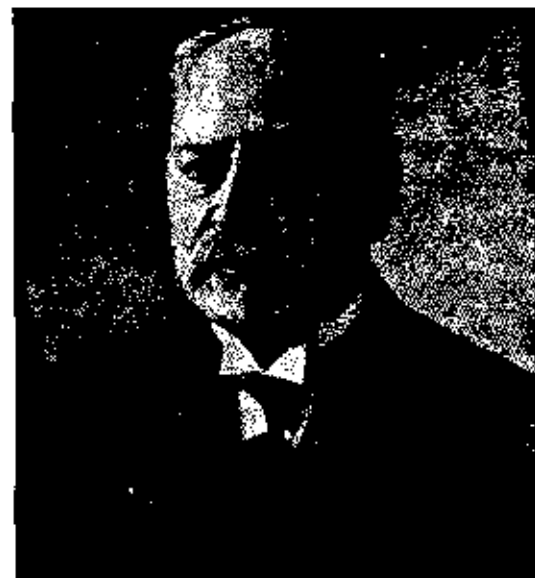
Ἀτελής ἔρευνα τῆς ἀρχαίας ἱστορίας Ὑμῶν καί πολιτικοί σκοποὶ ἐξεκόλασαν τὴν διδασκαλίαν, ὅτι ἡ Μακεδονία οὐδέποτε ἦν Ἑλληνικὴ χώρα οὐδ' οἱ Μακεδόνες γνήσιοι Ἕλληνας. Διὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης ἀπεστέρουσαν μὲν τὴν Ἑλληνικὴν ἱστορίαν εὐκλεεστάτων καὶ σπουδαιωτάτων διὰ πᾶσαν σχεδὸν τὴν ἀνθρωπότητα πράξεων, ἀφοῦ αὐταὶ οὐχὶ ὑπὸ Ἑλλήνων, ἀλλ' ὑπ' ἀλλοφύλων ἐλέγοντο ὅτι ἐπράχθησαν, ἀπεστέρουσαν δὲ καὶ Ὑμᾶς τοῦ θάρρους, ὅπως πάση δυνάμει ἐξακολουθῆτε ν' ἀγωνίζεσθε ὑπὲρ τῆς ἐνδόξου Ὑμῶν χώρας: Ἠπίσταντο δηλαδὴ ὅτι εὐθύς ὡς ἤθελε γεννηθῆ ἔν ταῖς ψυχαῖς Ὑμῶν ἀμβολία περὶ τοῦ δικαίου τῶν ἀγώνων οὐς διεξάγετε, ἐμέλλετε νὰ ἀποστήτε αὐτῶν ἀπαξιούντες νὰ λάβητε ὅ,τι κατὰ τὸ ἀκριβὲς δίκαιον δὲν θὰ ἀνήκειν Ὑμῖν. Ἡ τίς Ἕλλην θὰ ἐτόλμα σήμερον νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν κατάκτησιν τῆς Ἀλεξανδρείας διὰ τὸν λόγον ὅτι ἐπὶ 1000 σχεδὸν ἔτη διετέλεσαν Ἑλληνικὴ πόλις. Ἡ ἐκκολαφθεῖσα ἐκείνη διδασκαλία ἐξελεγχεται ἐν ταῖς ἐπομένοις παντάπασιν ἀσύστατος, ἀποδεικνύεται δ' ἡλίου φαινότερον διὰ τε τῆς γλώσσης καὶ πολλῶν ἱστορικῶν μαρτυριῶν, ὅτι ἡ πατρίς τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοσοῦτων ἄλλων ἡρώων ἦν μέρος, ἀληθῶς εἰπεῖν, προπύργιον τῆς Ἑλλάδος, καὶ ὅτι οἱ Μακεδόνες ἐξ ἀρχῆς ἦσαν τῶν γνησιωτάτων Ἑλλήνων. Τῆς πλάνης δ' οὕτω διαλυθείσης δύνασθε νὰ ἐξακολουθήσητε τὸν ἱερόν ὑπὲρ πίστεως καὶ πατρίδος ἀγῶνα ἀδαμαντίνως πεπεισμένοι ὅτι οὐχὶ ὑπὲρ ἀρπαγῆς ἀλλοτριῶν ἀλλ' ὑπὲρ διασώσεως τοῦ τιμαλφεστάτου τοῖς ἀνθρώποις ὁ ἀγὼν Ὑμῶν ἐστί.

Θαρρεῖτε καὶ ἀνδρίζεσθε, Μακεδόνες, καὶ πεποιθετε ὅτι, ἂν οἱ ἰσχυροὶ τοῦ αἰῶνος μὴ εὐνοῶσι τῷ Ὑμετέρῳ δικαιοτάτῳ ἀγῶνι, ἀλλ' ὁ ἰσχυρὸς τῶν αἰῶνων εὐνοεῖ τε καὶ εὐλογεῖ αὐτόν. Εἴθε!

(Γ.Ν. Χατζιδάκη, Περὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων)

Λεξιλόγιον

ἀτελής ἀτελείωτη, ἀσυμπλήρωτη ἐξεκόλασαν ἐβγαλαν ἦν ἦταν ἐκλεεστέων ἐνδοξοτάτων οὐχὶ ὄχι ἐπίσταντο γνώριζαν οὐς τοὺς ὁποίους ἐμέλλετε νὰ ἀποστήτε αὐτῶν εἶχατε σκοπὸ νὰ ἀποτραβηχθεῖτε ἀπὸ αὐτούς, νὰ τοὺς ἐγκαταλείψετε ἐξελεγχεται... παντάπασιν ἀσύστατος ἀποδεικνύεται... ὁλοτελα ἀσπληκτῆ φαινότερον φανερότερα ἀληθῶς εἰπεῖν γὰρ νὰ ποῦμε τὴν ἀλήθειαν ἦσαν τῶν γνησιωτάτων Ἑλλήνων ἦταν ἀπὸ τοὺς γνησιότερους Ἕλληνας ἀδαμαντίνως σταθερὰ ἀλλοτριῶν ξένων τιμαλφεστάτου πολυτιμωτάτου θαρρεῖτε ἔχετε θάρρος ἀνδρίζεσθε γίνεστε παλικάρια πεποιθετε πιστέψετε εὐνοῶσι συμπαθοῦν ὁ ἰσχυρὸς τῶν αἰῶνων ὁ Θεός

Γεώργιος Χατζιδάκης
(1848 - 1941)

2. Ἡ καθαρῆουσα ἀπεδείχθη πολὺ εὐαρμοστοτέρα τῆς δημῶδους

Ἡ ποίησις, καίπερ πολλαχῶς ὑπὸ τῆς καθαρῆουσης ἐπιηρεαζομένη, προτιμᾷ ἀληθῶς τὰ δημῶδη γλωσσικὰ στοιχεῖα, ἀλλ' ὁμως οὐδαμῶς εἶνε ἀληθές τὸ ὑπὸ πολλῶν συχνάκις ἐπαναλαμβανόμενον ὅτι ἡ καθαρῆουσα ἀπεδείχθη ἤδη ἀνεπιτηδεῖα εἰς ποιητικὴν δημιουργίαν. Τὸ ἐπ' ἐμοὶ φρονῶ ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν τῇ καθαρῆουσῃ συντεταγμένα ὄχι ὀλίγα ποιήματα τοῦλάχιστον ὄχι κατώτερα πολλῶν ἐκ τῶν ἀρεσκόντων εἰς τὸν κ. Κρουμβάχερ, ἀλλὰ νομίζω ἀκαίρον πρὸς τὸ παρὸν τὴν περὶ τοῦτου συζητήσιν δὲν ἐπιχειρῶ νὰ ἀποδείξω τοῦτο. Ὁμολογούμενον ὁμως καὶ δυσκόλως δυνάμενον νὰ ἀμφιοβηθῆ εἶνε ὅτι διὰ τὸ σπουδαιώτατον ἐν τῇ σημερινῇ κοινωνίᾳ εἶδος τῆς ποιήσεως, ἦτοι τὴν τραγωδίαν, ἡ καθαρῆουσα ἀπεδείχθη ἤδη πολὺ εὐαρμοστοτέρα καὶ ποιητικωτέρα τῆς δημῶδους, διὸ καὶ προτιμᾶται ὑπὸ τε τῶν γραφόντων τραγωδίας καὶ ὑπὸ τῶν θεωμένων τραγωδικῶν παραστάσεως. Ἐπειτα καὶ αὐτοὶ οἱ χλευάζοντες τὰ ἐν τῇ καθαρῆουσῃ συντεταγμένα ποιήματα τῶν Σούτσων, τοῦ Ραγκαβῆ καὶ ἄλλων ὁμολογοῦσιν ὅτι ἡ σιχουργία αὐτῶν δὲν στερεῖται οὔτε πλοῦτου οὔτε εὐκαμμίας οὔτε ἁρμονίας, ἐλλοίπει δὲ μόνον ἡ ἐμπνευσις. Αἱ ἀρεταὶ ὁμως τῆς στιχουργίας αἰωνόηποτε ποιημάτων ἀποδεικνύουσι, νομί-

ζω, αναντηρήτως δη τὸ γλωσσικὸν αὐτῶν ὑλικὸν εἶνε εὐχρηστον καὶ εὐπλαστον, ἀν δὲ ὁ ποιητὴς σπερεῖται ἐμπνεύσεως, τοῦτο εἶνε ἐλλειμὴς αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ, ἀλλ' ὄχι τῆς γλώσσης, ἣν μεταχειρίζεται ποιήματα δὲ ἐστερημένα ἐμπνεύσεως ὑπάρχουσι καὶ ἐν τῇ δημῳδῇ γλώσσῃ ἀναριθμητὰ. Ἐφοῦ δὲ εἶνε ὁμολογούμενον ὅτι ἐν πεζῷ λόγῳ ἡ καθαρεύουσα ἐκφράζει περιπουδοῦσα καὶ ἡ δημῳδῆς, ἐν μέρει δὲ καὶ πολὺ περισσότερα, θά ἦτο λίαν παράδοξος καὶ ἀνεξήγητος ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἡ γλῶσσα αὕτη δὲν δύναται νὰ ἐκφράσῃ τὰ αὐτὰ πράγματα ἐμμέτρως.

(Α.Ν. Σκιῶ, Ὁ ἀληθὴς χαρακτὴρ τοῦ λεγομένου γλωσσικοῦ ζητήματος)

Λεξιλόγιον

καίπερ ἂν καί, μολονότι πολλαχῶς μὲ πολλοὺς τρόπους σὺδαμῶς καθόλου ἀνεπιτηδεῖα ἀκατάλληλη τὸ ἐπ' ἐμοὶ ὄσο γιὰ μένα Κρουμβάχερ ὁ γνωστὸς βυζαντινολόγος (1856-1909), ποῦ ἔγραψε μίαν σημαντικὴν μελέτην γιὰ τὸ γλωσσικὸν μᾶς πρόβλημα ὑποστηρίζοντας τὸ δημοτικὸν ἐννοησαστοτέρως πῶς ταφιστὴ διὰ γι' αὐτὸ τε καὶ ἐπὶ τῶν θεωμένων ἀπ' αὐτοῦ ποῦ παρακολουθοῦν τραγωδικὰς παραστάσεις παραστάσεις τραγωδιῶν χλευάζοντες αὐτοὶ ποῦ περιπαίζουν ἀπὸ τοῦ ποιητοῦ τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ ἔλλειπει ἀπουσιάζει ἢν μεταχειρίζεται τὴν ὁποία μεταχειρίζεται.

3. Ὁ γραπτὸς μας λόγος ἐξαρχαίστηκε

Διὰ τοὺς τοιοῦτους δ' ἐλέγχους καὶ τὰς τοιαύτας μαμφὰς ὁ γραπτὸς ἡμῶν λόγος προέβη κατὰ μικρὸν εἰς μέγαν βαθμὸν ἀρχαϊσμοῦ, καὶ κατανητὴ νὰ μὴ καταλαμβάνηται οὕτως εὐκόλως ὑπὸ τῶν πολλῶν ὅτι γράφομεν, ὅπως καταλαμβάνοντο τὰ τοῦ αἰθιμοῦ Κοραῆ. Τοῦτο βεβαίως εἶναι ἐπιβλαβές, ἀλλ' ἤρχισεν εὐτυχῶς νὰ γίνηται πολλοῖς αἰσθητὸν, ὥστε ὑπάρχει ἐλπίς νὰ σταθῇ τὸ κακόν.

Πλὴν τῆς ἐπὶ τὸ ἀρχαϊκώτερον καὶ δὴ ἀγνωστότερον τροπῆς ταύτης τῆς γενομένης πρὸ πάντων μετὰ τὴν ἀνεξαρχαϊσμοῦ τῆς Ἑλλάδος συνέβησαν καὶ ἄλλα κακά. Πρῶτον δηλονότι ἐπειδὴ, μετὰ τὴν ἐλευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος μάλιστα, ἐτράπησαν ἐπὶ τὸ συγγράφειν καὶ συντάττειν ἐφημερίδας ἀνθρωποπολὺ ὑποδεέστεροι τῶν παλαιότερων κατὰ τὴν τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων πείραν καὶ ἐπειδὴ μάλιστα ἡ πολλακὴ τῆς ἐβδομάδος ἡ καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐκδόσεως τῶν ἐφημερίδων δὲν ἐπιτρέπει τοῖς συντάκταις αὐτῶν νὰ πολυπραγμονώσι καί, ὅσον πρέπει, ἀσχολῶνται περὶ τὴν ἀρθρὴν χρῆσιν τῆς γλώσσης, διὰ ταῦτα πολλὰ γλωσσικὰ στοιχεῖα παρελήφθησαν ἐκ τῆς ἀρχαίας διάστροφας κατὰ πολλοὺς τρόπους, τ.ε. ἢ κατὰ τὸν τονισμόν ἢ κατὰ τὴν ὀρθογραφίαν ἢ κατὰ τὴν σύνταξιν ἢ κατὰ τὴν σημασίαν κτλ., καὶ οὕτως ἐγένοντο γνωστὰ τῷ Κοινῷ. Ὡς πρὸς τοῦτο ἐπῆλθε διὰ τῆς προφορικῆς καὶ γραπτῆς διδασκαλίας τοῦ φιλάτου μοι διδασκάλου κ. Κ. Κόντου ἀπὸ τινῶν ἐτῶν μεγάλη βελτιώ-

σις. Διὸ παμπολλὰς τοιαύτας ἐσφαλμέναις χρήσεσι ἀρχαίων λέξεων περιφανῶς καταδείξας καὶ τάλιθές ἐκάστοτε πειστικῶς διδάξας ἠνάγκασε πάντας, φίλους καὶ ἀντιπάλους, ν' ἀκολουθήσωσι τοῖς ἀρθρῶς προτεινομένοις. Οὕτω σήμερον ὡς πρὸς τὴν ὀρθοτέραν χρῆσιν πολλῶν ἐκ τῆς ἀρχαίας παρελημμένων στοιχείων ἀκριβέστερον ὁμολογούμενης γράφεται σήμερον ἡ γλῶσσα ἢ πρὸ τῆς ἐμφανίσεως τοῦ κ. Κόντου.

Ἐπειτα διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, δι' ὃν ἐγένοντο τὰ προμηνημευθέντα ἡμερηθῆματα ἦτοι δι' ἀγνωσίαν τῆς ἀρχαίας καὶ νέας γλώσσης, εἰσήλασαν καὶ πολλοὶ ἔξενισμοὶ εἰς τὴν γραφομένην ἡμῶν γλῶσσαν (Γ.Ν. Χατζιδάκη, Περὶ τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος ἐν Ἑλλάδι)

Λεξιλόγιον

διὰ τοὺς τοιοῦτους ἐλέγχους ἐξασπία τέτοιων κατηγοριῶν προέβη κατὰ μικρὸν προχώρησε σιγὰ σιγὰ οὕτως εὐκόλως τόσο εὐκόλως ἀκόμιον δειμνηστον πολλοῖς ἀπὸ πολλοῖς καὶ δὴ καὶ μάλιστα ἀγνωστότερον πῶς ἀκατάληπτο δηλονότι δηλαδὴ ἐτράπησαν ἐπὶ τὸ συγγράφειν καὶ συντάττειν στράφηκαν σπῆ συγγραφή καὶ σύνταξιν ὑποδεέστεροι κατώτεροι παίρναι πείρα, γνώσῃ τοῖς συντάκταις στοὺς συντάκτες νὰ πολυπραγμονώσι νὰ πολυεξετάζουσι (νὰ ἀσχολῶνται νὰ ἀσχολῶνται διέστροφα διαστρεβλωμένα τῷ Κοινῷ ἀπὸ κοινὸν παμπολλὰς πάρα πολλὰς περιφανῶς ὀλοφάνερα καταδείξας ἐπειδὴ ἀπέδειξε τέλειθές τὴν ἀλήθειαν εἰς ἀρθρῶς προτεινομένοις ἀπὸ ἀρθρῶς προτεινομένα παρελημμένων στοιχείων στοιχείων ποῦ παρελήφθησαν ἢ πορὰ ἡμερηθῆματα σφάλματα (γλωσσικὰ) ἦσαν δηλαδὴ ὅτι ἡ γνῶσιν λόγῳ ἀγνωσίας πῶς ἔλασαν εἰσέβαλαν.

4. «Κατὰ τὴν γενικὴν πεποιθῆσιν ἐσκασεν...»

Τὴν ἐπιούσαν ἤρχισεν ἡ ἀνοικοδόμησις καὶ μετ' ὀλίγον καιρὸν μικρὰ λευκὴ ἐκκλησία εἶχεν ὑψωθῆ διπλα εἰς τὸ σπῆ τοῦ Φεζομουσταφᾶ, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὴν λύσασιν τοῦ εἶχε γράσει κατὰ δέκα ἔτη.

Τὴν ἡμέραν δέ, καθ' ἣν ὁ ἐπίσκοπος ἐτέλεσε τὰ ἐγκαίνια, ἐφθασε καὶ ἡ δι' ἐξόδων τοῦ Παπαδογιάννη παραγγελθεῖσα καμπάνα καὶ ὁ ἦχος τῆς ἐτάραξε τὴν κατηφῆ σιγὴν τῆς τουργικῆς συνοικίας.

Ἄλλ' ὁ Παπαδογιάννης ἐπεφύλαττεν εἰς τοὺς χωριανοὺς καὶ ἄλλην ἐκκλησίαν. Εἰς τὸ κωδωνοστάσιον ὑψώθη ἐξαφνα καὶ ἐκμύτισε χαρμῶσιν μίαν ἑλληνικὴν σημαίαν. Καὶ ὁ λαὸς τὴν ἐχαιρέτισε μὲ φρενιτώδεις ἀλαλαγμοὺς, μὲ δόκρυα ἐνθουσιασμοῦ καὶ πυροβολισμοῦ.

Ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ὁ ἐπίτροπος τῆς νέας ἐκκλησίας Παπαδογιάννης δὲν ἀφῆκε τὴν καμπάναν τῆς Παναγίας νὰ σιγήσῃ. Τὴν δὲ τετάρτην ἡμέραν ἐκτεδύετο ὁ Φεζομουσταφᾶς. Κατὰ τὴν γενικὴν πεποιθῆσιν ἐσκασεν ἀπὸ τὰ κακὰ του. (Ι. Κονδυλάκη, Ἡ καμπάνα)

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

1. Τό γλωσσικό ζήτημα

Στό κεφάλαιο για την καθαρεύουσα είδαμε ότι με την εμφάνιση του άπτικισμού κατά τη ρωμαϊκή εποχή αρχίζει για τη γλώσσα μας ή διγλωσσία, ή χρησιμοποίηση δηλαδή δύο πολύ διαφορετικών γλωσσικών μορφών, της μικς (άρχαιο-ζουσσας) στο γραπτό λόγο και της άλλης (λαϊκής) στον προφορικό. Ή διγλωσσία των Βυζαντινών συνεχίζεται στα χρόνια της τουρκοκρατίας, όταν πρώτα εμφανίζεται, όπως είπαμε, ή καθαρεύουσα, που άλλοτε κατοχυρωμένη συνταγματικά άλλοτε όχι, αλλά πάντοτε υπό την προστασία και τη φροντίδα του νεοελληνικού κράτους, κυριάρχησε στο γραπτό λόγο για δύο περίπου αιώνες.

Ή καθαρεύουσα ξεκινάει βέβαια από τό ρομαντικό ιδανικό της αναβίωσης της αρχαίας ελληνικής γλώσσας. Αυτό θά έπυγχανόταν με τη σχολική διδασκαλία που θά μπορούσε νά δώσει ζωή σέ μία γλώσσα με άσημαντες, όπως πίστευαν, διαφορές από τη νέα ελληνική. Έτσι δημιουργείται ή αντίθεση ανάμεσα στους δημοτικιστές, όπως ο Κωνσταντός, ο Παλλίδας κ.ά., και στους αρχαιοστές, όπως ο Εύγ. Βούλγαρης, ο Νεόφ. Δούκας κ.ά. Ανάμεσα στις δύο αυτές διαμετρικά αντίθετες θέσεις στάθηκε ο Άδαμ Κοραής που διακήρυξε ότι κανείς δέν έχει τό δικαίωμα νά επιβάλει στο λαό γλώσσα άλλη από τη δική του και υποστήριξε συμβιβαστικά ότι βάση του γραπτού μας λόγου πρέπει νά είναι ή όμιλούμενη γλώσσα, αφού την «καλλώπισουμε» πρώτα: «νά καλλώνωμεν και νά διορθώνωμεν όσον είναι δυνατόν την γλώσσαν, την όποιαν έβηλάσαμεν με τό γάλα, και εις μόνην την όποιαν έσυνηθήσαμεν νά εξηγώμεν ό,τι συλλογίζόμεθα».

Ο Κοραής στάθηκε στή μέση του καθαρισμού (της προσπάθειας έξαρχαισμού της γλώσσας). Έτσι ή γλωσσική κατάσταση παρουσιάζεται με τό κήρυγμα του Κοραή ως εξής:

ή λαϊκή λέξη	γίνεται στον Κοραή	ένώ στους αρχαιοστές
ψάρι	δψάριον	ιχθύς
λάδι	ελάδιον	έλαιον
σαπούνι	σαπώνιον	σάπιον
γουρούνι	γουρόνιον	χοίρος
νοικοκύρης	οίκοκύριος	οίκοδεσπότης
μεσημέρι	μεσημέριον	μεσημβρία
βγήκαν	εξέβηκαν	εξέβησαν

μπορείς
γλιστρά
κτλ.

έμπορείς
έκλιστρά

δύνασαι
όλισθαίνεις

Αν και όλοι σχεδόν οι παραπάνω τύποι που προτείνει ο Κοραής είναι άνύπαρκοι στή δημοτική γλώσσα, και τό γλωσσικό του κήρυγμα άποτελούσε κι αυτό ένα μετριασμένο καθαρισμό, έντούτοις ή «κοραϊκή αίρεσις» παλεμήθηκε από τους συγχρόνους του αρχαιοστές (όπως ο Παναγ. Κοδρικάς και ο Δούκας) καθώς και από τους δημοτικιστές (όπως ο Φιλλιππίδης, ο Κωνσταντός, ο Χριστόπουλος, ο Βηλαράς).

Μετά τον Κοραή, σχεδόν όλόκληρος ο 19. αιώνας κυριαρχείται έντονότερα από την καθαρεύουσα, ή όποια μάλιστα έξαρχάζεται όλο και πιό πολύ. Ο Σκ. Βυζάντης στό 1835 και ο Παν. Σούτσας στό 1853 κηρύττουν την «ανάζωοποίησιν» της αρχαίας γλώσσας ο πρώτος και την «ανάστασιν» της ο δεύτερος, ό όποιος μάλιστα τονίζει χαρακτηριστικά ότι «ή γλώσσα των αρχαίων Έλλήνων και ήμών των νεωτέρων έσεται μία και ή αύτη». Τό άποκορύφωμα του αρχαιοσμού σημειώνεται με τον έλληνιστή Κων. Κόντο, που από τό 1862 κι έπειτα, ιδίως με τις γλωσσικές του παρατηρήσεις, αφού σημειώσει ότι και όνομαστοί φιλόλογοι όπως ο Κοραής, ο Δούκας, ο Άλ. Ραγκαβής, ο Σκ. Βυζάντης κ.ά. κάνουν πολλά λάθη γράφοντας την καθαρεύουσα, ζητεί αύστηρότερη και συνεπέστερη συμμόρφωση στους κανόνες της αρχαίας γραμματικής. Ο Κόντος θυμίζει τους άπτικιστές γραμματικούς, που κι έκενοι συμβούλευαν τους συγχρόνους τους νά χρησιμοποιούν γνήσιους άπτικούς τύπους.

Μετά τον έξάλλο αρχαιοσμό του Κόντου εμφανίζεται ή προσπάθεια του Δημ. Βερναρδάκη και άλλων νά προσεγκώσουν τους άπτικιστές του καιρού τους στή γλωσσική πραγματικότητα της εποχής τους: Τό χάσμα ανάμεσα στή λόγια γραφή και στήν προφορική γλώσσα πρέπει νά γεφυρωθεί με την άπλουστευση της γραφής, που με τον καιρό θά συμπέσει κάποτε με την όμιλούμενη γλώσσα. Αντίθετα ο μεγάλος γλωσσολόγος Γεώργιος Χατζιδάκης παρατηρεί ότι ή θεωρία για την άνωτερότητα των αρχαίων γραμματικών τύπων και για την κατωτερότητα των νέων είναι «άξιολύπητος πλάνη» και ότι ή επιδίωξη των συγχρόνων του νά ταυτιστεί ή νέα ελληνική με την αρχαία άποτελεί «έθνικήν συμφοράν». Για τη λύση του γλωσσικού προβλήματος πίστευε ότι δέν έπρεπε νά άπλοποιηθεί ή καθαρεύουσα, όπως υποστήριξε ο Δ. Βερναρδάκης, αλλά ή δημοτική γλώσσα νά γραφεί «όδολος» και «άμιγής», αφού μελετηθεί πρώτα καλά και λειψουν οι προλήψεις γι' αύτην.

Στό σημείο αυτό εμφανίζεται τό γλωσσικό κήρυγμα του Γιάννη Ψυχάρη με τό ιστορικής σημασίας έργο του «Τό ταξίδι μου» (1888). Ο Ψυχάρης ξε-

Γιάννης Ψυχάρης
(1854 - 1929)

κινάει από την αρχή ότι η γλώσσα είναι υπόθεση του έθνους και όχι μόνο των λίγων γραμματισμένων. «Ο απλός άνθρωπος που στον πόλεμο θά σκοτωθεί για την πατρίδα [...] έχει το δικαίωμα να καταλαβαίνει της πατρίδας του τη γλώσσα». Σκοπός του γλωσσικού προγράμματός του είναι «να προκόψει, να μεγαλώσει το έθνος». Γι' αυτό πρέπει να καθιερωθεί άμεσα η δημοτική ως γραπτή γλώσσα του έθνους και να γραφεί με απόλυτη γραμματική ομοιομορφία. Για να πλουτιστεί το λεξιλόγιο της δημοτικής, θά δανειστεί λέξεις και από την αρχαία και από την καθαρεύουσα, αλλά όλες θά προσαρμοστούν, και στη φωνητική μορφή και στην κλίση τους, στη γραμματική της δημοτικής. Έτσι ο Ψυχάρης έγραψε *πληροφορά, επαφός, διεύτυση, εμπνεψη, αφιθέατρο, βνωμοσαίνη, συγγραφιάδες, έκροατάδες, τω γραμματίονε και των τεχνόνε, μικροσκόπι, πεζοδρόμι, βιβλιοπονελετο, νεκροθαφείο* κ.ά.

Το γλωσσικό κήρυγμα του Ψυχάρη αποτελεί όραση για την πορεία του γλωσσικού μας ζητήματος. Γιατί από τότε γίνεται συνείδηση ότι μόνο με τη νεοελληνική γλώσσα είναι δυνατή η δημιουργία ενός νεοελληνικού πολιτισμού. Η λογοτεχνία γράφεται αποκλειστικά στη δημοτική γλώσσα και αρχίζουν οι πρώτες κινήσεις για την εισαγωγή της στην εκπαίδευση και στους άλλους τομείς της ζωής μας.

Μανόλης Τριανταφυλλίδης
(1883 - 1959)

Όμως το γλωσσικό κήρυγμα του Ψυχάρη, καθώς ζητούσε απόλυτη συμμόρφωση των λόγων λέξεων στη φωνητική και στο τυπικό της δημοτικής, δημιούργησε αρκετές επιφυλάξεις και αντιρρήσεις. Αυτές οδήγησαν, στις αρχές του αιώνα μας, σ' ένα λιγότερο ομοιόμορφο σύστημα δημοτικής, η οποία διατηρεί τη γραμματική ενότητα και ομοιογένειά της όσο είναι δυνατό: αναγνώρισε τη λόγια επίδραση στη φωνητική και δέχτηκε μερικούς λόγιους γραμματικούς τύπους. Στην περιγραφή και διάδοση αυτής της δημοτικής, που χρησιμοποιούμε σήμερα όλοι, η συμβολή του γλωσσολόγου Μανόλη Τριανταφυλλίδη υπήρξε τεράστια.

Ο Τριανταφυλλίδης είναι εκείνος που μετά τον Ψυχάρη πρωτοστάτησε στο κίνημα του δημοτικισμού. Κατάρτισε ένα σχολικό γλωσσικό πρόγραμμα και παρακολούθησε από κοντά την εφαρμογή του στο δημοτικό σχολείο, όπου μπήκε η δημοτική ως γλώσσα των αναγνωστικών και ως όργανο διδασκαλίας για πρώτη φορά το 1917. Περιέγραψε τη νεοελληνική κοινή στη «Νεοελληνική Γραμματική (της δημοτικής)» που εκδόθηκε από το κράτος το 1941. Στην περιγραφή εκείνη, όπως είναι γνωστό, στηρίζεται η «Νεοελληνική Γραμματική» που χρησιμοποιούμε σήμερα, με τις αναγκαίες προσαρμογές που επέβαλε ή ως τώρα γλωσσική εξέλιξη.

2. Η ενότιητα της ελληνικής γλώσσας από τους αρχαιότερους χρόνους ως τις ημέρες μας.

α. Κοινά στοιχεία ανάμεσα στα αρχαία και τα νέα ελληνικά

Εξετάζοντας γενικά την εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας από την αρχαιότητα ως τις ημέρες μας διαπιστώνουμε πώς στάθηκε συντηρητική στις αλλαγές της (αντίθετα από τις ρομανικές και τευτονικές γλώσσες όπου οι αλλαγές υπήρξαν βαθιές). Διατηρεί στη σημερινή της μορφή πάρα πολλά στοιχεία της αρχαίας ελληνικής, ακόμα και της πανάρχαιης Ινδοευρωπαϊκής, απaráλλαχτα ή όμοια με τα αρχαία, και στη φωνητική μορφή (λιγότερα) και στην κλίση και στο λεξιλόγιο. Γενικά μπορούμε να πούμε ότι η νέα ελληνική δε διαφέρει από την αρχαία στη δημιουργία νέου τυπικού όσο στην άπλοποίηση του τυπικού της αρχαίας. Η άπλοποίηση αυτή συντελεφται, όπως είδαμε, στα χρόνια της ελληνιστικής κοινής, ενώ από τότε ως σήμερα οι αλλαγές υπήρξαν ελάχιστες. Ειδικότερα

- Η προφορά και η φωνητική μορφή των λέξεων από τους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες μένουν περίπου οι ίδιες, π.χ. αρχ. *λόγος* - νεοελλ. *λόγος*, αρχ. *ήμέρα* - νεοελλ. *ήμέρα*.
- Οι περισσότεροι γραμματικοί τύποι της αρχαίας γλώσσας διατηρούνται περίπου οι ίδιοι και σήμερα, π.χ. *ὁ οὐρανός, τοῦ οὐρανοῦ, τόν οὐρανόν(ν), οὐρανέ σί οὐρανοί, τῶν οὐρανῶν, τοῖς οὐρανοῦς - τρέχω, τρέχεις, τρέχει, τρέχοντες(ν), τρέχετε* - *ἔτρεχα* (στην ελληνιστική κοινή), *ἔτρεχες, ἔτρεχε, ἔτρεχαμεν* (στην ελληνιστική κοινή) - *πλέκομαι, πλέκοσαι* (ἀπό τὸ 2. αἰ. π.Χ.), *πλέκεται, πλέκεστε, πλέκονται* - *πηδᾶ, πηδάς, πηδᾶ* - (*ἐ*)*πήδησα - πήδα κ.ά.* Ἄντωνυμίες: *ἐγώ, (ἐ)σύ, (ἐ)μεῖς, (ἐ)μῆς, αὐτός, ἄλλος* κτλ., επιρρήματα: *ποῦ, πότε, ἄλλοτε, χτές, αὔριο(ν), πέρσι* κτλ., ἀριθμητικά: *δύο, τρία, τέσσαρα* (ἔτσι στην Ἄγ. Γραφή), *πέντε, ἕξ, ἑπτὰ, ὀχτώ, ἐννέα, δέκα, ἑνδεκά, δώδεκα, εἴκοσι, ἑκατό(ν), χίλια* κτλ.
- Στην παραγωγή και στη σύνθεση εξακολουθοῦν να σχηματίζονται λέξεις με τα ίδια στοιχεία όπως και στα αρχαία ελληνικά (π.χ. *γράφω - γραφή - γραφίς - γραφεῖο - γράμμα - γραμμή - γραμματική - γραμματικός - γραμματίας - γραμματεία - γραμματολογία - γραμμάτιο - ἀγράμματος - ἐγγράμματος - μεγαλογράμματος - κολλοβογράμματα* κτλ.) ἢ ἀναπτύχθηκαν νέες δυνατότητες (π.χ. *ξενοδολεῖα, κατάντικρο* κτλ.).
- Παρατηροῦμε επίσης σήμερα να λειτουργοῦν στη γλώσσα μας νόμοι πανάρχαιοι, όπως εκείνος που ὀριζε τή μετακίνηση τοῦ τόνου στη σύνθεση όσο τὸ δυνατόν ψηλότερα ἀπὸ τὴ λήγουσα, ἔτσι κί ἀν τὰ μακρόχρονα φωνήεντα ἐξιώθησαν με τὰ βραχύχρονα στην προφορά, π.χ. *κακόμοιρος* ἀλλά

κακομοίρης, ἀχεροκάλυβο ἀλλά *ἀχεροκαλύβα* κτλ., σύμφωνα με τὰ παλιὰ πρότυπα *ἀξιόπιστος* ἀλλά *τροιγλοδύτης* κτλ.

- Στο λεξιλόγιο, όπου γενικά παρατηροῦνται πολλές και μεγάλες αλλαγές (ἐπιδράσεις ἀπὸ ξένες γλώσσες κτλ.), ἡ νέα ελληνική διατήρησε μεγάλο μέρος τῆς παλιᾶς κληρονομιάς, και μπορούμε να σχηματίζουμε πάρα πολλές φράσεις με λέξεις ἀποκλειστικά ἀρχαίες, π.χ. *τὰ κύματα τῆς θάλασσας ὀρθώνονται σήμερα πελώρια, ὁ πατέρας ἔγραψε χτές στην ἀδερφή του ἕνα θλιβερό γράμμα, καθαρὸς οὐρανός ἀστραπές δὲ φοβᾶται* κτλ.
- Στη σύνταξη είναι χαρακτηριστική - ἂν και ὑπερβολική - ἡ παρατήρηση ὅτι εἶναι τόσες οἱ ὁμοιότητες τῆς νεοελληνικῆς με τὴν ἀρχαία ὥστε «ὄν ὅσα ἐ γνωσθῆ καλῶς ἡ σύνταξις τῆς νέας γλώσσας, εἶναι πλέον γνωσθῆ κατὰ τὸ μέγιστον αὐτῆς μέρος και ἡ σύνταξις τῆς ἀρχαίας» (Ἄχ. Τζόρτζανος).

β. Βασικὲς διαφορὲς τῆς νέας ἀπὸ τὴν ἀρχαία ελληνική

Ὅμως ἡ νεοελληνική γλώσσα, φυσική και ἀναγκαία ἐξέλιξη τῆς ἀρχαίας ελληνικῆς, μιλημένη ἀδιάκοπα γιὰ χιλιάδες χρόνια, παρουσιάζει και ποικίλες αλλαγές ἀπὸ τὴν ἀρχαία γλώσσα. Μερικὲς ἀπ' αὐτές εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

Στὴ φωνητική

- ἡ ἀπλοποίηση πολλῶν συμφωνικῶν συμπλεγμάτων, π.χ. *σπλάγγνα - σπλάγνα*
- ἡ ἀποβολὴ σὲ πολλές διαλέκτους (βλ. σελ. 41) και στὴν κοινή τοῦ τελικοῦ ν: *ξίλο, χέρι, τὸ μαθητῆ, ἔχομε* κ.ά.
- ἡ ἐμφάνιση τῶν νεότερων διφθόγγων ἀντὶ τῶν ἀρχαίων που ἐξαφανίστηκαν: *κειλαρόδω, κορόδο*.

Στὴ μορφολογία

- Παρατηρεῖται ἡ τάση νὰ διατηρεῖται τὸ ἴδιο φωνῆεν σὲ ὄλους τοὺς τύπους μιᾶς κλιτῆς λέξης, π.χ. *ὁ νοικοκύρης - τοῦ νοικοκύρη - οἱ νοικοκύρηδες - τῶν νοικοκύρηδων - τοῖς νοικοκύρηδες - ὁ σφουγγαράς - τοῦ σφουγγαρά - τὸ σφουγγαρά - οἱ σφουγγαράδες* κτλ., *ὁ ναύτης - τοῦ ναύτη (ἀρχ. ναύτου) - τὸ ναύτη - ναύτη - ἡ Σαπφώ - τῆς Σαπφῶς*, κλητ. *Σαπφῶ* (ἀρχ. ἡ Σαπφῶ - τῆς Σαπφῶς - κλητ. *Σαπφῶ*). Και στὰ ρήματα ἐμφανίζεται ἡ τάση νὰ μένει ἀμετάβλητο τὸ σῶμα τῆς λέξης, π.χ. *θά βάλ-ω, βάλ-αμε, βάλ-θήκαμε, βάλ-μένος, πρό-βαλ-α, ξανά-βαλ-α* κτλ.
- στὰ οὐσιαστικά παρατηρεῖται ἡ τάση νὰ τονίζονται ὄλες οἱ πτώσεις ὅπου τονίζεται ἡ ὀνομαστική ἐνικοῦ, π.χ. *ὁ ἀνήφορος - τοῦ ἀνήφορου - τοῖς ἀνήφοροι, τὸ σίδηρο - τοῦ σίδηρου - τῶν σίδηρων, ἐνῶ στὰ ἐπίθετα ἡ τάση αὐτῆ ἔχει ἐμπικραθῆς καθολικά, π.χ. ὁ ὀμορφος - τοῦ ὀμορφου - τῶν ὀμορφων - τοῖς ὀμορφους - τῆς ὀμορφης - τῶν ὀμορφης* κτλ., *ἔτοιμος - ἔτοιμον - ἔτοιμης - ἔτοιμων - ἔτοιμοις* κτλ.

- στα ούσιαστικά βασική θέση παίρνει η αιτιατική και αυτή ρυθμίζει πιά και την ονομαστική, π.χ. *τόν Αγώνα - ό Αγώνας, τή δύναμη - ή δύναμη*, ενώ στα ρήματα από τα δύο ενεργητικά θέματα που απόμειναν βασική θέση παίρνει το άριστικό θέμα, που επηρεάζει και τροποποιεί και το ενεστωτικό, π.χ. *κατά-λαβ-α - κατα-λαβ-αίνω* (άρχ. *καταλαμβάνω*) κ.ά.

3. Η ὀημασία τῆς επικράτησης τῆς νεοελληνικῆς κοινῆς σήμερα

Ο Γεώργιος Χατζιδάκης, ένας από τους πρώτους γλωσσολόγους μας που μελέτησε επιστημονικά τή νεοελληνική κοινή και τὰ περιφρονημένα ως τότε ιδιώματά της, έγραψε, πρὸς τὸ τέλος τοῦ περασμένου αἰώνα, ὅτι τὸ γλωσσικὸ μας ζήτημα δὲν εἶναι μονάχα γλωσσικὸ ἀλλὰ καὶ κοινωνικὸ καὶ ἱστορικὸ. Ὅτι αὐτὸ εἶναι ὀρθὸ εἶμαστε σὲ θέση νὰ τὸ ἐκτιμήσουμε τώρα πού μελετήσαμε τὴν ἱστορία τῆς γλώσσας μας. Γιατὶ εἶδαμε πὺς ρίζες τῆς νεοελληνικῆς διγλωσσίας νὰ ἀπλώνονται ὡς τὴν ἐποχὴ τοῦ ἄπτικισμοῦ τὸν 1. αἰ. μ.Χ., ὁ ὁποῖος περὶ ὄντας μὲ τὴ μορφή τῆς λόγιας γραπτῆς γλώσσας ἀπὸ τὸ Βυζάντιο φτάνει ἴσαμε τὰ νεότερα χρόνια μὲ τὴ μορφή τῆς καθαρῆς γλώσσας. Ἡ γλώσσα αὐτὴ φιλοδόξησε νὰ ἀναστήσει τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ καὶ νὰ τὴν ἀναβιώσει στὰ χεῖλη τῶν Νεοελλήνων. Ὅμως ἡ φιλοδοξία αὐτὴ, παρ' ὄλη τὴν ἐπίμονη καὶ συστηματικὴ γλωσσικὴ διδασκαλία στὸ ἑλληνικὸ σχολεῖο καὶ τὴν ἐπίσημη χρησιμοποίηση τῆς καθαρῆς γλώσσας ἀπὸ τὴν ἐποχὴ πού συστάθηκε τὸ νεοελληνικὸ κράτος, δὲν μπόρεσε οὔτε τὴν ἀρχαία ἑλληνικὴ νὰ ἀναβιώσει οὔτε νὰ κάνει τὴν καθαρῆς γλώσσα ὀμιλούμενη.

Τὶς βαριές κοινωνικὲς συνέπειες τοῦ ἀρχαϊσμοῦ τὶς ἐπισήμανε ἡδη ὁ Γ. Χατζιδάκης. Προσπαθώντας μὲ κάθε τρόπο, εἶπε, νὰ κάνουμε εὐγενέστερη τὴ γραπτὴ γλώσσα μας, ἀφήνουμε τὸν ἑλληνικὸ λαὸ στὴν ἀμάθεια. Αὐτὸ τὸ καταλαβαίνουμε καλύτερα, ἂν θυμηθοῦμε ὅτι ἡ βασικὴ λειτουργία τῆς ἐπικοινωνίας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτελεστῆ μὲ ἓνα γλωσσικὸ ὄργανο πού ὁ Νεοελληνας ἀγνοεῖ ἢ μισοκαταλαβαίνει εἴτε ὡς ὀμιλητὴς εἴτε ὡς ἀκροατὴς. Γιατὶ ἡ καθαρῆς γλώσσα, μὲ τὴν τεχνητὴ μορφολογία καὶ σύνταξη, πνίγει τὴ λογοτεχνικὴ συγκίνηση καὶ τὴν πνευματικὴ δημιουργία καὶ περιορίζει τὴν ἐπίδρασή τους στὸ εὐρύτερο κοινὸ, ἐμποδίζει τὴν ἐκλαίκευση τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆ διόδοση τοῦ θρησκευτικοῦ κηρύγματος, δυσκολεύει καθὲς κρατικὴ λειτουργία, ἐκπαίδευση, δικαιοσύνη, διοίκηση, στρατὸ. Ἀλλὰ καὶ γενικότερα, ὅπως σημειώνει ὁ ἄλλος μεγάλος γλωσσολόγος μας, ὁ Μανόλης Τριανταφυλλίδης, ἡ καθαρῆς γλώσσα «καλλεργώντας τὴ ρητορεία καὶ τὴν κενολογία σὲ βάρος τῆς οὐσίας, ἀπομακρύνει ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, δυσκολεύει τὴν ἀκριβολογμένη σκέψη, κρίση καὶ ἔκφραση, καὶ μὲ τὴ γλωσσικὴ ἀσάφεια καὶ ἀνελεγκρίθεια καὶ μὲ τὸν ψυχικὸ διχασμὸ πού ἀπλώνει σὲ ὀλόκληρο τὸ ἔθνος ὑποθάλλει τὴ

νεοελληνικὴ ἀοριστία, τὸ ἀπελπιστικὸ «περίπου», καὶ ἐπιδρᾷ ἐπιζήμια καὶ στοῦς χαρακτήρες».

Ἡ γλωσσικὴ διδασκαλία στὰ νεότερα χρόνια πέρασε ἀπὸ διάφορες φάσεις, ὅταν ἄλλοτε ἐπιβαλλόταν στὸ σχολεῖο ἡ καθαρῆς γλώσσα καὶ ἄλλοτε ἐπικρατοῦσε ἡ δημοτικὴ. Ἀξιοσημείωτη ὑπῆρξε ἡ ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση τοῦ 1964, ὅταν ἡ δημοτικὴ καθιερώνεται ὡς γλώσσα τοῦ δημοτικοῦ σχολεῖου, ἐνῶ στὸ γυμνάσιο διδασκόταν καὶ ἡ γραμματικὴ καὶ τὸ συντακτικὸ τῆς καθαρῆς γλώσσας. Ἡ μεταρρύθμιση ἐκείνη ἄνοιξε τὸ ὄροδο γιὰ τὴν ὀριστικὴ λύση τοῦ γλωσσικοῦ μας ζητήματος.

Ὁ τερματισμὸς τῆς τεχνητῆς διγλωσσίας μὲ τὴν καθιέρωση ἀπὸ τὸ κράτος τῆς δημοτικῆς ὡς ἀποκλειστικῆς γλώσσας, πρῶτα (τὸ 1976) στὴν ἐκπαίδευση καὶ ἔπειτα (τὸ 1977) στὴ διοίκηση, ἔδωσε ἀνώτερη ποιότητα στὴ ζωὴ μας καὶ συνέβαλε στὴ γενικότερη πολιτιστικὴ μας ἀνάπτυξη. Αὐτὸ τὸ εἶχε παρατηρήσει ἐπιγραμματικὰ τὸ 1976 ὁ τότε πρῶθυπουργὸς Κ. Καραμανλῆς, ὅταν ἔλαβε τὴν ἱστορικὴ ἀπόφαση γιὰ τὴν καθιέρωση τῆς δημοτικῆς: «Ἡ λύση τοῦ γλωσσικοῦ θὰ διευκολύνει τὴν ἀριότερη μόρφωση τῶν ἑλληνοπαίδων καὶ θὰ ἀνεβάσει τὸ ἐπίπεδο τῆς πνευματικῆς μας ζωῆς».

Μὲ τὴν καθιέρωση τῆς δημοτικῆς τὸ ἔθνος ἀποκτᾷ ἐνιαία γραπτὴ γλώσσα πού θεμελιώνεται πᾶνω στὴν προφορικὴ. Ἡ ἐνέργεια αὐτὴ συμβολίζει τὴν ἀπόφαση τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ νὰ διεκδικήσει τὴ θέση του μέσα στὸ σύγχρονο κόσμον βασιζόμενος στὶς ἐθνικὲς του δυνάμεις, ἀφροαιώνοντας ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ παρελθὸν ὄλα τὰ ὠφέλιμα γιὰ τὴν προκοπὴ του στοιχεία. Ἡ γλώσσα μας, καλλιεργημένη σὲ ἐθνικὸ ἐπίπεδο, θὰ μᾶς ἐνώσει ὄλους πνευματικὰ καὶ κοινωνικὰ καὶ θὰ γίνῃ τὸ ὄργανο γιὰ νὰ ἐκφραστῆ ὁ νεοελληνικὸς πολιτισμὸς καὶ ἡ νεοελληνικὴ ἰδιοφυΐα μας.

4. Συγκριτικὸς πίνακας χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων καθαρῆς γλώσσας καὶ δημοτικῆς

Καθαρῆς γλώσσα	Δημοτικὴ
Α) Φωνητικὴ	
• Παρουσία τελικοῦ ν τὸν μαθητὴν τὴν ἐπιστήμην τὸ πρόσωπον παίζομεν κτλ.	Ἀπουσία τελικοῦ ν τὸ μαθητὴ τὴν ἐπιστήμη τὸ πρόσωπο παίζομε (ἢ παίζοιμε)

- Συμφωνικά συμπλέγματα:
κτ (νυκτέρι), πτ (πιταώ),
χθ (ταράχθηκα), φθ (άνηφθη),
σθ (εκλείσθη)
- Μετακίνηση τόνου στα επίθετα:
ἀκεραία

Συμφωνικά συμπλέγματα:
χτ (νυχτέρι), φτ (φταίω),
χθ (ταράχθηκα), φθ (άναφθη),
στ (κλείσθη)

Ἀμετακίνητος τόνος στα επίθετα
ἀκέραια

Β) Μορφολογία

- Ἐμπρόθετα: εἰς τὸν καιρὸν
εἰς τὴν χώραν
εἰς τοὺς μαθητὰς
 - Γεν. πληθ. ἀδύνατων τύπων
πρὸς ἀντων.: τῶν
 - Ρηματικές καταλήξεις:
λεγ-όμεθα	λεγ-όμεσθε
ἐπλό-θην	ἐπλό-θηκα
-θης	-θηκες
κτλ.	κτλ.
ἔδεν-όμην	ἔδεν-όμουν
ἔδεν-εσο	ἔδεν-όσουν
ἔδεν-ετο	ἔδεν-όταν
ἔδεν-όμεθα	ἔδεν-όμαστε
ἔδεν-εσθε	ἔδεν-όσαστε
ἔδεν-οντο	ἔδεν-όνταν
- (διατήρηση ἄτονης αὐξησης)
ἐτίμ-ων	ἐθεώρ-ουν	τιμ-οῦσα
ἐτίμ-ας	ἐθεώρ-ουσι	τιμ-οῦσαι
ἐτίμ-α	ἐθεώρ-ει	τιμ-οῦσαί
ἐτίμ-όμεν	ἐθεωρ-οῦμεν	τιμ-οῦσαμε
ἐτίμ-ων	ἐθεώρ-ουν	τιμ-οῦσαν
- (ἀποβολὴ ἄτονης αὐξησης)
- Κλιτές μετοχές ἐνεργ. ἐνεστ.
καὶ ἐνεργ. καὶ παθ. ἀορίστου:
ὁ παῖζων - ἡ παίζουσα - τὸ παίζον
ὁ παίζας - ἡ παίζασα - τὸ παίζαν
ὁ παιχθεὶς - ἡ παιχθεῖσα - τὸ παιχθέν

Ἀκλιτὴ μετοχὴ ἐνεργ. ἐνεστ.:
παίζοντας

Γ) Παραγωγή

- σιμο (στράοσιμο)
- άκι (ψαράκι)
- ούλης (παππούλης)
- ούτσικος (μικροτσικος)
- ίδικο (γαλατάδικο)
- ίδικο (παλιατζίδικο)
- άδα (ἀγγιάδα)
- ένιος (μαρμαρένιος)
- ιτικός (ἀγορίστικος)
- κτλ.

- δην (διωρηθῆν = ρητά)
- όδην (προτροπάδην = τρέχοντας
μέ τὸ κεφάλι κάτω)
- δόν (ἀγεληδόν = κοπαδιστά)
- αδόν (ἀμοθημιδόν = ὁμόφωνα)

Δ) Λεξιλόγιο

Παρατακτικά σύνθετα:

γοναικόπαιδα
στενόμακρος
ἀναβασβήνω
ξερβόδεξα

- οὐσιαστικά
- ιχθύς
- κόων
- δοσῶν
- ὀφθαλμός
- ρίς
- ἤπιω
- ἕδωρ
- πῦρ
- κ.ά.

ψάρι
σκύλος, σκυλί
κόκαλο
μάτι
μύτη
σικώτι
νερό
φωτιά

- ἐπίθετα
- ἐρυθρός
- κυανός

κόκκινος
γαλάζιος, γαλιανός

● **ρήματα**

ἵσταμαι

ράπτω

ὠθᾶ

ρίπτω

δοφραίνομαι

● **ἄκλιτα**

πλησίον

διότι

στέκομαι

ράβω

σπρώχνω

ρίχνω

μυρρίζομαι

κοντά

γιατί

ΕΠΙΛΟΓΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

- Γ.Ν. Χατζιδάκη, Σύντομος ιστορία της ελληνικής γλώσσας, Ἀθήναι 1915
 Μ. Τριανταφυλλίδη, Νεοελληνική γραμματική, τ. Α΄ Ἱστορική εἰσαγωγή, Ἀθή-
 να 1938.
 G. Thomson, Ἡ ἐλληνική γλώσσα, ἀρχαία καὶ νέα, Ἀθήνα 1964
 R. Browning, Ἡ ἐλληνική γλώσσα, μεσαιωνική καὶ νέα, Ἀθήναι 1972
 Ν.Π. Ἀνδριώτη, Ἡ [ἀρχαία] ἐλληνική γλώσσα, στήν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ
 Ἔθνους, τ. 3ος, σελ. 566-570
 Ν.Π. Ἀνδριώτη, Ἡ ἐλληνική γλώσσα στοὺς μετακλασσικούς χρόνους, στήν
 Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ. 5ος, σελ. 258-267

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
Εἰσαγωγή	5
1. Λειτουργίες τῆς γλώσσας	
2. Ἐξέλιξη τῶν γλωσσικῶν στοιχείων	
3. Γραφή καὶ ἀλφάβητο	
I. Οἱ ἀρχές τῆς γλωσσικῆς μας ἱστορίας	11
1. Ἡ ἐλληνική, γλώσσα ἰνδοευρωπαϊκή	
2. Προέλληνες	
3. Μικηναϊκή γλώσσα	
4. Ἡ γλώσσα τῶν ὀμηρικῶν ἐπῶν	
II. Ἀρχαίες ἐλληνικές διάλεκτοι. Ἡ ἀττική διάλεκτος	17
1. Διάρθρωση μιᾶς γλώσσας σέ διαλέκτους	
2. Οἱ ἀρχαίες ἐλληνικές διάλεκτοι	
3. Λογοτεχνικές γλώσσες	
4. Ἴωνικός καὶ ἀττικός λόγος	
Κείμενα: Ἀττικοὶ πεζογράφοι (ἱστοριογραφία - ρητορική - φιλοσοφία) καὶ ποιητές	23
1. Ὁ ἐπαινος τῶν πραγμάτων	
2. Ἡ πολιτική τοῦ Δημοσθένη	
3. Ἡ γένεση τῶν ἀντίθετων πραγμάτων	
4. Ὁ καλὸς κυβερνήτης ἀγαπᾷ πρῶτα ἀπ' ὅλα τὴν πατρίδα του	
III. Ἡ ἐλληνιστικὴ κοινὴ	27
1. Ἐννοια τῆς κοινῆς	
2. Πηγές	
3. Χαρακτηριστικά	
Παπυρικά κείμενα - Π. Διαθήκη - Κ. Διαθήκη	32
1. Ὁ ναῦτης Ἀπίων γράφει στὸν πατέρα του Ἐπίμαχο	
2. Δύο λιθινὲς πλάκες	
3. Παραγγελίες στοὺς μαθητές του	

IV. Ἡ δημώδης βυζαντινὴ γλῶσσα. Νεοελληνικὲς διαλέκτοι. Νεοελληνικὴ κοινὴ 36

A. Ἡ δημώδης βυζαντινὴ γλῶσσα

B. Νεοελληνικὲς διαλέκτοι

1. Ὄρισμός
2. Χρονολόγηση
3. Σχέση τῶν νεοελληνικῶν μὲ τίς ἀρχαῖες διαλέκτους
4. Κατάταξη

Γ. Νεοελληνικὴ κοινὴ

1. Διαμόρφωση μιᾶς κοινῆς γλώσσας
2. Ἡ νεοελληνικὴ κοινὴ

Κείμενα δημώδη βυζαντινὰ - Κείμενα τουρκοκρατίας 45

1. Ἡ ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης
2. Τὰ βάζα του νέου καλόγερου
3. Ἡ κατάληψη τῆς Πάτρας
4. Οἱ ὑπερήφανοι ἐχθρεύονται παρὰ Θεοῦ
5. «Δίδε ἐκεῖ ὅπου πρέπει»

V. Ἡ καθαρεῦουσα 50

1. Ἀπικισμός
2. Βυζαντινὴ γραπτὴ γλῶσσα
3. Ἡ καθαρεῦουσα
 - α. Ἱστορικὴ ἐρμηνεία
 - β. Μορφή
 - γ. Χαρακτηριστικά
 - δ. Ἀξιολόγηση

Κείμενα ἀρχαῖζουσας καὶ ἀπλῆς καθαρεῦουσας 54

1. Πρὸς τοὺς Ἕλληνας τῆς Μακεδονίας
2. Ἡ καθαρεῦουσα ἀπεδείχθη πολὺ εὐαρμωστατέρα τῆς δημώδους
3. Ὁ γραπτός μας λόγος ἐξαρχαίστηκε
4. «Κατὰ τὴν γενικὴν πεποίθησιν ἐσκάσεν...»

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

1. Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα 58
 2. Ἡ ἐνότητα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας ἀπὸ τοὺς ἀρχαιότερους χρόνους ὡς τίς ἡμέρες μας 62
 - α. Κοινὰ στοιχεῖα ἀνάμεσα στὰ ἀρχαῖα καὶ τὰ νέα ἐλληνικά
 - β. Βασικὲς διαφορὲς τῆς νέας ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐλληνικὴ
 3. Ἡ σημασία τῆς ἐπικράτησης τῆς νεοελληνικῆς κοινῆς σήμερα 64
 4. Συγκριτικὸς πίνακας χαρακτηριστικῶν γνωρισμάτων καθαρεῦουσας καὶ δημοτικῆς 65
- * Ἐπιλογή ἐλληνικῆς βιβλιογραφίας 68